

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂT'INDAKİ MESELLERİN TESPİTİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

İsa AKBAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Hamza ERMİŞ

EYLÜL - 2022

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂT'INDAKİ MESELLERİN TESPİTİ
VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsa AKBAŞ

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Arap Dili ve Belâgatı**

**“Bu tez 09/09/2022 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI	Başarısız
Doç. Dr. Hamza ERMİŞ	Başarılı
Doç. Dr. Ali BENLİ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

İsa AKBAŞ

09/09/2022

ÖNSÖZ

Makâmât-ı Harîrî, İslam coğrafyasında hüsnü kabul görmüş, yıllarca okunmuş ve okutulmuş bir eserdir. Söz konusu esere bu ilgiyi celbeden şey dilinin güzelliği, içeriğinin çeşitliliği ve Arap dilini fasih bir şekilde belâgat özellikleriyle birlikte kullanması olarak görülebilir. Gerek İslam aleminde gerekse de batıda üzerine çalışılan eser, Osmanlı uleması tarafından da büyük ilgi görmüş, 15. Yüzyıldan itibaren edipler, şairler ve ilim adamları tarafından okunmuş ve okutulmuş; on sekizinci yüzyıldan itibaren de Osmanlı medrese sisteminde yüksek Arap dili öğretimi kapsamında resmi programda yer almıştır. Ayrıca birçok ilim adamı tarafından şerh ve tercüme edilmek suretiyle Türkçeye kazandırılmıştır.

Eserin içeriğindeki çeşitlilik, belagat ilmi konularının ustaca kullanılması Arap dili üzerine çalışan öğrenciler için bol örnekli bir metin kabul edilebilir. Eserde en çok işlenen konulardan olan, Türkçede deyim ve atasözleri anlamına gelen meseller, dil öğrenimi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Harîrî'nin eserinde kullandığı mesellerin tespit edilerek ortaya çıkarılması ve Türkçeye aktarımının yapılması, hikayelerinin anlatılıp doğru anlamın tespit edilmesini mühim bir konu olarak görüyoruz.

Bu çalışmamızda, *Makâmât*'taki meselleri ortaya çıkarmaya, konularına göre tasnif etmeye ve imkân dairesinde her bir meselin hikayesini esas alıp, kullanıldığı anlamı tespit ederek Türkçeye aktarmaya çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Harîrî hakkında genel bilgiler, ikinci bölümde makâme geleneği ile Harîrî'nin *Makâmât*'ı hakkında incelemede bulunduk. Üçüncü bölümde ise Arapça meseller hakkında genel bilgiler verilmiş, her bir mesel *Makâmât*'tan tespit edilerek sınıflandırılmış, Harîrî'nin meselleri kullanım yöntemi izah edilmiş ve bu mesellerin Türkçedeki karşılıkları bulunarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yapmamızı bize tavsiye eden Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi hocam Dr. Süleyman TAŞ'a teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca gerek ilmî gerek teknik bakımdan yardımını esirgemeyen aziz dostum Diyanet İşleri Uzmanı Davut ALDEMİR'e, tezimizi tamamlamamız yönündeki teşvikleriyle bizi diri tutan kıymetli arkadaşım Fatih Muhammet YÜKSEL, Zafer KOÇ ve Feyzullah ARAN'a çok teşekkür ediyorum. Lisans, İhtisas ve yüksek lisans eğitimim boyunca bütün sıkıntılarımıza

katlanan ve kendilerine ayırmam gereken vakitlerden feragat ederek bu çalışmaları yapmamı destekleyen dert ortağım, hayat yoldaşım, kıymetli eşime ve çocuklarıma da sonsuz teşekkürlerimi ifade ederim.

Özellikle bu çalışma sürecinde desteğini esirgemeyen ve daima yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Hamza ERMİş Hocam'a şükranlarımı arz ederim.

İsa AKBAş

09/09/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: HARÎRÎ’NİN HAYATI	5
1.1. Adı, Doğumu ve Ailesi	5
1.2. Tahsil Hayatı, Hocaları ve Talebeleri	7
1.3. İlmî ve Edebî Kişiliği.....	10
1.4. Eserleri	11
BÖLÜM 2: MAKÂME GELENEĞİ VE HARÎRÎ’NİN MAKÂMÂTI.....	15
2.1. Makâme	15
2.1.1. Sözlük Anlamı.....	15
2.1.2. Terim Anlamı	16
2.1.3. Tarihsel Gelişimi.....	17
2.2. Harîrî’nin <i>Makâmâtı</i>	21
2.2.1. Yazılışı	21
2.2.2. Kahramanları.....	25
2.2.3. Dil ve Uslubu	28
2.2.4. İçeriği ve Kısımları	29
2.2.4.1. Eğitim Amaçlı Makâmeler.....	31
2.2.4.2. Vaaz İçerikli Makâmeler.....	31
2.2.4.3. Elğâz (Bilmece) İçerikli Makâmeler.....	32
2.2.4.4. Edebî Eleştiri ve Kendini Kanıtlamaya Yönelik Makâmeler.....	33
2.2.4.5. Ahlâkî Eleştiri İçeren Makâmeler	34
2.2.4.6. Toplumsal Olayların Öncelendiği Makâmeler.....	34
2.2.4.7. Siyasi Eleştiri İçeren Makâmeler	35
2.2.5. Osmanlı’daki Yeri ve Etkisi.....	36
2.2.6. Hakkındaki Çalışmalar.....	39
2.2.6.1. Türkçe Tercümeler	39
2.2.6.2. Akademik Çalışmalar.....	41

BÖLÜM 3: MAKÂMÂTTAKİ MESELLER	44
3.1. Mesel.....	44
3.1.1. Sözlük Anlamı.....	44
3.1.2. Terim Anlamı	45
3.2. Meselin Kısımları	49
3.2.1. Mevridlerine (Çıkış Yeri) Göre.....	49
3.2.2. Yapılarına Göre	52
3.2.2.1. Sâir (Yaygın) Meseller	53
3.2.2.2. Kıyâsi (Tasvir ve Teşbih İçerikli) Meseller	53
3.2.2.3. Hurâfi (Hayvanların Konuşturulduğu) Meseller	54
3.2.3. Söylendiği Zamana Göre.....	55
3.3. Harîrî'nin Mesellere Bakışı ve Kullanımı	56
3.4. Mesellerin Konularına Göre Tasnifi	59
3.4.1. Bilgiyle İlgili Meseller	59
3.4.1.1. İlim ve İrfan.....	59
3.4.1.2. Akıl.....	66
3.4.1.3. Tecrübe ve Temkinli Davranmak.....	71
3.4.1.4. Vukufiyet.....	78
3.4.1.5. Cehalet.....	80
3.4.1.6. Zan ve Şüphe.....	82
3.4.2. Ahlakla İlgili Meseller	87
3.4.2.1. Övülen Ahlaki Özellikler	87
3.4.2.2. Yerilen Ahlaki Özellikler	92
3.4.3. İnsani İlişkilerle İlgili Meseller	107
3.4.3.1. Dostluk	107
3.4.3.2. Düşmanlık	111
3.4.3.3. İyilik ve Kötülük	112
3.4.3.4. Kavmiyetçilik	116
3.4.3.5. İhanet.....	119
3.4.3.6. Birlik ve Beraberlik.....	122
3.4.4. Sosyal Hayatla İlgili Meseller	123
3.4.4.1. Aile ve Kadın	123
3.4.4.2. Zenginlik ve Fakirlik.....	128

3.4.4.3. Aşk ve Sevgi	132
3.4.4.4. Örf ve Adet.....	133
3.4.4.5. Fitne ve Fesat	139
3.4.4.6. Gençlik ve Yaşlılık.....	139
3.4.4.7. Hayat ve Ölüm	142
3.4.4.8. Savaş ve Barış	146
3.4.4.9. Farklı Konularla Alakalı Diğer Meseller	150
SONUÇ	156
KAYNAKÇA.....	159
EK	167
ÖZGEÇMİŞ	189

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
AÜ	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin, ibn
bk.	: bakınız
bs.	: basım, baskı, tab ^e
c.	: cilt
der.	: derleyen, derleme
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: editör
h.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
krş.	: karşılaştırınız
m.	: Milâdî
md.	: madde
m.ö.	: Milâttan önce
m.s.	: Milâttan sonra
nr.	: numara
nşr.	: neşreden (tahkik eden)
ö.	: ölümü, ölüm tarihi
s.	: sayfa
sy.	: sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
trc.	: tercüme, tercüme eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri, diğer nâşir/neşreden veya nâşirler/neşredenler

ÖZET	
Başlık: Harîrî'nin Makâmât'ındaki Mesellerin Tespiti ve Değerlendirilmesi	
Yazar: İsa AKBAŞ	
Danışman: Doç. Dr. Hamza ERMİŞ	
Kabul Tarihi: 09/09/2022	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 166 (ana kısım) + 21 (Ek)
<i>Makâmât-ı Harîrî</i>'nin, Makâmât literatüründe aşılammış bir eser olduğu söylenebilir. Eser üzerine birçok şerh ve araştırma yapılmış olmakla beraber içerisinde yer alan meselleri konu edinen bir çalışma yapılmamıştır. İki yüzü aşkın meselin yer aldığı eser, müstakil bir mesel kitabı hacmine sahip görünmektedir. Harîrî'nin, hikâye ve şiir aralarına serpiştirdiği mesellerin öncelikli olarak tespit edilmesi ve birkaç kelime ile işaret ederek yetindiği bazı mesellerin tam ibaresinin belirlenmesi son derece önemlidir. Nitekim eserin Osmanlıca tercümelerinde, bazı ifadelerin mesel olduğu fark edilmediğinden literal çevirilere yer verilmiş, dolayısıyla anlam eksiklikleri ortaya çıkmıştır. Mesellerin tam metninin belirlenmesi, ortaya çıkış sebeplerinin ve hangi durumlarda kullanılacağını tespit edilmesi, Türkçeye atasözü veya deyim şeklinde aktarımının sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, eserde geçen meselleri ortaya çıkarmak ve ifade edilmek istenen mefhumun Türkçedeki karşılıklarını göstermek suretiyle, Türkçe ve Arapça arasında daha isabetli çevirilerin yapılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Eser üzerine yapılan şerh, Osmanlıca tercüme ve akademik makaleler dikkate alınarak hazırlanan çalışma; Makâmât'tan seçilen mesellerin ortaya çıkış sebeplerini, hikâyelerini ve aynı anlamı ifade eden farklı meselleri, ilk altı asırda yazılan emsâl kitaplarından tespit ederek ortaya koymaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Harîrî, Makâmât, Mesel (Atasözü), Deyim	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Determination and Evaluation of Proverbs in Harîrî's Makâmât	
Author of Thesis: İsa AKBAŞ	
Supervisor: Assoc. Prof. Hamza ERMİŞ	
Accepted Date: 09/09/2022	Number of Pages: vi (pre text) + 166 (main body) + 21 (add)
It can be said that Makâmât-ı Harîrî is a work that has not been surpassed in the literature of Makâmât. Although many commentaries and researches have been made on the work, there has been no study on the proverbs in it. The work, which includes more than two hundred proverbs, seems to have the volume of an independent book of proverbs. It is extremely important to identify the proverbs that Harîrî sprinkles between stories and poems, and to determine the full text of the proverbs that she is content with by pointing to the original with a few words. As a matter of fact, literal translations were included in the Ottoman translations of the work, since some expressions were not noticed as proverbs, and thus, meaning deficiencies emerged. It is important to determine the full text of the proverbs, to determine the reasons for their emergence and in which situations they will be used, and to transfer them to Turkish as a proverb or idiom. This study aims to contribute to the making of more accurate translations between Turkish and Arabic by revealing the proverbs in the work and showing the Turkish equivalents of the concept to be expressed. The study prepared by considering the commentary on the work, the Ottoman translation and academic articles; It reveals the reasons for the emergence of the proverbs selected from Makâmât, their stories and different proverbs expressing the same meaning, by identifying them from the precedent books written in the first six centuries.	
Keywords: Harîrî, Makâmât, Proverb, Idiom	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Harîrî'nin *el-Makâmât* isimli eseri makâme geleneği içinde büyük önem arz etmektedir. Makâme geleneğini Bedüzzaman el-Hemedânî'den başlatıldığında, yazılan makâme türü eserler arasında Harîrî'nin *Makâmâtı* kadar şöhret bulan başka bir eser olmadığı söylenebilir. Harîrî'nin *Makâmât*'ını diğer eserlerin önüne geçiren sebep; Harîrî'nin önceki eserleri inceleyerek makâme türünde karşılaşılan eksikleri görmesi ve bu eksikleri tamamlamasına ek olarak birtakım yenilikleri de makâme geleneğine katmış olmasıdır.

*Makâmât*ı kaleme alma sebebini eserin mukaddimesinde açıklayan Harîrî, edebiyat üzerine konuşmalar yapılan meclislerin durgunlaşıp belagat ve fesahat ehli kişilerin azaldığından bahisle kendisinden, Bedüzzaman el-Hemedânî'nin *Makâmâtı* gibi bir eser yazması istendiğinden bahseder. Hemedânî ile aynı metodu kullanarak telif ettiği eserini göz alıcı ve kulağa hoş gelen ibareler, fıkralar, bilmece, sanatkarane yazılmış hutbeler, ağılatıcı vaazlar ve mesellerle süslediğini ifade eder.

Öncelikli olarak, Harîrî'nin makâmeler arasına serpiştirerek kullandığı mesellerin tam lafızlarıyla tespit edilmesi, mesel kullanımına dair kurallara uygunluğunun incelenmesi ve Harîrî'nin meselleri kullanmaktaki temel hedefinin belirlenmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak *Makâmât*'ın Türkçeye yapılan tercümelerinde mesel çevirilerinin Türk dili imkanları içinde yapılıp yapılmadığı da belirlenmelidir.

Harîrî hakkında yapılan çalışmalar genellikle hayatı ve eserlerinin incelenmesi üzerine olmuştur. Özellikle *Makâmât* isimli eserini inceleme konusu yapan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Sıtkı Güllü, Harîrî üzerine yaptığı doktorasında *Makâmât* hakkında bazı incelemelerde bulunmuş ve Makâmelerin özetini vererek eseri tanıtmayı hedeflemiştir.

*Makâmât*ta geçen mesellerle ilgili yapılan Türkçe çalışmalarda konunun bütün detayıyla işlenemediği görülmüştür. İnci Koçak'ın "al-Harîrî'nin Makâmâtındaki Bazı Atasözü ve Deyimler" isimli makalesinde on dört atasözü ve on dokuz deyim incelenmiştir. Sabri Sevsevil'in çevirisi esas alınarak İhsan Doğru tarafından yazılan

“Harîrî’nin Makâmât’ındaki Atasözlerinin Nidâ’nın Çeviride Eşdeğerlik Kuramı Bağlamında İncelenmesi” isimli makalede sadece örnek yirmi atasözü incelenmiştir. Hacı Çiçek’in kaleme aldığı “Harîrî’nin Makâmâtında Geçen Darbimesellerin Analitik Kritiği” isimli makalede ise toplamda elli sekiz mesel incelenmiş ve çok azı hariç tamamına ulaşıldığı ifade edilmiştir. Bizim genel gözlemlerimiz ise *Makâmât*taki mesellerin elli sekizden daha da fazla olduğu yönündedir. Makâmât’taki meseller üzerine Arapça araştırmalardan Bûhûş Mercânî’nin “Hudûrû’l-Emsâli’l-Arabiyye fî’l-Makâmâtî’l-Harîrîyye” isimli makalesinde 149 mesele ulaşabilmiştir. İshak Rahmânî ise “İktibâsü’l-Harîrîyyi fî Makâmâtihî mine’l-emsâli’l-Arabiyye” isimli makalesinde seçili 15 makâmedeki 28 meseli incelemeye çalışmıştır. Görüldüğü üzere *Makâmât*taki meseller üzerine yapılan çalışmalarda 149 meselden fazlasına ulaşan olmamıştır. Bizim çalışmamız bu sayıdan daha fazlasını hedeflemektedir.

Bu çalışmanın ayırıcı noktası, makâmeler arasına serpiştirilen mesellerin bulunup incelenmesi, tespit edilen her bir meselin Harîrî ve öncesi dönem mesel kitaplarından faydalanılarak tam anlamın belirlenmesi, ayrıca, Osmanlıca tercümelerde verilen manaların incelenerek doğru anlamların tespitine katkı sunmak ve bunlara ek olarak *Makâmât*’ın edebi yönlerinin incelenmesi olacaktır. Sonuç olarak Harîrî’nin bu eserinin tanıtılması, okunması ve ilim dünyasına ulaştırılmasına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Kur’ân-ı Kerîm mealleri ve Arapça edebî eserlerin Türkçeye tercümesinde karşılaşılan büyük problemlerden biri de mesellerin tercümesi olduğu söylenebilir. Bu sebeple mesellerin ortaya çıkış sebeplerini ve kullanım alanlarını tespit ederek Türkçeye aktarımını sağlamak gerekmektedir. Harîrî, makâmeler arasına serpiştirdiği mesellerin bazen tamamına yer vermeyip bir kısmına işaretle yetinmiştir. Bu durum tespit edilmeden yapılan tercümelerin eksik kalacağı ve doğru anlamların verilemeyeceği kanaatindeyiz. Harîrî’nin kendisine has bir üslupla bazen cümle bazen de şiir aralarına serpiştirdiği meselleri ortaya çıkararak Arap dili alanında çalışan öğrencilerin mesel hakkında daha doğru bilgiye sahip olması ve Türkçedeki karşılıklarını da görerek daha düzgün bir şekilde tercüme etmeleri hedeflenmektedir. Bu durum yalnızca Arapçadan Türkçeye yapılan tercümelerde değil; Arap muhataplara karşı ifade edilmek istenen Türkçe atasözü ve deyimlerin de daha doğru biçimde aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Amacı

Tezin amacı, *Makâmât*ın tam anlaşılması ve doğru bir şekilde tercüme edilebilmesi için öncelikle eserde kullanılan meselleri tanımak, Harîrî'nin hangi mesele işaret ettiğini tespit etmek, tespit edilen meselin Arap dilindeki kullanımını ortaya çıkarmak ve lafzî tercümelerinin yanında anlam bakımından doğru bir karşılık bulup Türkçe atasözü ve deyim olarak ifade etmektir. Daha da önemlisi tespit edilen mesellerin ortaya çıkışı ve kullanım alanları, Türkçedeki atasözleri ve deyimlerle karşılaştırıldığında iki kültür arasındaki benzerlikler ve kullanımı aynı olan atasözleri ortaya konulmuş olacak, böylece Arap dili öğrenimi aşamasında olan öğrencilerin faydalanması mümkün hale gelecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Harîrî'nin *Makâmâtı* ile ilgili yapacağımız çalışma, üç ana bölümden oluşacaktır. İlk bölümde Harîrî'nin hayatı, eserleri, ilmi kişiliği incelenecek, ikinci bölümde makâme kavramı ve makâme türü eserlerin özellikleri, Harîrî'nin *Makâmâtı*yla makâmelerde işlenen konular ele alınacak ve *Makâmât* üzerine yapılan çalışmalara değinilecektir. Üçüncü bölümde ise mesel ve meselle ilgili genel bilgi ve değerlendirmelere yer verilecek ve Harîrî'nin mesellere bakışıyla mesel kullanımı incelenecektir. *Makâmât*taki meseller tespit edilerek genel başlıklar altında sunulacak, Harîrî öncesi ve Harîrî ile akran olan müelliflerin eserlerinden kaynakları gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca zikredilen meselin Türkçede atasözü veya deyim olarak kullanımı var ise tespit edilip açıklanacaktır.

Harîrî üzerine yapılan akademik çalışmalara ek olarak konunun daha detaylı incelenmesi için *Makâmât*ın en meşhur şerhlerinden olan Şerîşî'nin *Şerhu'l-Makâmâtı*, Mutarrızî'nin *el-Îzâhı*, Dâniş Ahmet Efendi'nin *Makâme-i Harîrî Tercüme ve Şerhi*, Ahmet Hamdi Şirvânî'nin *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi* ve Sabri Sevsevil'in *Makâmât Tercümesi* başta olmak üzere *Makâmât*a yapılan şerh ve Osmanlıca tercümelere müracaat edilecektir. Meseller bağlamında ise Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 178/794) *Kitâbü'l-emsâli*, Mufaddal b. Seleme'nin *el-Fâhir fî'l-emsâli* (ö. 290/903), Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbü'l-emsâli*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/ 1009), *Cemheretü'l-emsâli*, Meydânî'nin (ö. 518/1124) *Mecma'u'l-emsâli* ve Zemahşerî'nin *el-Müstaksâfî'l-emsâli* başta olmak üzere ilk beş asırda yazılan mesel kitaplarından faydalanılacaktır. Bulunan mesellerin varsa hikayeleri anlatılacak, kullanım yerleri ve amaçları belirtilecektir. Buna ek olarak Türkçe tercümeleri ile varsa atasözü ve deyim karşılıkları verilecektir. Ayrıca tespit edilen

meselle aynı manayı ifade eden başka atasözleri ve deyimler varsa meselin zikredildiği yerde değinilecektir.

Çalışmamızda tespit edilen meselleri genel başlıklara ayırdıktan sonra her bir başlığın altına girebilecek konuları belirleyip alt başlıklar halinde meselleri tasnif ettik. İnceleme konusu ettiğimiz yüz elli bir meselden her birinin kullanım alanını, varsa hikayesini anlatmaya çalıştık. Ardından mesellerin Türkçe'deki karşılıklarını da tespit ederek ilgili meselin sonunda atasözü veya deyim olarak ifade ettik. Mesellere Türkçe karşılık bulma hususunda işin zorluğu ve kültürel farklar sebebiyle her bir meselin karşılığını bulmanın mümkün olmayacağı, dolayısıyla konu bazlı olarak karşılık verilmesi gerektiğine kanaat getirdik.

Mesellerin Türkçe ifade biçimlerinde ise öncelikle atasözü karşılığı var ise onlara değindik. Atasözü olarak ifade edemediklerimizi deyim şeklinde, şayet deyim de bulamamışsak tercümelerini vererek Türkçede kullanılabilirliğine dikkat çektik. Kültürel farklılıklar sebebiyle özellikle Arap mesellerindeki şahıs merkezli teşbih ve kıyaslamalarda ana konuyu esas alarak meselin ifade ettiği anlam çerçevesine uygun atasözleri ve deyimlerle karşılık vermenin daha doğru olacağı sonucuna vardık.

Tespit edilen meselleri, kaynak kitaplarıaki rivayet biçimleriyle harf sırasına göre listelediğimiz Ek-1 tablomuzu tezin sonuna ekledik. Oluşturduğumuz tablodaki her bir meselin aslı, tercümesi, kullanıldığı sayfalar ve geçtiği makâme numarasını vermek suretiyle eserdeki mesellerin kontrolünü ve karşılaşılan meselin daha rahat bulunup anlaşılmasına katkı sunacağını düşündük. Ayrıca Ek-2 tablomuzu hazırlayarak herbir makâmede kaç mesel kullanılmışsa belirttik.

BÖLÜM 1: HARÎRÎ’NİN HAYATI

1.1. Adı, Doğumu ve Ailesi

Adı Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman, künyesi Ebû Muhammed, lakabı Harîrî’dir. 446/1054 yılında Basra’nın köylerinden olan Meşân’da doğmuş, Basra’nın Benî Harâm mahallesinde ikamet etmiştir.¹ Burada ikameti dolayısıyla kendisine el-Harâmî nisbesi verilmiştir. Harîrî nisbesini ise ipekçilikle uğraşması veya ipek ticareti yapması sebebiyle almıştır.² Ayrıca, Basralı olması sebebiyle el-Basrî, Şafii mezhebine mensubiyetinden eş-Şâfiî³, *Makâmâtı*yla meşhur olduğundan Sâhibu’l-Makâmât⁴ olarak tanınmıştır.

Harîrî’nin hayatı, Arap dil ve edebiyatına dair çalışmaları üzerine doktora tezi hazırlayan Sıtkı Gülle, onun tam adını; künyesi, lakabı ve nisbesiyle beraber şu şekilde vermektedir:

“Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ali b. Muhammed b. ‘Usmân el-Îmâm Cemâlüddin Fahruddevle Sâhibu’l-Makâmât İbnü’l-Harîrî el-Harâmî el-Basrî eş-Şâfiî.”⁵

Bütün nisbe ve lakaplarını bir arada zikretmek isteyen Gülle’nin isimlendirmesi, Harîrî’nin ismini oldukça uzatmıştır. Bu hususta yine Harîrî’nin *Mülhatü’l-Îrâb* isimli eseri üzerine yüksek lisans çalışması yapan İdris Erdem’in yapmış olduğu isimlendirme ise nisbeten daha sadedir.⁶ Bu sebeple Erdem’in isimlendirmesini de dikkate alarak şu şekilde düzenledik:

“Sâhibu’l-Makâmât Ebû-Muhammed el-Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osmân İbnü’l-Harîrî el-Basrî el-Harâmî eş-Şâfiî.”⁷

¹ Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ İrşâdu’l-Erîb ilâ Ma‘rifeti’l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut, Dâru’l-Arabî’l-İslâmî, 1993), 5/ 2202.

² Ebû’l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. ebî Bekir b. Hallikân el-Bermekî el-İrbîlî, *Vefâyâtü’l-A‘yân ve Enbâi Ebnâi’z-Zemân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru’s-Sâdir, ts.), 4/ 67.

³ İmâdüddîn ‘İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü’ş-Şâfi‘iyye*, thk. Abdü’l-Hafîz Mensûr, (Beyrut: Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, 2004) 527.

⁴ Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Siyeru ‘A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, (Müessesetü’r-Risâle, 1985), 19/ 461.

⁵ Sıtkı Gülle, *el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 22.

⁶ İdris Erdem, *el-Harîrî ve Mülhatü’l-Îrâb Adlı Eserinde Örnek Olarak Verdiği Cümle, Ayet ve Şiir Beyitlerinin Tahlili* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11. Erdem’in bu sıralaması İbni Hallikan’ın Vefâyâtındaki sıralamasından sadece takdim ve tehir cihetiyle farklılık göstermektedir. Bk. İbn-i Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 63

⁷ Erdem’in isimlendirmesi “Ebû-Muhammed el-Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osmân Sâhibu’l-Makâmât İbnü’l-Harîrî el-Harâmî el-Basrî” şeklindedir. Bu isimlendirme Harîrî hakkında bilgi veren ana kaynaklara muvafık olmakla beraber “Sâhibu’l-Makâmât” diye meşhur olduğu ve ilim ehline bu lakapla tanındığından ismin başında zikredilmesinin daha güzel olacağı kanaati dolayısıyla düzenlemeyi yaptık.

Ailesi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulamadığımız Harîrî, Rabî'atü'l-Feres kabilesindendir.⁸ Kaynaklarda kendisine ait on sekiz bin hurma ağacının olduğuna işaret edilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Harîrî, eğer bu serveti sonradan elde etmediyse zengin bir aileye mensuptur.⁹ Zaten Harîrî'nin, doğum yeri olan Meşân'dan göçüp Basra'ya gelmesi ve Basra'nın zengin bir muhitine yerleşmesi bunu desteklemektedir. Makâme-i Harrâmiyesini yaşadığı bu mahalleyi tavsif ederek yazdığı varsayılırsa burası nezih bir mahalledir.¹⁰ Zaten Harîrî'nin devlet ricaliyle oturup kalktığını ve ilk makâmelerini devrin vezirlerden birine sunduğunu bilmekteyiz.¹¹ Bu durum onun devlet nezdinde önemli bir mevkiye sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bir fıkrada anlatıldığı üzere: Harîrî gayri ihtiyari olarak sakalını yolarmış. Yine bir gün halifenin meclisinde otururken sakalını yolunca halife bu işi kendisine yasaklamış. Bir müddet sonra Harîrî'nin yazdığı bir şiirden etkilenen halife kendisine hakimlik teklif edince Harîrî; “Efendim! Bana sakalımın hakimliğini veriniz” diyerek mukabelede bulunmuş.¹² Bu fıkra Harîrî'nin halifeye olan yakınlığını ifade etmek bakımından önemlidir.

Harîrî'nin *Durretü'l-ğavvas* isimli eserindeki “Babam bana inşâd etti, kendisine de falancanın inşâd ettiğini söyledi...” ifadesinden hareketle Gülle, Harîrî'nin babasının da edebiyatla ilgilenmiş bir alim olabileceği kanaatindedir.¹³ Ebû Amr İbn Salâh'ın Ebû Hâşim Ebû Sa'd kanalıyla Harîrî'den yaptığı şu rivayet, onun edebiyatı iyi bilen bir alim olduğuna dair kanaati desteklemektedir. Harîrî'nin babasının okuduğu şiiri şöyledir¹⁴.

لا تَخْطُونَ إِلَى خَطِّهِ وَلَا خَطِّهِ مِنْ بَعْدِ مَا الشَّيْبُ فِي قُودَيْكَ قَدْ وَخَطَا
فَأَيُّ عَذْرِ لِمَنْ شَابَتْ مَعَارِفُهُ إِذَا جَرَى فِي مَيَادِينِ الصَّبَا وَخَطَا

“Şakakların ağarmaya başladıktan sonra bir gaf veya hata işleme

Çocukluk yapar veya hata işlerse saç baş ağarmışın ne özrü olur?”

⁸ Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 464.

⁹ Erdem, *el-Harîrî ve Mulhatu'l-Î'râb*, 11.

¹⁰ Harîrî el-Makâmâtü'l-Harâmiyye'de Haramoğullarına ait “ta'zîm” adıyla ma'rûf bir mahalleden şu şekilde bahseder: Görülmeye değer mescitleri, şırl şırl su akan havuzları, yüksek binaları, herkesçe beğenilen misafirhaneleri ve daha birçok hususiyetleri vardır. Öyle ki, din ve dünya adına ne istense o mahallede mevcuttur. Bk. Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî el-Müsemmâ bi'l-Makâmâtü'l-Harîriyye*, thk. Ahmed Abdüsselam et-Tîbî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 525.

¹¹ İbni Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 64.

¹² Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 465.

¹³ Gülle, *Harîrî*, 22.

¹⁴ İbn Kesîr, *Tabakât*, 530.

1.2. Tahsil Hayatı, Hocaları ve Talebeleri

İlk eğitimini doğup büyüdüğü Basra'da almıştır. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Ahmed el-Bâkılânî (ö.?) ve Hadis ilmini öğrendiği Ebû Temmâm Muhammed b. Hasan el-Mukrî (ö.?), ilk hocaları sayılabilir.¹⁵ Bağdat'a giderek Ebü'l-Hasan Ali b. Faddâl el-Mücâşî' (ö. 479/1086) ve Ebü'l-Kâsım el-Fadl el-Kasabânî'den (ö. 444/1052) nahiv ve edebiyat dersleri aldığı belirtilmektedir.¹⁶ Ancak Yakut Hamevî, Kasabânî'nin vefat tarihini (444/1054) olarak belirtmiş ve Harîrî'nin hocaları arasında saymıştır.¹⁷ Harîrî'nin doğum tarihini ise (446/1052) olarak belirtmiştir.¹⁸ Bu durumda Kasabânî, Harîrî daha doğmadan iki yıl önce vefat etmiş olmaktadır ki Harîrî'ye hocalık yapması mümkün değildir. Kasabânî'nin Harîrî'ye hocalık yapmadığı iddialarına dikkat çeken Kılıç, bunun Harîrî'nin eserlerinde Basra şeyhi olan Kasabânî için “şeyhimiz” veya “eş-şeyh, el-imâm” ifadelerini kullanmış olmasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir.¹⁹

Konuyla ilgili bazı inceleme ve değerlendirmelerde bulunan Gülle ise kaynaklarda verilen vefat tarihinin hatalı olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁰ Gülle'nin bu değerlendirme ve özeti aynen sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

“a) el-Harîrî, Ebü'l-Kâsım el-Fadl b. Muhammed en-Nahvî'nin kendi hocası olduğunu eserinde söylemektedir. Ancak o, hocasının adını yazarken nisbesini “en-Nahvî” diye kaydedip “el-Kasabânî” nisbesine yer vermez.

b) Bazı kaynaklar Harîrî'nin hocasını “el-Kasabânî” nisbesiyle anarken ölüm tarihini (444 /1052) olarak göstermektedirler.

c) Bir kısım kaynaklarda ise bu iki bilgidен birinin yanlış olduğuna dikkat çekilmektedir.

Harîrî ile hemen hemen çağdaş sayılabilecek es-Sem'ânî (562/1166) ve el-Enbârî (562/1179) adı geçen eserlerinde Harîrî'den farklı olarak onun bu hocasını el-Kasabânî nisbesiyle de kaydetmektedirler. Bütün bu bilgiler topluca gözden

¹⁵ Hulusi Kılıç, “Harîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 191.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 461.

¹⁷ Hamevî, *Mu'cem*, 5/ 2180.

¹⁸ Hamevî, *Mu'cem*, 5/ 2202.

¹⁹ Kılıç, “Harîrî”, 16/ 191.

²⁰ Gülle, *Harîrî*, 26. (Gülle yaptığı incelemelerde temel kaynakların verdiği bilgileri özetleyerek bir değerlendirmede bulunmuştur.)

geçirilirse Harîrî'nin bu hocadan okuduğuna ve sadece onun ölüm tarihi olarak gösterilen (444/1052) tarihinin yanlış olduğuna hükmetmek gerekecektir.”²¹

Harîrî fıkıh ilmini Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ (ö. 477/1084) ile Ebû İshak İbrâhim b. Ali eş-Şîrâzî'den (ö. 476/1083) okumuştur ki bu alimler Nizamülmülk tarafından Bağdatta kurulan meşhur Nizâmiye medresesinin müderrisliğini yapmışlardır. Kaynakların verdiği bilgiye göre Zilhicce 457'de (Kasım 1065) inşaatına başlanan medrese 10 Zilkade 459 (22 Eylül 1067) tarihinde tamamlanarak hizmete açılmıştır.²² İlk müderris olarak tayin edilen Ali eş-Şîrâzî medresenin açılışına bazı sebeplerden ötürü gelmemiş ve ilk dersi İbnü's-Sabbağ vermiştir. Baskılara karşı ancak yirmi gün direnebilen Şîrâzî göreve başlamak zorunda kalmış ve buradaki hocalık devresini hayatının sonuna kadar aralıksız sürdürmüştür.²³ Şîrâzî, Bağdat Nizamiye medresesinde vefat edinceye kadar on yedi yıl (476/1083) müderrislik yapmıştır.²⁴

Harîrî'nin doğum tarihi 444/1054 olduğu ihtimalinin kesin olduğunu düşünürsek, Nizamiye Medreselerinin açılış tarihi olan 459/1067 tarihinde Harîrî daha on üç- on dört yaşlarında bir çocuk olmaktadır. Kaynaklar Harîrî'nin Şîrâzî ve İbnüs-Sabbağ'dan okuduğunu açıkça ifade etmektedir. On üç yaşından evvel bu hocalardan fıkıh ilmi okuması mümkün olmadığına göre bu eğitimi Nizamiye medresesinde almış olması çok büyük bir ihtimaldir. Zira Şîrâzî Nizamiyedeki görevini vefat edinceye kadar sürdürmüştür.

İleri seviyede fıkıh bilgisine sahip olan Harîrî, Fıkıhta Şafii mezhebine mensuptur. İbn Salâh (ö. 643/1245), Tâcuddin Sübkî (ö. 771/1370) ve İsnevî (ö. 772/1370) gibi *Tabakâtu's-Şâfiyye* yazarları bu hususu kitaplarında belirtmişlerdir.²⁵ Hatta *Makâmâtın* otuz ikinci makâmesi olan “el-Makâmetü't-Tayyibiyye” de bu hususa kesin bir işaret vardır. Bu makâmede Harîrî, meşhur bir Arap fakihini tesvir eder ve bu fakihin dilinden

²¹ Gülle, *Harîrî*, 25-26.

²² Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/ 189.

²³ Bilal Aybakan, Ebû İshak eş-Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 185.

²⁴ Aybakan “Eş-Şîrâzî”, 39/ 185.

²⁵ Ebû'l-Feth Nâsıru'd-dîn b. Abdi's-seyyid b. el-Mutarriżî, *el-İzâh fî Şerhi Makâmâtî'l-Harîrî*. Thk. Eymen Bekîrâtî, (Ebû Dabî, BEA.:Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, ts.). 83.

fıkıh bilmeceleri²⁶ türünden yüz fıkhi soruyu cevaplandırır. Harîrî'nin makâmelerde verdiği cevaplar Şafii mezhebiyle örtüşmektedir.²⁷

Makâme'nin sonlarında Hâris b. Hemmâm ile aralarında geçen konuşma sonrası Hârisin fakihe mukâbil: “seni iblisin mezhebinden İdris'in mezhebine geçiren Allah'a şükret” demesi de açık bir şekilde Şafii mezhebine olan mensubiyetini ifade etmektedir.²⁸

Ferâiz ve matematiği ise Ebû Hakîm Abdullah b. İbrâhim el-Habrî eş-Şâfi'î'den (ö. 476/1083) okumuştur.²⁹ On beşinci makâme olan “el-Makâmetü'l-Faradiyye” de çocuğu ölmüş gibi ah vâh edip derdine bir çare arayan kimsesiz bir ihtiyarın elinde bulunan kağıtta, zor bir ferâiz sorusunun olduğunu ve kimsenin henüz bu soruya cevap veremediğini söylemesi üzerine Harîrî'nin metin içinde bu muhteşem soruyu kurgulayıp cevap vermesi onun Ferâiz ilmine olan hakimiyetinin bir göstergesidir.

İbnü'l-Kıftî Harîrî'den zamanının en zeki ve fesahatli kişiliği idi, ondan daha güzel ibare yazıp süsleyen yoktu diye bahseder.³⁰

Harîrî Basra'da istihbarat âmiri (sâhibü'l-haber) olarak görev yapmıştır. Kendisinden sonra bu göreve oğlu getirilmiştir.³¹

Harîrî başta kendi oğlu Ebû'l-Kâsım Necmüddîn Abdullah olmak üzere birçok talebeye de icazet vermiştir. Bunların başlıcaları; Ebû'l-Abbâs el-Mendâi el-Vâsîfî (ö. 522/1128), Ebû'l-Kerem Mübârek el-Kerâbîsî (ö. ?), Vezîr Ebû Kasım Ali b. Tırâd (ö. 538/1144),

²⁶ Fıkıh bilmeceleri diye tercüme edilen elgâz-ı fıkhiyye “Fıkhi bir meselenin öğrenciye daha iyi anlatılması ve anlatılan konunun öğrencide daha iyi pekişmesi amacıyla hükmün gizlenerek, ilk planda hatıra gelmeyen, bulunması için zihni bir çabaya ihtiyaç duyulan, öğrencinin dikkat ve bilgisini test etmeye yönelik bilmece tarzında sorulmasıdır.” (Kılıç, Muhammed Tayyib, bir fıkıh edebiyatı türü olarak elgâz-ı fıkhiyye, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 17, sayı 1, 2015, s. 46.) konuyla ilgili Mehmet Zihni Efendi'nin *Elgâz-ı Fıkhiyye* adında bir eseri bulunmaktadır. Bk. Hamza Ermiş, *Mehmet Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Belagatındaki Yeri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 89.

²⁷ Harîrînin Makâmetü't-Taybiyye de anlattığına göre ünlü Arap Fakihine soru yönelten kişi: “deve eti mukabilinde sirke satmak caiz olur mu” diye sorar. Sualin içinde geçen الخ kelimesi her ne kadar sirke manasında olsa da bir manası ابن محاض yani: iki yaşına girmiş deve demektir. Harîrî'nin bu soruya cevabı: kendi cinsinden olsun veya olmasın canlı hayvan mukabilinde etin değiştirilmesinin caiz olmadığı yönündedir. Bu fetva Şafii mezhebine uygun düşmektedir çünkü Hanefî mezhebinde aynı cins olan hayvanın ete mukabil satılması caizdir. (bk. Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, trc. Soner Duman, Osman Güman. (İstanbul: Bekâ yayıncılık. 2017), 215; (Bk. Abdülğani el-Ğuneymî el-Meydâni, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 138.)

²⁸ Mutarrizî, *İzâh*, 631.

²⁹ Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 461.

³⁰ Cemâlüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1982), 3/ 23.

³¹ Hamevî, *Mu'cem*, 5/ 2202.

Vezîr Kıvâmu'd-dîn Ebû Ali Hüseyin b. Sadaka (ö. 552/1158), Muhammed b. Nâsır el-Hâfız (ö. 550/1156), Ebû Bekir b. Nâkûr (Ö. 565/ 1170), Muhammed b. Es'ad el-'Irâkî (ö. 567/1172), Mübârek b. Ahmed el-Ezcî (ö. 549/1155) , Ali b. Muzaffer ez-Zahîrî (ö. 591/1195), Ahmed b. Ali Nâim (ö.574/1179), Ebû Ali Mütevekkil (ö. 553/1159)'dir. Harîrî'den son icazet alan kişi Ebû Tâhir Berekât b. İbrâhim el-Huşû'î (ö. 598/1202) ve Makâmâtı en son rivayet eden Manûçeher b. Muhammed b. Türkânşâh (575/1180) da Harîrî'nin talebesidirler.³²

İbnü'l-Kıftî bu talebelere ek olarak Harîrî'nin Makâmâtında başkahraman olan Ebû Zeyd es-Sürûcî'yi de zikreder. Ebû Zeyd hakkında verdiği bilgiler şöyledir: Asıl adı Mutahhar b. Sellâr olup aslen Suruçludur. Dil ilimlerine hâkim bir kişidir. Harîrî'den ders almış ve mezun olmuştur.³³

1.3. İlmî ve Edebî Kişiliği

Kişiliği hakkında, *Makâmâtı* Türkçeye tercüme eden Sabri Sevsevil, onun mert ve faziletli bir insan olduğu konusunda kaynakların ittifak ettiğini belirtmiş ve dürüst, iffetli, iyi bir aile babası, ilim ve irfan deryası, ipek ticareti ile geçimini sağlayıp kimseye minnet etmeyen, çok cömert ve özellikle fakir fukarayı koruyan bir kişiliğinin olduğunu ifade etmiştir.³⁴

Kaynaklar Harîrî'nin edebiyat ve diğer ilimlerde mütebahhir ve birçok güzel haslete sahip olması yanında görünüş olarak çirkin bir yaratılışa sahip olduğunu da aktarırlar. Öyle ki bu hususiyetiyle ilgili fıkraları da kaynaklarda görmek mümkündür. Bir gün kendisinden bir şey istemek için yanına gelen biri Harîrî'nin çirkin yüzünü görünce yüzünü buruşturmuş ve geri dönmüş. Bunun üzerine Harîrî adamı yanına çağırarak ve şu beyitleri yazdırarak geri yollamıştır:

مَا أَنتَ أَوْلُ سَارٍ غَرَّةَ قَمَرٍ وَ رَائِدٍ أَعْجَبَتْهُ خَضْرَةُ الدِّمَنِ
فَاخْتَرْتُ لِنَفْسِكَ غَيْرِي إِنِّي رَجُلٌ مِثْلَ الْمُعِيدِي فَاسْمَعْ بِي وَ لَا تَرْنِي

“Ayın kararma ihtimali olan parlaklığı ile aldanan ilk yolcu sen olmadığın gibi, mezbeledeki yeşilliğin aldatıp hayran bıraktığı ilk kılavuz (otlak arayıcısı) da sen değilsin.

³² İbn Kesîr, *Tabakât*, 527.

³³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 3/ 276.

³⁴ Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî el-Basrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, trc. Sabri Sevsevil (İstanbul: MEB,1989), 16.

Haydi git kendin için benden başka birini seç. Zira ben, Muaydî gibi biriyim, adımlı duy fakat yüzümü görme.”³⁵

Harîrî, ilmi birikimi ve edebiyat alanındaki becerisiyle insanlar arasında meşhur olmuş, üstünlüğünü herkese kabul ettirmiştir. Makâme denince akla ilk o gelmektedir. Buna rağmen *Makâmât*’ın girişinde bu konuda üstadının Hemezânî (ö. 398/1008) olduğunu ifade etmiş ve “İnşallah elime yüzüme bulaştırmam, gece odun toplayan gibi iyisini kötüsünü birbirine katmam” diyerek mütavaziliğini de göstermiştir.³⁶

Hamevî’nin belirttiğine göre Harîrî, 6 Recep 516 (10 Eylül 1112) da Basra’da Abbâsî halifesi Müsterşid Billâh devrinde vefat etmiştir.³⁷ İki erkek evladı vardır. Bunlardan biri kâtip ve edip olan ve Ebû Mansûr el-Cevâlikî’ye *Makâmât* icazeti veren Necmüddin Ebû’l-Kâsım Abdullah’tır.³⁸ Diğeri ise Basra kadılığı da yapmış olan Kâdî’l-Kudât Ziyâu’l-İslâm Ubeydullahtır.³⁹

1.4. Eserleri

Kaynaklarda Harîrî’ye ait bazı kitaplar zikredilmiştir. Bunlar Arap dili ve edebiyatı ağırlıklı eserlerdir. Hamevî, Harîrî’nin sadece yedi eserini saymış ve eserlerin içeriği ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.⁴⁰ Kaynaklarda sıralanan bu eserleri bilinirlik açısından şöyle sıralayabiliriz:

1. *el-Makâmât*

Hayali bir kahraman olan Ebû Zeyd es-Serûcî’nin maceralarını hayali ravi Hâris b. Hemmâm’ın ağzından anlatan Harîrî, eserini elli kısa hikâyeden oluşturmuştur. Arap dilinin bütün inceliklerini görebileceğimiz eserde kahramanımız Ebû Zeyd, bazen miskin bir dilenci, bazen fesahatli konuşan bir vaiz, bazen bilgisiyle herkesi aciz bırakan bir fakih rolündedir.

Edebiyatın inceliklerini kullanarak hikayelerini kaleme alan Harîrî, dilenci rolüne büründürdüğü Ebû Zeyd ile insanları kendine acındırırken onlara fakir-fukaraya yardım

³⁵ Zehebî, *Siyeru ‘A’lâm*, 19/ 465.

³⁶ Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî el-Basrî, *Makâmâtü’l-Harîrî el-Müsemma bi’l-Makâmâtü’l-Harîriyye*, Thk. Ahmed Abdüsselam et-Tîbî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2015), 11.

³⁷ Hamevî, *Mu‘cem*, 5,2202. Zehebî, *Siyeru ‘A’lâm*, 19/ 465.

³⁸ İbn Hallikân, *Vefâyat*, 4/ 67.

³⁹ Zehebî, *Siyeru ‘A’lâm*, 19/ 465.

⁴⁰ Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cem*, 5/ 2207.

etmeyi, düşkün kimselerin elinden tutmayı, ihtiyaç sahibinin yanında olmayı öğütler. Bazen insanların vefasızlığından şikâyet ederken bazen de zamanın kötülüğüne çatar ve vermek istediği mesajı hikâyenin içine yedirerek vermeyi başarır.

Hikayelerini zaman zaman ayet, hadis ve darb-ı mesellerle süslese de *Makâmât*ın hatırı sayılır kısmını şiirler oluşturmaktadır. Harîrî, *Makâmât*ını beşerli kısımlara ayırmış ve her bölümün altıncı makamesini edebî, birinci makamesini zühdî, beşinci ve onuncu makamelerini de hezlî (fıkra) şeklinde yazmıştır.⁴¹

Makâmâtındaki hikayeleri genel olarak dört kısma ayırmak mümkündür.⁴²

1. Dilencilik makâmeleri.
2. Vaaz ve zahitlik makâmeleri.
3. Edebi içerikli makâmeler.
4. Sosyal muhtevanın ağır bastığı makâmeler.

2. *Dürretü'l-ğavvâs fî evhâmi'l-havâs*

Edip ve yazarların düştükleri hataların tashih edilmesi amacıyla kaleme alınan eserde mana, nahiv, sarf ve imla konularında yapılabilecek hatalar ele alınmıştır.⁴³ Harîrî, hatalı kullanılan kelimelerin doğru şeklini belirtirken ayet, hadis, şiir, mesel ve edebî hikayelerden deliller getirmiştir.⁴⁴

3. *Mulhatu'l-i'râb*

Arapça öğrenimine yeni başlayan talebelere yönelik ele alınan bu eserde toplam 375 beyitte tüm nahiv konularıyla bazı sarf konuları özetlenmiştir. Manzûm olarak yazılan eserin beyitlerinde kısa tarifler yapılmış, işlenen konunun kısımları ve çeşitleri belirtilmiştir.⁴⁵ Bu eserdeki örnek cümlelerin, ayetlerin ve şiir beyitlerinin tahlili üzerine çalışma yapan Erdem, kitap hakkında daha geniş bilgiler sunmuş ve önemli noktalara dikkat çekmiştir.⁴⁶

⁴¹ Sevsevil, *Makâmât*, 8.

⁴² Gülle, *Harîrî*, 34.

⁴³ Gülle, *el-Harîrî*, 197.

⁴⁴ Gülle, *el-Harîrî*, 199.

⁴⁵ Gülle, *Harîrî*, 205.

⁴⁶ Erdem, *Mulhatu'l-İ'râb*, 46-96.

4. *Şerhu Mulhatu'l-i'râb*

Adından da anlaşılacağı üzere *Mulha*'nın şerhi olan eserde Harîrî, kitabın metni olan şiirleri ayet, hadis ve Arap şiirlerinden deliller getirerek açıklamış ve yer yer darbimesel ve farklı sözlerden de misaller getirmiştir.⁴⁷

5. *Risâleleri*

Hamevî bu risalelerinin müdevven olduğunu söylemiş fakat herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.⁴⁸ Harîrînin risalelerinden *er-Risâletü's-sîniyye* ve *er-Risâletü's-şîniyye* isminde iki meşhur risalesinin olduğuna atıfta bulunan Gülle, bunları Hamevî'nin de *Mu'cemine* aldığını belirtmiştir.⁴⁹ Bu iki risale *Makâmât*'ın 1326 Kahire baskısının sonuna eklenmiştir.⁵⁰

6. *Dîvân*

Harîrîye ait olduğu söylenilen divanla ilgili kaynak eserlerde isminin geçmesi dışında bir bilgi bulunmamaktadır.⁵¹ Eser günümüze ulaşmamıştır. Fakat Harîrî'nin şairlik yönünü ifade etmek gerekirse elimize ulaşan diğer eserleri divâna hacet bırakmayacaktır. Onun *Mulhatu'l-i'râb* isimli eseri zaten manzum şekilde yazılmış bir nahiv kitabıdır. Ayrıca *el-Makâmâtta* bulunan şiirlerin sayısı bini aşkındır. Sadece *Makâmât*taki şiirleri toplansa bir divan ortaya çıkar.

7. *Müşkilü İ'râbi'l-Kurân*⁵²

8. *Tevşîhu'l-Beyân*⁵³

9. *Sudûru Zamânî'l-Fütûr ve Fütûri Zamânî's-Sudûr fî't-Târih*⁵⁴

Kaynaklar eseri her ne kadar Harîrîye ait olarak zikretse de eser aslında Müsterşid Billâh'ın veziri olan ve Harîrî'den *Makâmât*ın yazmasını isteyen Enûşirvân b. Hâlid'e aittir.⁵⁵ Enûşirvân Sultan Melikşah'ın tahta geçişinden Irak Selçuklu Sultanı olan Tuğrul

⁴⁷ Gülle, *Harîrî*, 211.

⁴⁸ Hamevî, *Mu'cem*, 5/ 2207.

⁴⁹ Gülle, *Harîrî*, 211

⁵⁰ Kılıç, "Harîrî", 16/ 191.

⁵¹ İbni Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 66.

⁵² İbn Kesîr, *Tabakât*, 526.

⁵³ Hayreddin b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), 5/ 177.

⁵⁴ Zirikli, *A'lâm*, 5/ 177.

⁵⁵ İbni Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 67.

b. Muhammed'in ölümüne kadar meydana gelen olayları ve hâtıratını Farsça olarak kaleme almıştır.⁵⁶ Eser daha sonra İmâdüddin el-İsfahânî tarafından Arapçaya tercüme edilerek *Nusretü'l-fetre* ve *'usretü'l-katre* isimli esere eklenmiştir.⁵⁷

⁵⁶ Abdülkerim Özeydin, "Enûşirvân b. Hâlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/ 257.

⁵⁷ Ramazan Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/ 176.

BÖLÜM 2: MAKÂME GELENEĞİ VE HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂTI

2.1. Makâme

2.1.1. Sözlük Anlamı

المقام mastarından müştak olan مقامة kelimesinin mazî hali قام şeklindedir. المقام kelimesi mim harfinin fethasıyla ayakta durulan yer المجلس “meclis” ve الجماعة من الناس “insan topluluğu” manalarına gelmektedir. المقام ve المقامة “insanların oturdukları yer” için de kullanılır.⁵⁸

Ayrıca 1) mansıp, mesnet, büyük memuriyet 2) bir velinin veya diğer bir büyük zatın metfun bulunduğu veya metfun olmadığı halde namına bina olunmuş türbe, ziyaret mahalli 3) musiki ve şarkı tarzı, ahenk, hava manalarına da kullanılır.⁵⁹ Bir cemaatin toplandığı meclise de مَقَامَةٌ denilir. Şemseddin Sâmî, bir meclis ve cemiyette irad edilen nutuk manasına geldiğini belirtmiştir.⁶⁰ المقامات kelimesi المقامة kelimesinin cem‘i müennes sâlimidir.⁶¹ Makâme’nin toplanılan meclis manasında kullanımını Ümeyye’nin şu şiirinde de görülmektedir.⁶²

و مَقَامَةٌ غُلِبَ الرَّقَابِ كَأَنَّهُمْ جَنَّ لَدَى طَرْفِ الْحَصِيرِ قِيَامٌ

“Kalın boyunlu nice meclis yârenleri vardır. Onlar Hükümdar kapısında ayakta bekleyen cinler gibidir.”⁶³

Zühre b. Ebî Selmâ’nın şu şiirinde ise “kabile meclisi” manasında kullanılmıştır.

و فِيهِمْ مَقَامَاتٌ حَسَنَاتٌ وَجُوهُهُمْ وَ أُنْدِيَّةٌ يَنْتَابُهَا الْقَوْلُ وَ الْفِعْلُ

“Onların arasında güzel yüzlü meclis yârenleri ve söz ve eylemin birlikte gerçekleştiği meclisler vardır.”⁶⁴

⁵⁸ Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, “Kvm”, (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2014), 484.

⁵⁹ Şemseddin Sâmî, “Makâm”, *Kâmus-ı Türkî*, hzl. Paşa Yavuzarslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 745.

⁶⁰ Sâmî, “Makâme”, 745.

⁶¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû’l-Fadl Cemâlüddin İbni Manzûr el-Ensârî, “Kvm” *Lisanü’l-Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sâdir, 1414), 12/ 506.

⁶² Ebû Akîl Lebîd b. Rabî‘a el-Âmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rabî‘a el-Âmirî*, thk. Ömer Fâruk Tabba‘ (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1997), 133.

⁶³ Karaca, Ahmet Cevdet, *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 7; Bk. Ahmet Birinci, *İbni Nâkiyâ’nın Makâmeleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 5.

⁶⁴ İbni Manzûr, “Kvm”, 12/ 506.

Bu iki şiir cahiliye dönemine ait olup birincisinde makâme kelimesi “bir meclise toplanan cemaat” manasında kullanılırken ikinci şiirde “kabile meclisi” manasında kullanılmıştır.⁶⁵

“Makâm” kelimesinin tasavvuf literatüründe kullanımı da mevcuttur. Yukarıda işaret olunduğu üzere türbe, makam manalarının yanında mürîdin zamanla elde edip kendisinde sürekli olarak kalan hâldir ki sahibi her ne zaman murâd ederse kendinde onu müşahede edip onunla amel eder.⁶⁶

2.1.2. Terim Anlamı

Makâme geleneği edebi bir tür olarak ortaya çıkmadan evvel farklı manaları ifade eder bir niteliktedir. Tarihi seyri içinde birçok farklı manada kullanılmıştır. Onu kavramlaştırarak edebi bir tür manasında ilk kullanan Hemedânî’dir.⁶⁷

Her ne kadar Hemedânî makâme kelimesini edebi bir tür olarak kullansa da ilk makame yazan kişinin Câhız olduğu söylenmiştir.⁶⁸

Makâme kelimesinin tarihsel süreç içinde üç farklı kullanımına değinen Birinci, cahiliye devrinde sosyal anlamda (dilsel anlam), Emeviler devrinde, ‘Makâmâtü’z-zühhâd’ tabiriyle dini anlamda, edebi bir tür olarak bilinen manasıyla kullanımının ise Abbasiler devrinde başladığını ifade etmiştir.⁶⁹

Tarihi süreçte farklı kullanımları bilinse de makâme hakkında herhangi bir tarife rastlanmamıştır. Makâmenin genel özelliklerini belirleyerek bir tarife ulaşmak mümkündür.

Makâme türünün özelliklerini; bir olay etrafında şekillenme, her konudaki bilgisi ve güzel konuşmasıyla insanları kendine hayran bırakan, dilenci hüviyetinde hayalî bir kahramanı bulunma, dilin inceliklerini, özellikle dildeki garip kelimeleri öğretmeyi hedefleme; nahiv

⁶⁵ Şevki Dayf, *el-Makâmetü*, (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1954), 7.

⁶⁶ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, “Makâm”, *Tasavvuf Sözlüğü*, hzl. İhsan Kara (İstanbul: İnsan Yayınları), 1072.

⁶⁷ Dayf, *el-Makâmetü*, 8.

⁶⁸ Seda Aydın- A. E. Özyıldırım, “Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi’nin Makâmât-ı Harîrî Tercüme ve Şerhi”, VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, ed. (s. 1902-1911). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası, 2019), 1/ 1903.

⁶⁹ Birinci, *İbni Nâkiyâ’nın Makâmeleri*, 4-8.

bilmecelerinden, edebî inceliklerden ve Arap atasözlerinden örnekler vermek suretiyle okuyucuların hoşça vakit geçirmelerini amaçlama biçiminde özetlemek mümkündür.⁷⁰

Gülle bu bilgilerden hareketle makâmeyi “yazarın eğitim ve dil öğretimini hedeflediği ve ağırlıklı olarak dönemin sosyal kokuşmuşluğuna doğrudan ya da dolaylı olarak değindiği, ayet, hadis ve darbimesellerle desteklediği, edebiyatın seci’ ilminin celikleriyle süslenmiş nesir ve şiirden oluşan edebi bir tür” olarak tarif etmiştir.⁷¹

Genel hatlarıyla bu tarifi kabul etmekle beraber, Zemahşeri’nin *Makâmâtı*nı, ahlaki güzellikleri ifade edip talim etmek maksadıyla ayet ve hadislerle süsleyerek yazmış olmasından hareketle, bir makalenin makâm sayılabilmesi için dönemin sosyal ve kültürel durumunu yansıtması ve dil eğitimini amaçlamasının şart olmadığı ileri sürülmüştür.⁷²

Kanaatimizce Gülle, makâm tarifi yaparken sadece Harîrî’nin makâmesini esas almıştır. Bütün makame geleneği incelenirse daha kapsayıcı bir tarif yapılabilir. O halde makâm için efrâdını câmi, ağyârını mâni bir tanıma ihtiyaç vardır. Bu meyanda Erol Ayyıldız’ın “makâm” maddesine yaptığı tarif maksadı ifade edecektir.

Ayyıldız makâmeyi, “Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların, hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı” şeklinde tarif etmiştir.⁷³

2.1.3. Tarihsel Gelişimi

Makâm kavramı, edebi bir tür olarak ortaya çıkmadan önceki tarihi süreç içinde birçok manada kullanılmıştır.⁷⁴ Makâm kelimesinin kavramlaşarak edebi bir tür olarak ilk kullanımını ise Hemedânî gerçekleştirmiştir. İslam dininin ilk dönemleri ile başlayıp Emeviler dönemi ve Abbasilerin kuruluş yıllarını kapsayan zaman diliminde makâm kelimesi toplanılıp sohbet edilen meclis manasında kullanılmıştır.⁷⁵ Cemil Sultan makâm geleneğinin oluşum sürecine makâm kavramının ifade ettiği anlam

⁷⁰ Erol Ayyıldız, “*Makâm*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 417.

⁷¹ Gülle, *Harîrî*, 5.

⁷² Ayyıldız, “*Makâm*”, 27/ 417.

⁷³ Ayyıldız, “*Makâm*”, 27/ 417.

⁷⁴ Birinci, *İbni Nâkiyâ’nın Makâmeleri*, 4-8.

⁷⁵ Cemil Sultân, *Fennü’l-Kıssa ve’l-Makâm*, (Kâhire: Matba‘atü’t-Terakkî, 1943), 140.

çerçevesinde yaklaşmış ve bir gurup insanın toplandığı mekân ve o mekânda söylenen sözlerden yola çıkarak ilk nüvelerinin makâme-i zühhad olabileceğini ifade etmiştir.⁷⁶

İslam topraklarının genişleyip devletin güçlenmesine paralel olarak artan refahın beraberinde israf ve adaletsiz bazı uygulamalara yol açtığı Emeviler döneminde, zühhd ehli kişilerin durumu yöneticilerin de bulunduğu ortamlarda ifade etmek maksadıyla yaptıkları konuşmaların ilk makâme örnekleri olabileceği söylenmiştir.⁷⁷ Çünkü zahitler halife ve diğer devlet yöneticilerinin huzurunda yaptıkları vaazlarda ayet ve hadislerin yanında darbimeselleri, şiir ve arap hakimlerini sözlerini de kullanarak sözlerini güzelleştirip etkili hale getirmeye çalışmışlardır.⁷⁸ Konuyla ilgili zahitlerden birinin Halife Mansur’a yaptığı konuşmayı aktaran Sultan Cemil; verdiği örnekle makâme türünün temel gayelerinden birinin vaaz ve irşat olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁹

Hicri III. yüzyıldan sonra makâmeler vaaz ve irşad için kullanılan hitabet türü olma özelliğini kaybetmiş ve yeni bir forma bürünmüştür. Ayet ve hadisler azaltılmış, insanları eğlendirmek ve etkileyerek bir şeyler öğretmek amacıyla “dilencilik hikayeleri” diyebileceğimiz yeni bir tür ortaya çıkarılmıştır.⁸⁰

Bu yeni türün genel özelliği olarak, makâmelerin dar bir mekanda (meclis) meydana gelmesi, belli bir râvisinin olması, dilenci rolünü üstlenen veya olayın başrolünde bulunup dikkatlerin üzerine çevrildiği bir kahramanın bulunması sayılabilir. Bu kahramanın en belirgin özelliği, hile yaparak insanları kandırması, dil ve edebiyat ilimlerine hakimiyet ile din ilimlerinde ileri seviyede bilgili olmasıdır.⁸¹

Her ne kadar bazı araştırmacılar içinde dilencilik hikayeleri ve birtakım edebi incelikler barındıran bu şekliyle ilk makâme yazan kişi olarak Cahız’ı ve İbni Düreyd’i gösterebilirler de⁸² yukarıda belirtilen özelliklere sahip olması bakımından makâme türünün ilk defa Bedüzzaman el-Hemedânî (ö.398/1008) tarafından ortaya konduğu görüşü araştırmacıların çoğu tarafından benimsenmektedir.⁸³

⁷⁶ Sultân, *Fennü ’l-Kıssa*, 140; Dayf, *Makâme*, 13.

⁷⁷ Sultân, *Fennü ’l-Kıssa*, 13; Ayyıldız, “*Makâme*”, 27/ 417.

⁷⁸ Ayyıldız, “*Makâme*”, 27/ 417.

⁷⁹ Sultân, *Fennü ’l-Kıssa*, 14.

⁸⁰ Sultân, *Fennü ’l-Kıssa*, 13; Ayyıldız, “*Makâme*”, 27/ 417.

⁸¹ Ömer Ferrûh, *er-Resâilü ve ’l-Makâmât*, (Beyrut: Menşûrâtü Mektebeti minemne, 1950), 23-24.

⁸² Şevki Dayf, *Makame*, 17-18.

⁸³ Ayyıldız, “*Makâme*”, 27/ 417.

İlk makâme yazarının tespiti noktasında ortaya çıkan farklı görüşlerin temel dayanağı ebû İshak el-Husrî (ö. 413/1022)'nin *Zehrü'l-âdâb*ında kullandığı bazı ifadelerdir.⁸⁴ Eseri inceleyen Zeki Mübârek'in ulaştığı sonuç, ilk makâme yazarının Hemedânî olmadığı şeklinde olup bunun için bazı gerekçeler de sunmuştur. Ebû İshak el-Husrî *Zehrü'l-âdâb*'ında Hemedânî'nin İbn Düreyd'i taklit ederek 400 makâme yazdığını söylediği ve bütün bu hikayeleri tamamen kendi kalbinden zihninin mahsulü olduğunu ifade eder.⁸⁵ Husrî verdiği bu bilgilerden sonra iki eser arasındaki temel farkın; İbn Düreyd'in rivayet metodunu, Hemedânî'nin ise hikâye metodunu kullanmış olması olduğunu ifade eder.⁸⁶

Ayrıca Kâlî'nin *el-Emâlî* isimli eserini inceleyen Mübarek, el-Ehâdis bölümünde, İbn Düreyd'in anlattığı hikayelere raslamış ve makâme alanında ilk eseri İbn Düreyd'in yazdığına dair kanaatini daha da pekiştirmiştir. İlk eser yazan İbn Düreyd ise niçin Hemedânî meşhur olmuştur sorusuna da cevap veren Mübarek, bu konuyu şöyle açıklar: “Edebiyaçıların bu konuyu gözden kaçırma sebepleri Hemedânî hikayelerini Makâme diye isimlendirirken İbn Düreyd'in hikayelerini el-Ehâdis diye isimlendirmiş olmasıdır.”⁸⁷

Şevki Dayf da Hemedânî'nin *Makâmât*ını kaleme alması konusunu incelediği bölümde Zeki Mübarekle aynı düşünceleri paylaşmış ve Hemedânî'nin İbni Düreyd'in *el-Emâlî* isimli kitapta aktarılan *Erba'üne hadîsen* isimli hikayelerinden etkilendiğini ileri sürmüştür.⁸⁸

*Zehrü'l-âdâb*ı tahkik eden Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, bu tartışmalara kaynak olarak gösterilen eser dışında başka bir kaynağa rastlamadığını ifade sadedinde şu açıklamalarda bulunur:

“Husrî'nin sözlerinden anlaşılan Hemedânî'nin Makâme geleneğini ortaya koyan ilk kişi olmadığı yönündedir. O, ancak İbni Düreyd'in sözlerinin benzerini hikâye etmektedir. Daha Önce Fransızca olarak kaleme aldığım “4. Asırda nesir” isimli kitabımda da bu bilgileri kullanmışım. Bu kitabı okuyan mösyö Marsiye bu bilgilere rağmen insanların nasıl Hemedânîyi makâme alanında öncü sayma hususunda ittifak

⁸⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Ensârî el-Fihri el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Beyrut: dâru'l-Cîl, 1929), 1/ 305.

⁸⁵ Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 1/ 305; Zeki Mübarek, *Nesrü'l-Fennî fi'l-Karnî'r-Rabi'*, (Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfeti, 2012), 200.

⁸⁶ Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 1/ 306.

⁸⁷ Mübârek, *Nesrü'l-Fennî*, 201.

⁸⁸ Dayf, *Makâme*, 17.

ettiklerine şaşırmıştı. Ben bütün bu bilgiler yanında bu fikri destekleyen başka bir kaynak bulabilirdim diye araştırmalarım devam ettimse de hala ikinci bir kaynağa ulaşmış değilim. Beni şaşırtan asıl husus ise Husrî bu bilgileri anlatırken makbul ve bilindik bilgiler gibi anlattığı halde temel eserlerde aykırı bir rivayet veya yalanlama gelmemiş olmasıdır. Yakup el-Hamevî *Mu‘cemü’l-üdebâsında* Husrî’den nakillerde bulunmuştur.”⁸⁹

Muhyiddin Abdülhamîd’in belirttiği üzere kaynak eserlerde bu rivayete itiraz edilmemesi ve bazı eserlerde aynı şekliyle aktarılması ilginçtir. Halbuki Harîrî de dahil birçok kişi Hemedânî’nin bu konuda ilk olduğunu sarahaten bildirmiştir.⁹⁰ Hemedânî eserini, İbn Düreyd’den ilham alarak yazmış olsa bile, ilk defa makâmât ismini kullanılması ve makâmât türü eserlerde bulunan temel şartların tamamın bulundurulması açısından ilk makâme kabul edilmesi daha uygun gözükmektedir.⁹¹ Gerek İbn Düreyd’in bu eserini gerekse eski edip ve hatiplerin halifelerin huzurunda (makam) söyledikleri zühde dair bu tür hutbe ve mev‘izaları ilk makâmât örnekleri değil makâmât türünün tarihî kökleri olarak değerlendirmek daha isabetli görülmektedir.⁹²

Hemedânî’nin en büyük temsilcisi ise Harîrî olmuştur. O *Makâmât*’ının daha giriş cümlelerinde Hemezânî’nin yolunu takip ettiğini ve ayrıca bu fenni ilk defa icat edip ortaya koyanın da Hemedânî olduğunu ifade etmiştir.⁹³

Harîrî, Hemedânî’den farklı olarak makâme geleneğine bazı yenilikler katmıştır. Dil alanında yazdığı eserlerden de görüldüğü üzere Harîrî de Hemedânî gibi Arapçayı fasih bir şekilde kullanabilmesinin verdiği güvenle, *Makâmât*’ında olanca kudretini göstermiş ve asırlar boyu unutulmayacak bir şâheser ortaya koymuştur denilebilir. *Makâmât*ta garip kelimeleri çokça kullanmış; fıkıh bilmeceleri, yanıltmacalar gerek baştan gerek sondan okunsun farketmeksinin aynı şekilde teleffuz edilen cümleler, sadece noktasız harflerden veya sadece noktalı harflerden oluşmuş cümleler kullanmıştır.⁹⁴

⁸⁹ Husrî, *Zehri’l-âdâb*, 1/ 306.

⁹⁰ Harîrî, *Makâmât*, 14.

⁹¹ Dayf, *el-Makâmetü*, 8.

⁹² Nasuhi Ünal Karaaslan, “İbn Düreyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/ 418; Câbir Kumeyha, “Riyâdetü’l-makâmât beyne İbn Düreyd ve Bedî‘üzzamân el-Hemezânî”, *el-Menhel*, LV/503, Cidde 1413/1993, 52.

⁹³ Harîrî, *Makâmât*, 14.

⁹⁴ Mübarek, *er-Resâil*, 58.

Kendisinden sonra birçok makâme yazılmış olsa da Harîrî bu alanda zirve isim olmuş, onun makameleri Arap belâgatı ve üslûp ustalığının sembolü sayılmış, değerini modern zamanlara kadar korumuştur.⁹⁵

Hemedânî ve Harîrî'den günümüze birçok makâme yazılmıştır. Bunların tamamını zikretmek konunun içeriği açısından uygun olmaz. Fakat bazı önemli sayılanları zikredip diğerleri için ilgili eserlere işaret etmekle yetinilecektir.

- 1) Ebû'l-Fadl Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008), *Makâmâtü Ebî'l-Fadl Bedüzzaman el-Hemedânî*.
- 2) Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Nâkıyâ (ö. 485/1092), Üç makamesi günümüze gelmiştir.
- 3) Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Osman el-Hârîrî el-Basrî (ö. 516/1122), *Makâmâtü'l-Hârîrî*.
- 4) Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömar ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Makâmât*.
- 5) İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Makâmât*.
- 6) Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Makâmât*.
- 7) Nâşif el-Yazıcı (ö. 1288/ 1871), *Mecma'u'l-Bahreyn*.⁹⁶

2.2. Harîrî'nin Makâmâtı

Bu bölümde Harîrî'nin *Makâmât*ı yazma sebebi, makamede bulunan şahıslar, genel olarak dil ve uslup özellikleri, makâme çeşitleri, Harîrî'nin *Makâmât*ının Osmanlıdaki yeri ve üzerine yapılan çalışmalar olmak üzere altı başlıkta incelenecektir.

2.2.1. Yazılışı

Harîrî'nin *Makâmât*ı yazmasıyla ilgili temel kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. *Mu'cemü'l-üdebâ*, *Vefâyâtü'l-a'yân* ve *Siyeru 'A'lâm'da* geçtiğine göre, Ebû Zeyd es-Serûcî, Harîrî'nin de olduğu bir gün Benî Haram mescidine uğrar. Üzerinde yolculuk emareleri gözükmekte, perişan ve sefil bir haldedir. Mescitte ulema ve yöneticilerden bazıları da vardır. Ebû Zeyd, uygun bir zaman bulup konuşmaya başlar. Fesahati ve

⁹⁵ Ayyıldız, “*Makâme*”, 27/ 417.

⁹⁶ Bk. Gülle, *el-Harîrî*, 11; Birinci, *İbni Nâkıyâ'nın Makâmeleri*, 18.

belâgatıyla halkı etkiler. Bu konuşmadan etkilenen Harîrî, aldığı ilhamla kırk sekizinci makame olan “el-Makâmetü'l-Harâmiyye”yi yazar. Kalan makâmelerini de bunun üzerine bina eder.⁹⁷ İbnü Cevzî'nin belirttiğine göre makâme-i harâmiye'yi Enûşirvan b. Hâlid'e sunmuş, vezir makâmeyi beğenince başka makâmeler de yazmasını istemiştir.⁹⁸ Harîrî *Makâmât*ın mukaddimesinde vezirin bu teklifine “işareti hüküm, itaati kazanç olan kimse bana makâmeleri yazmamı emretti” diyerek dikkat çekmiştir.⁹⁹

İbn Hallikân'ın *Vefâyât*'ında 656/1258 yılında Kahire kütüphanelerinden birinde *Makâmât*'ın nüshasını gördüğünü ve üzerinde Harîrî'ye ait el yazısıyla “Müsterşid'in veziri Ebû'l-'Izz Ali b. Sadaka için yazıldı” ibaresinin bulunduğunu aktarır.¹⁰⁰

İbnü'l-Kıftî de, İbnü'l-Mecd diye tanınan Emir Arslan İbn Şartekin'in özel hattıyla vezir Seyfû'd-Devle Sadaka için yazılmış olan özel bir nüshayı gördüğünü ifade eder.¹⁰¹

Makâmenin yazımıyla ilgili bir başka rivayet ise şöyledir: Harîrî kırk makâme yazar ve Bağdat'a getirir. Fakat orada bulunan edip ve şairler makâmelerin ona ait olduğuna inanmazlar ve bunun mağribli bir edibe ait olduğunu, Harîrî'nin ise ondan almış olabileceğini söylerler. Harîrî her ne kadar kendine ait olduğunu iddia etse de kabul ettiremez. Nihayet vezirin de bulunduğu bir mecliste toplanırlar. Vezir Harîrî'ye ne iş yaptığını sorar. Harîrî, edebiyatla ilgilendiğini söyler. Ona makâmelerin sana ait olduğunu ispat için bize bir makâme daha yaz bakalım, diye bir teklifte bulunur.

Harîrî bir kenara çekilip düşünmeye başlar fakat bir türlü beceremez. Nihayet meclisten ayrılıp memleketi olan Basra'ya gider ve makâmelerini elliye tamamlar.¹⁰²

Birçok kaynakta farklı şekillerde rivayet edilen bu hikayeleri Yakut Hamevî bir bütünlük içinde sunar. Hamevî'nin bu sentezini, meramı daha güzel ifade etmesi sebebiyle aktarmayı uygun buluyoruz.

Birgün Vezirin meclisinde katılan Harîrî, edip ve şairlerin suallerine verdiği cevaplarla bu alandaki rüşünü ispatlar. Zamanla ismi duyulan Harîrî, vezirin huzuruna kabul edilip ikramına nail olur.

⁹⁷ Hamevî, *Mu'cem*, 5/ 2203; Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 64; Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 463.

⁹⁸ Hamevî, *Mu'cem*, 5/ 2203.

⁹⁹ Harîrî, *Makâmât*, 11.

¹⁰⁰ İbni Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 64,

¹⁰¹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu 'r-Ruvât*, 3/ 26.

¹⁰² İbni Hallikan, *Vefâyât*, 4/ 65; Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 464.

Birgün yine vezirle sohbet ederken söz Ebû Zeyd es-Serûcî'ye gelir. Harîrî yazdığı el-Makâmetü'l-Haramiyye'yi vezire sunar. Vezir makâmeyi çok beğenir ve aynı uslupla birkaç tane daha yazmasını ister. Harîrî yapabileceğini ifade edip izin alır ve Basra'ya gider. Burada kırk kadar makâme daha yazar ve Bağdat'a getirip vezire sunar. Makâme halk arasında dolaşıp meşhur olunca kendisini çekemeyen bazı kişiler, bunların Harîrî'ye ait olmadığını, yanında kalan bir misafirinden veya çarşılarından almış olabileceğini iddia ederler. Eğer kendisi yazmış ise birkaç makâme daha yazsın da görelim diyerek Harîrî'yi zora sokmak isterler.

Harîrî onların bu isteği üzerine Bağdattaki evinde kırk gün oturur ama hiçbir şey yazamaz. Sonunda Basra'ya gidip on makâme daha yazıp getirir. Bunun üzerine hasetçileri ikna olur ve üstünlüğünü anlarlar.

Görüldüğü üzere makâme'nin yazımıyla ilgili rivayetler farklı olsa da kaynak kitaplarda hep aynı şeyler tekrarlanmaktadır. Ancak aktarılan hikayelerden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

- 1) Harîrî ilk makâmesi olan Makâmetü'l-Haramiyye'yi Ebû Zeyd'ten etkilenecek yazmıştır.
- 2) Kalan makâmelerinin bir kısmını vezirin isteği üzerine, on kadarını da hasetçileri susturmak için kaleme almıştır.

Ayrıca bu bilgiler ışığında bakılınca ilk yazılan makâme olma özelliğini taşıyan kırk sekizinci makâme neden ilk sırada değildir? Bu hususu tezinde incelemeye alan Gülle, yukarıda anlattığımız rivayetlerin gerçekliğinin olmadığına, bunların ancak hikâye olabileceğine ve dolayısıyla yazılan ilk makâmenin 48. makâme olmadığına kanaat getirmiştir.¹⁰³

Gülle her ne kadar 48. makâmenin ilk makâme olmadığını iddia etse de delilleri bunu ispat eder nitelikte değildir. Rivayetlere göre Harîrî, makâmelerinin çoğunu vezirin isteği üzerine yazmıştır. Bu hakikati *Makâmâtın* mukaddimesinde bildirmesi 48. makâmeyi henüz yazmamış olduğuna kesin delil olmaz.

Her ne kadar araştırmacılar, Hamevî (ö. 626/1229), İbni Hallikân (ö. 681/1282) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi temel biyografi eserlerinden naklen birtakım çıkarımlar yaparak bazı

¹⁰³ Gülle, *Harîrî*, 32.

sonuçlara ulaşırsalar da *Makâmât* üzerine yapılan erken dönem şerhleri taramak suretiyle *Makâmât*'ın yazılışı ile ilgili daha erken kaynaklara ulaşılabilir. Bu nedenle ilk kaynaklarda bulunan rivâyetlerin ve konuyla ilgili anlatılan hikâyenin detaylarıyla aktararak konuya açıklık kazandırılması gerekmektedir.

Makâmât'ın ilk şârihlerinden olan Bencedîhî, Harîrî'nin yakın talebelerinin birinden işitilen bir kıssayı, güvenilir bir ravî olan Ebûbekir Abdullah b. Muhammed b. en-Nekûr el-Bezzâz tarikiyle Harîrî'nin ağzından şöyle aktarıyor: Ebû Zeyd es-Serûcî, güzel konuşan, fasih bir dilenci olup cimri bir adamdı. Bir gün Basra'ya gelmiş, Benû Harâm mescidinde dikilmiş insanlardan bir şeyler dileniyordu. Mescidde yöneticilerden bazıları da bulunmaktaydı. Mescidin hınca hınç dolduğu esnada fesahatinin verdiği şaşkınlık, sözlerinin güzelliği ve tatlılığı ile insanları etkilemeye çalışıyor, cümlelerinin tesirini artırmak için de Anadolu diyarında Haçlıların elinde esir bulunan küçük kızını kurtarmak için insanlardan yardım istediğini ifade ediyordu. Benim de kırk sekizinci makâmede anlattığım üzere kurguladığı acıklı hikayesi ve sihirli sözleri sayesinde amacına da ulaşmıştı.

Harîrî sözlerine şöyle devam ediyor: O günün akşamında Basra'nın ileri gelen ve edebi zevki olan faziletli kişilerinden bazıları benim yanımda toplandılar. Gündüz mescitte gördüğüm o dilencinin hayret veren durumunu onlara tasvir ederken, isteğini elde etmek için kurduğu güzel ibareli cümleleri ve muradını anlatmaktaki maharetini de dostlarıma aktardım. Yanımdaki dostlarım bunu duyar duymaz atıldılar ve kendilerinin de mahalle mescitlerinde bu dilenciye rastladıklarını, fakat her birinin onu, ayrı bir elbise ve ayrı bir şekilde görüp, farklı hikâyeler dinleyerek etkilendiklerini ifade ettiler. Böylece onun çeşitli sahtekarlıkları da ortaya çıkmış oldu. Hep beraber laf cambazlığındaki ustalığına ve etkileyici güzellikteki uydurmalarına şaşıp kaldılar.

O gece, tıpkı dilencinin yaptığı gibi sihirli cümlelerle makâme-i harâmiyye'yi yazmaya başladım. Bitirince dost meclisindeki bazı arkadaşlara okudum. O kadar beğendiler ki beni göklere çıkardılar. Bunun üzerine yazdığım hikâyeyi vezirine hazretlerine sundum. Hikâyeyi beğenen vezir, benden yenilerini yazmamı isteyince bende kalan hikâyeleri kaleme aldım.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Abdi'l-Mü'min b. Mûsa el-Kaysî eş-Şerîşî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, thk. İbrahim Şemsüddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1427/ 2006), 1/ 22.

Şerîşî, güvenilir bazı talebelerinin Harîrî'ye ulaşan senetlerle benzer bir hikâyeyi dinlediğini ve bu hikâyenin de doğru olduğunu ifade eder.¹⁰⁵

Harîrî'nin *makâmât*'nı yazmasında etkisi büyük olan bu hikâyenin doğru olduğu kanaatindeyiz. Kaynakların Harîrî'ye yakınlığı ve rivayet zincirleriyle Harîrî'ye ulaşması bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Gülle'nin elimizdeki matbu nüshalarda ilk makâme olan makâmetü San'âniyye'deki "Vaizi takip ettim bir de gördüm ki Ebû Zeyd!" cümlesinden yola çıkarak ilk makâmenin kırk sekizinci makâme olduğunu reddetmesi temel kaynaklarla örtüşmemektedir. Kaldı ki, kırk sekizinci makâme de zaten mescitte yaşananları anlamaktadır. Olaya mutabakatı açısından ilk makâmenin kırk sekizinci makâme olması daha makul gözükmemektedir.

2.2.2. Kahramanları

Harîrî makâmelerine "Hâris b. Hemmâm şöyle anlatıyor" ifadeleriyle başlayarak *Makâmât*'ın râvisi olarak Hâris b. Hemmâm'ı, olay örgülerinde asıl dikkat çeken ve konuyu işleyen baş aktör olarak da Ebû Zeyd es-Serûcî'yi koymuştur.

Zehebî, Ebû Zeyd'in Mutahhar b. Sellâr olduğunu aktarmaktadır.¹⁰⁶ İbni Hallikân bu bilgilere ek olarak Ebû Zeyd'in Basralı bir dil alimi olup Harîrî'den ders alarak *Mülhatül İ'rab* isimli eserini rivayet ettiğini, 538 yılında Vâsıt'a gidip bir müddet kaldıktan sonra tekrar Bağdat'a dönüp burada vefat ettiğini söyler.¹⁰⁷

Her ne kadar Harîrî gerçek bir şahsiyeti örnek alarak hikayelerini onun üzerinden anlatsa da bu şahsın hikayelerdeki halleri gerçeği yansıtmamaktadır. Şevki Dayf, Harîrî ile Ebû Zeyd arasında bir yönden hocalık bir yönden de talebelik ilişkisi olduğuna, nahiv kitaplarında gelen rivayetlerin doğru olabileceğine dikkat çekmiş ancak *Makâmât*'taki kahraman olan Ebû Zeyd'in olsa olsa ancak Hemedânî'nin makâmesinde hayali kahraman olan Ebü'l-Feth gibi olabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁸ Zaten el-Kıftî'nin naklettiği üzere asıl adının Mutahhar b. Sellâr olması da Dayf'ın bu görüşünü destekler mahiyettedir.¹⁰⁹ Yalnız *Makâmât* şârihi Şerîşî'nin Bendecîhî'den naklettiği rivayete bakılırsa Dayf'ın bu görüşüne katılmak doğru olmaz.

¹⁰⁵ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 22.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 464.

¹⁰⁷ İbni Hallikân, *Vefâyât*, 4/ 64-65.

¹⁰⁸ Şevki Dayf, *Makame*, 49; Gülle, *Harîrî*, 29.

¹⁰⁹ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 3/ 276.

Eymen Bekirâtî bu rivayetleri değerlendirmiş, Harîrî'nin Benî Harâm mescidinde görüp ilham alarak kırk sekizinci makâmesini kaleme almasına vesile olan Mutahhar b. Sellâr ile Harîrî'nin talebesi olan Mutahhar b. Sellâr'ın farklı kişiler olduğu sonucuna varmıştır. Bu hususu desteklemek için de birtakım deliller sunmuştur. Şayet *Makâmât*'ın kahramanı olan Mutahhar b. Sellâr, Harîrî'nin talebesi olsaydı, Harîrî mutlaka bunu dile getirirdi. Çünkü Harîrî Bencedîhi'nin aktardığına göre daha sonraları Ebû Zeyd ile görüşmüştür. Ayrıca Kıftî gibi bazı biyografi yazarları, lügat alimi olup Harîrî'den ders alan Mutahhar b. Sellâr'ın vefat tarihini 540/1145 olarak vermektedir. Harîrî *Makâmât*'ını 490-495/1097-1102 li yıllar arasında yazdığına dair oluşan genel kanaate göre Mutahhar'ın ölümü *Makâmât*'ın yazılmasından 45 sene sonraya rastlamaktadır. Halbuki Harîrî, mescitte gördüğü adamdan bahsederken fesâhat ve belagat sahibi, olgun tavırlı ve konuştuğu zaman insanları büyüleyen bir hitabete sahip olduğunu vurgulamış, ayrıca Haçlıların elinde esir olan kızını kurtarmak için yardım istediğini ifade etmiştir.¹¹⁰

Sonuç olarak, kaynaklarda zikredilen bu isim hakkında farklı yorumlar yapılsa da bundan fayda hâsıl olmamaktadır. Harîrî'nin anlattığı ilgili hikâyeyi esas alırsak mescitte konuşma yapıp insanları etkileyen bu adam her ne kadar ismi mühim olmasa da bizler ve ilim dünyası için önemli bir eser bırakılmasına vesile olmuş ve Harîrî'nin ilk ilham kaynağı olmayı başarmıştır. Kendisinin ilmi ve edebi kişiliği Harîrî'nin anlattıkları ile tescillenmiş olmaktadır. Dolayısıyla Ebû Zeyd es-Serûcî ister Dr. Cemîl Sultan'ın dediği gibi¹¹¹ hakiki bir şahsiyet ister Şevki Dayf'ın dediği gibi hayali bir kahraman olsun bizim için fark etmeyecektir.¹¹²

Makâmât'ta râvî olarak görev alan Haris b. Hemmâm ise gerçek kişiliği olmayıp hikâyeyi yazan Harîrî'yi temsil etmektedir. Hâris; edebiyat aşığı, güzel söz söyleyebilen, zekî ve uyanık bir kişiliktir. Makâmelerde onun görevi, edebiyat aşkıyla diyar diyar dolaşan iyi bir dinleyici ve etkin bir şahsiyet olup Ebu Zeyd'e rastladığı her yerde onun hilelerini ortaya çıkarmaktır.

¹¹⁰ Mutarrizi, *Îzâh*, 104-105.

¹¹¹ Sultân, *Fennü'l-Kıssa*, 140.

¹¹² Dayf, *Makâme*, 49; Sultân, *Fennü'l-Kıssa*, 140.

Harîrî'nin râvîyi Hâris b. Hemmâm diye isimlendirmesindeki hikmetin, hadis-i şerifte geçen *كُلُّكُمْ حَارِثٌ وَكُلُّكُمْ هَمَامٌ* ¹¹³ ifadelerinden mülhem olduğu belirtilmiştir. ¹¹⁴ Hâris: kazanan, kazançlı olan demek olup, Hemmâm ise: Önem verilen manasındır. ¹¹⁵

Makâmelerdeki olayların akışına göre Ebû Zeyd'in hilelerine ortak olan veya o hilelerden etkilenen farklı kişiler de bulunmaktadır. Olay örgüsünün tamamlanabilmesi için bu kaçınılmaz bir durumdur.

Harîrî'nin en çok vassfettiği kişilerden birisi, Ebû Zeyd'in oğlu rolündeki kahramandır. Onuncu makâme olan el-Makâmetü'r-Rahbiyye'de, oğlancısı bir kişiliğe sahip Rahbe valisine karşı oğluyla beraber kurdukları oyundan bahseder. Vali'nin huzurunda muhakeme olunurlar. Oğlanlara karşı zaafî olan vali, delikanlıyı kurtarmak için Ebû Zeyd'in istediği altınların yarısını peşin olarak verir, diğer yarısını da ertesi gün teslim edeceğini bildirir. Ancak paranın tamamını almadan genci teslim etmeyeceğini bildiren Ebû Zeyd, mahkemeden ayrılınca valiye ders verici bir not bırakıp paraları da alarak kaçır. ¹¹⁶

Yine otuz dördüncü makâme olan el-Makâmetü'z-Zebîdiyyede Ebû Zeyd, hür olan oğlunu köle pazarında satar ve olay hâkime götürülür. ¹¹⁷ Ebû Zeyd ve oğlunun başrolü oynadığı diğer bazı makâmeler ise: el-Makâmetü'l-Ma'riyye, el-Makâmetü'r-Rahbiyye, el-Makâmetü's-Sa'diyye, el-Makâmetü's-Şi'riyye, el-Makâmetü'l-Mekkiyye ve el-Makâmetü'l-Hacriyye'dir.

Harîrî'nin bir diğer kahramanı ise Ebû Zeyd'in karısıdır. O, karısıyla beraber hâkimleri kandırıp para koparmak için türlü oyunlar kurma peşindedir. Bazen fakirliği sebebiyle eşinin çeyizlerini bile sattan bir yoksul rolünde karısıyla hâkim huzurunda tartışırken bazen de fakirliği sebebiyle karısının isteklerine yetişemeyen ve karısının huysuzluğundan dert yanan bir hale bürünür. Bir başka rolde de cinsi zayıflığı sebebiyle genç karısı ile tartışıp kendini hâkim karşısında bulur. ¹¹⁸

¹¹³ Aliyyü'l-Kârî bunun hadis olmadığını söylemiştir. (Bk. Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnu' fî ma 'rifeti'l-hadisi'l-mevdû'*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde (Halep: Dâru's-Selâm, 2015), 139.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 463.

¹¹⁵ Zehebî, *Siyeru 'A'lâm*, 19/ 463.

¹¹⁶ Harîrî, *Makâmât*, 99-106.

¹¹⁷ Harîrî, *Makâmât*, 360-371.

¹¹⁸ El-Makâmetü'l-İskenderiyye, et-Tebrîziyye ve er-Remliyye makâmelerinde bu konular detaylı olarak anlatılmaktadır.

Bu kişiler dışında hikâyede belirgin olarak rol üstlenenler arasında, isim verilmeksizin katılan vali ve hâkimler de sayılabilir.

2.2.3. Dil ve Uslubu

Harîrî'nin *Makâmât*'ında öne çıkan en temel dil özelliği kapalılık diyebiliriz. Sanki asrının ediplerine meydan okurcasına garib kelimeler kullanmış ve neredeyse her bir kelimeyi asıl manasının dışında bir mana için kullanmıştır. Bu durum Harîrî'nin dile olan hakimiyetinin göstergelerinden biri kabul edilebilir.

Şu kadar var ki, Harîrî'nin *Makâmât*taki bazı kullanımları muasırlarından olan ibnü'l-Haşşâb gibi alimler tarafından tenkide uğramış ve gerekli cevapların verilmesiyle bu alanda ilmi bir tartışma atmosferi oluşmuştur.¹¹⁹

Arap dilinin inceliklerine dair birçok konuyu işlemiş olan Harîrî, edebi fıkralar, nükteler ve ters/düz okunabilen kelime ve cümleler üzerindeki hakimiyetini göstermiştir. *Makâmâtü'l-Mağribiyye*'de edebiyatçılar arasında “el-Kalbü'l-Müstevî” ismiyle bilinen ve hem sağdan sola hem de soldan sağa okunup, aynı lafzı ve manayı ifade edebilen cümlelerden bahsetmiştir. Meselâ: ساكب كاس “kadehe şarap döken” terkiibini soldan sağa okusak da lafız hali üzere kalabilmektedir. Öyle ki bu konuda yedi kelimededen oluşan cümleye kadar misaller vermiştir.¹²⁰ Bunun yanında belağat lafız-mana bütünlüğünü korumaya yönelik hem düz hem tersten okunduğunda anlamlı cümleler meydana getiren, “tebdil” sanatına ait bir risale de yazmıştır. *el-Mekâmâtü'l-Kahkariyye*'de bunun örneğini bulmak mümkündür. Bu gibi edebi inceliklere ek olarak meânî, beyan ve bedi' ilminin neredeyse her konusunu aktif olarak kullanmıştır.

Ayrıca birçok mesel (atasözü) kullanılan eserde, İslami tabirlere de çokça yer verilmiş; ayet, hadis ve İslam önderlerinin ve mezhep imamlarının görüşleri edebi bir şekilde aktarılmıştır.

Şiir kullanımının önemli yer tuttuğu *Makâmât*tta bulunan şiirlerin iki tanesi hariç hepsi Harîrî'nin kendi şiirleridir. Harîrî bunu *Makâmât*'ında ifade etmiştir.¹²¹ Bu da Harîrî'nin edebi yönünü bize gösterir. *Makâmât*taki şiirleri toptasak neredeyse bir divan meydana

¹¹⁹ Kılıç, “Makâmât”, 27/ 414; Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Osman el-Harîrî, *el-Makâmâtü'l-Harîrî*, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2020), 430-485. (Dâru'l-Minhâc baskısının sonunda İbni Haşşâb'ın eleştirileri ve İbnü'l-Berri'nin verdiği cevaplar tam metin şeklinde yer almaktadır.)

¹²⁰ Mutarrizî, *Îzâh*, 135.

¹²¹ Harîrî, *Makâmât*, 13.

getirir. Akıcı bir üslupla yazılan eserde her ne kadar metin mensur olsa da sanki manzum bir eser okuyormuş gibi bir his vermektedir.

Makâmâtta ön plana çıkan dil özelliklerinden bir diğeri de kuşkusuz garip kelimelerin kullanımınıdır. Öyle ki her bir kelimeye başka bir mana yüklemenin yanında manası toplumda çok bilinmeyen kelimeler de fazlaca kullanılmıştır. Garip kelimelerin kullanımı her ne kadar cümlelerin fesahatine engel ise de, Harîrî bu kelimeleri halka öğretmek maksadıyla kullanmış, kafiyeli kelimeleri art arda cinâs ve seci‘ sanatlarıyla bezeyerek zikrettiğinden cümleye farklı bir güzellik katmıştır.

Eser üzerine seksen kadar şerh yazıldığı söylenmekte ve bu şerhlerin de birçoğunun garip kelimeleri izah etmek amacıyla yazıldığı ifade edilmektedir.¹²² *Şerhu Garîbi'l-Makâmâtî'l-Harîrî*, *şerhu Müşkûli Elfâzi Makâmâtî'l-Harîrî*, *et-Tenkîb alâ mâ fî'l-Makâmâtî mine'l-Garib* gibi eserler bu kanıyı kuvvetlendirmektedir.¹²³

Bu eserinde Harîrî'nin özellikle de manevi süslemelerden tıbak, mukâbele, telmih ve tevriye sanatları yanında, ilm-i beyân konularını daha fazlaca kullandığı görülmektedir. Neredeyse her bir cümlesinde teşbih, mecâz, istiâre ve kinayeden mutlaka biri bulunmaktadır.

2.2.4. İçeriği ve Kısımları

Edebiyatın bedi‘ sanatını iyi kullanan Harîrî, seci‘li ve teşbihle bezenmiş ifadelerle yazdığı eserinde daha çok dil ilimleri ve az bilinen kelimelerin öğretimini amaçlamıştır.¹²⁴ Bunun yanında fıkhi bir takım konuları soru-cevap şeklinde işlemiş halkı fıkıh konularında da bilinçlendirmek istemiştir. Ayrıca bazı nahiv bilmecelerini anlatmakla talebelere ve ilim adamlarına, birçok mesel (atasözü) kullanmak suretiyle halkın kültürüyle olan bağlantısına, toplumdaki ahlaki bozukluklara dikkat çekerek sosyal ahlakın gelişimine katkı sunmak istemiştir. Dolayısıyla, Harîrî'nin *Makâmâtı* kaleme almasının en temel gayesi eğitimidir denilebilir.

¹²² Mutarrizî, *Îzâh*, 139. (eseri tahkik eden Bekirâtî, Türkçe tercümlerin bazılarını da bu sayıma katarak 70 sayısına ulaşmıştır.)

¹²³ Mutarrizî, *Îzâh*, 139.

¹²⁴ Nevzat Âşık, “Hicri IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(1985), 41.

Eğitim konusuna dikkat çekmek üzere el-Makâmetü'l-Halebiyye'de kullandığı sözleri aktarmakla Harîrî'nin asıl niyetini daha net ortaya koyabiliriz.

“Bil ki, mesleklerin en şerefli, kazanç bakımından en karlı, hayatta en çok işe yarayan ve faziletçe en üstün olanı, mektep hocalığıdır. Bu mesleğin sahibi nüfuzludur. Her yerde itibar görür, herkes kendisine itibar eder. Bir aşiret beyi gibi hükmeder, bir vezir gibi vazifeleri taksim eyler, teşkilat kurar, bir haşmetli gibi ferman verir. O, bu halleriyle büyük bir hükümdara benzer. Yalnız şu var ki, bu mesleğin sahibi az zamanda bunlar, aklı bir küçük çocuk aklına döner.”¹²⁵

Harîrî'nin ifadelerinde de görüldüğü üzere eğitim öğretimin önemine dikkat çekilmiş, faziletlerinden bahsedilmiştir. Harîrî de *Makâmât*ında hedef olarak bir şeyler öğretebilmeyi seçmiş ve bunu başarılı bir şekilde yapmıştır. Eğitim hedefinin yanında kanaatimizce bir diğer hedef ise dil ilimlerine olan vukûfiyetini ortaya koymak istemesidir. Gerçekten Harîrî bu iki hedefini tam manasıyla ulaşmış ve kendisinden asırlarca bahsedilecek bir üne kavuşmuştur.

Makâmât'ı Türkçeye çeviren Sevsevil, büyük ediplerin elli makâmeyi beşe bölüp her bölümün birinci makâmesini zühdî, altıncı makâmesini edebi, beşinci ve onuncu makâmelerinin ise hezli olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶

Eğitim ve öğretim gayesiyle eserini oluşturan Harîrî, hedefine ulaşabilmek için her birinde edebi içeriklerin sunulduğu farklı türden hikâyeler anlatmıştır. Gülle, ilgili çalışmasında makâme çeşitlerini a) dilencilik makâmeleri, b) vaaz ve zâhitlik makâmeleri, c) edebî içerikli makâmeler, d) sosyal hayatın ağırlıklı olduğu makâmeler olmak üzere dört başlıkta incelemeye tabi tutmuştur.¹²⁷

Gülle'nin bu taksimi genel olduğundan her bir makâme bu başlıklar altında incelenebilir. Ancak Harîrî'nin değindiği konular incelendiğinde eseri oluşturmadaki hedefi de bizce açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda makâmelerin yedi başlık altında incelenmesi daha uygun görünmektedir.

¹²⁵ Sevsevil, *Makâmât*, 396.

¹²⁶ Sevsevil, *Makâmât*, 8.

¹²⁷ Gülle, *Harîrî*, 33.

2.2.4.1. Eğitim Amaçlı Makâmeler

Harîrî'nin *Makâmâtı* yazmasındaki esas amacın eğitim olduğuna değinilmiştir. Burada ilgili makâmelere atıfta bulunularak konu açıklığa kavuşturulacaktır. Harîrî vermek istediği bilgileri bir olay zincirinde sunmuş ve muhatabına aktarmak amacıyla hikayeleştirme yoluna gitmiştir. Yazarın öğretmek istediği konular temelde fıkıh ve dil ilimleriyle ilgili olmuştur. Fıkıhla ilgili konuları on beşinci makâme olan el-Makâmetü'l-Faraziyye'de ferâiz (miras) konularına değinerek, otuz ikinci makâme olan el-Makâmetü't-Taybiyye'de ise yüz fikhî soruya cevap vermek suretiyle açıklamıştır. Otuz ikinci makâmede fıkıh sorularına cevap verirken müşterek (çok anlamlı) kelimeleri de öğretmiştir.

Dil ilimleriyle ilgili konuları ise, yirmi dördüncü makâme olan ve içerdiği nahiv konuları sebebiyle el-Makâmetü'n-Nahviyye diye meşhur olan el-Makâmetü'l-Katî'ye'de on iki konu halinde işlemiştir.¹²⁸ Ayrıca kırk altıncı makâme olan el-Makâmetü'l-Halebiyye'de bir mektep hocası rolünde talebelerine noktasız yazılan kelimelerden müteşekkil bir şiir okutmuş, ardından noktalı harflerden oluşan beyitler yazdırmıştır. Peşi sıra bir noktalı bir noktasız kelimelerden oluşan şiirlere geçen Harîrî, cinaslı beyitlerle devam etmiş sonrasında sin ile sâd harfine dair bazı incelikleri aktarmıştır. ض “dâd” ve ظ “zâ” harfleriyle ilgili kelime ve kurallara değinen Harîrî makâmeyi tamamlamıştır.¹²⁹

2.2.4.2. Vaaz İçerikli Makâmeler

Makâme'nin birçok yerinde vaaz ve nasihatlerle güzel ahlaka dair tavsiyelerde bulunan Harîrî bizzat bir, on bir, yirmi bir, otuz bir ve kırk birinci makâmeleri vaaz ve irşad üzerine yazmıştır.¹³⁰ Vaaz konularının çok işlenme sebebi İslam dünyasında vaaz kültürünün yaygın olması, insanların güzel vaazlardan etkilenip hallerini düzeltmeleri, toplumdaki yanlış uygulama ve anlayışların düzeltilmesiyle Allah'a yakınlık sağlanması olabilir.

Harîrî genel olarak makâmelerde Ebû Zeyd'in hile ve düzenbazlıklarını anlatırken on birinci makâme olan el-Makâmetü'r-Râziyye ile otuz birinci makâme olan el-Makâmetü'r-Ramliyye'de hile ve aldatma konularına yer vermemiştir.¹³¹ Dolayısıyla bu

¹²⁸ Harîrî, *Makâmât*, 237-248.

¹²⁹ Harîrî, *Makâmât*, 493-510.

¹³⁰ Mutarrizî, *Îzâh*, 123.

¹³¹ Mutarrizî, *Îzâh*, 123.

iki makâme sırf vaaz için yazılmış denilebilir. Diğer vaaz makâmelerinde ise Ebû Zeyd'in düzenbaz bir vaiz şeklinde konuşması ve nasihat etmesinden bahsedilir.

2.2.4.3. Elğâz (Bilmece) İçerikli Makâmeler

Harîrî *Makâmât*'ındaki bazı makâmeleri bilmececelere ayırmıştır. Aslında bilmece ile uğraşıp zaman öldürmeyi pek hoş görmediği anlaşılrsa da muhtemeldir ki, yaşadığı bölge halkı arasında bilmece sormak yaygın bir adet olduğundan Harîrî de bilmece kullanımına başvurmuştur.¹³² Özellikle kırk ikinci makâme olan el-Makâmetü'n-necrâniyye'de on adet bilmeceyi şiir halinde sormuş daha sonra da cevabını vermiştir.¹³³

El-Makâmetü'l-faraziyye'de karmaşık bir ferâiz meselesini ustaca çözme başarısını gösteren Harîrî, hem ferâiz ile ilgili bilgiler sunmak hem de olayı bilmece formunda ortaya koymak suretiyle dikkat çekici ve merak uyandırıcı bir hale getirmiştir. Makâmetü'l-ma'arriyye'de, sürme mili ile iğneyi kinaye ve teşbih yumağı halinde tasvir ederek hâkim huzurunda münakaşa etmiş, daha sonra asıl maksadını izhar etmiştir.

Otuz beşinci makâme olan el-Makâmetü's-şîrâziyye'de yine kendi aralarında edebî bilmece ve bulmacalarla ilgili sohbetler edip Ebû Zeyd'i küçümseyen topluluğa karşı Ebû Zeyd'in dilinden, yaşlanıncaya kadar çok kızların kanına girip kısas veya diyetten korkmadan nicelerini öldürdüğünden bahsetmiş, ardından pişman olunca kimsesiz bir kızı bakıp büyütüp evilik çağına getirdiğinden bahisle insanlardan çeyiz parası istemiştir.

Ravi kendisini takip ettiğinde ise olayın iç yüzünü açıklamış ve kızlardan maksatın şarap, öldürmekten maksadın ise şaraba su katmak olduğunu açıklamıştır.¹³⁴

Kırk dördüncü makâme olan e-Makâmetü's-Şiteviyye'de her birinin akla yakın ve uzak olmak üzere iki manası bulunan kelimelerden müteşekkil toplam kırk beş beyitte kırkbeş kelimeyi açıklamıştır.¹³⁵

Harîrî birçok bilmece ve bulmacaya eserinde yer vermiş ve bunlarla hem eğitim alanında büyük bir başarı göstermiş hem de eserinin değerine değer katmıştır. Bunun yanında bilmece veya düz ve ters olarak okunabilen cümleler kurmakla uğraşmanın insan gelişimine, dünya ve ahirete faydası olmayan gereksiz şeyler olduğuna kanaat getirmiştir.

¹³² Mutarrizi, *Îzâh*, 125.

¹³³ Harîrî, *Makâmât*, 441-450.

¹³⁴ Harîrî, *Makâmât*, 373-377.

¹³⁵ Mutarrizi, *Îzâh*, 127.

Bu bağlamda kendisinden edebi fıkralar ve nükteli anlatılar dinleyerek geceyi geçirmek isteyen bir grubu, çocuklarının evde aç bir şekilde babalarının yemek getirmesini bekledikleri yalanıyla atlatmış ve onlara gönderdiği notta: “saçma ve manasız sözlerle geceyi geçirmek zararlı bir şeydir ve ben vaktinin kıymetini bilen bir adamım. Budalalıkla vakit öldürmem.” diyerek, faydasız işlerden sakınmalarını öğütlemiştir.¹³⁶

Harîrî’nin, faydasız şeylerle uğraşmanın uygun bir davranış olmadığına dikkat çekerken bilmecelere çokça başvurduğu görülmektedir. Bunu yapmaktaki temel hedefi her ne kadar eğitim olsa da insanlar arasında bu tarz bilmecelerin yaygın olması ve zamanın edebî çevresinde çokça kullanılması, çekemeyenlerin *Makâmâtta* böyle eksikliklerin bulunduğu dair söylemlerine mâni olma ve edebî kişiliğini göstererek akranlarına olan üstünlüğünü ispat etme arzusu olabilir.¹³⁷

2.2.4.4. Edebî Eleştiri ve Kendini Kanıtlamaya Yönelik Makâmeler

Harîrî *Makâmât*’ında vaaz, bimece, fıkra, edebî tasvir ve süslü cümleleriyle kendi bilgi ve maharetini ortaya koyarken bir takım edebî eleştiriler yapmaktan da geri durmamıştır. Zaten kendi edebî üstünlüğünü muasırlarına karşı kabul ettirmek ve eserinin bu alanda elden ele dolaşan bir hazine olmasını sağlamak amacıyla olanca gücünü ortaya koymuş, bütün bunları yaparken de edebî alanlarda kendini kadim fesâhat ehli kişilerden üstün görmüştür. Özellikle el-Makâmetü’l-Merâğîyye’de, insanların selef ulemasını aşırı yüceltip yeni nesilde hiç edebî zevkin kalmadığı yönündeki eleştirilerine karşı şiddetle karşılık verip onları çürümüş, kemikleri yüceltmekle itham ederken eskilerin eserlerini de akıcılık ve duruluktan uzak olmakla suçlamıştır. Bununla beraber geçmişin üstünlüğünün belki zaman bakımından bir öncelik olup edebî bir üstünlüğe delalet etmeyeceğine kanaat getirmiştir.¹³⁸

el-Makâmetü’l-Hulvâniyye’de ise, Basra’da Dâru’l-Kütüb ismiyle meşhur bir kütüphaneye giren Ebû Zeyd’in dilinden Ebû ‘Ubeyd el-Buhturî’nin *Divan*’ını mütalaa eden bir gence beğendiği beyitlerle ilgili sorduğu soruya karşılık aldığı cevabı küçümsemiş ve Buhturî gibi bir şairin şiirini bile edebî olmamakla suçlamıştır.¹³⁹

¹³⁶ Harîrî, *Makâmât*, 166; Sevsevil, *Makâmât*, 130.

¹³⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 125.

¹³⁸ Harîrî, *Makâmât*, 58-59.

¹³⁹ Harîrî, *Makâmât*, 28.

Dolayısıyla kendi okuduğu şiirlerin halk nezdinde daha çok beğenildiğine değinip, makâmesini bu şekilde bitirmiştir.

2.2.4.5. Ahlâkî Eleştiri İçeren Makâmeler

Her bir eser yazıldığı dönem, yazarın sosyal çevresi ve hayatını etkileyen kişi ve olaylardan az da olsa etkilenir. Bu bakımdan her bir eser, yazıldığı dönemin ahlaki, sosyal, ilmî ve siyasi yapısından, halkın iç içe olduğu sorunlardan bahseder. *Makâmâtta* bulunan her bir makâme dikkatlice incelenirse bu hakikat açık bir şekilde farkedilebilir. Fakat bazı makâmeler özellikle belli olaylar üzerine yazılmış gibidir. Toplumun ahlaki yapısını inceleyeceğimiz bu kısımda karşımıza el-Makâmetü'r-Rahbiyye çıkmaktadır.

Bu makâmede oğlancılık hastalığına yakalanmış bir valinin bu zaafından faydalanmak isteyen Ebû Zeyd'in hileleri anlatılmakta ve valiye yaptığı işin yanlışlığına dair ettiği nasihata değinilmektedir. Bu misal üzerinden toplumda bulunan bu çirkinlik düzeltilmek istenmiştir.

Bir makâmede sahtekâr bir konuşmacı olarak ön plana çıkan Ebû Zeyd, bir diğerinde total bir dilenci kılığında insanların duygularını sömürür, bazen din adına konuşup insanları soyarken bazen de kendi oğlunu köle diye satıp müşterisini kandıran bir tacir kılığında görünür. Harîrî, birçok makâmesinde bu konuları işlemiş ve toplumundaki genel ahlaki problemleri aktarmaya gayret etmiştir.

2.2.4.6. Toplumsal Olayların Öncelendiği Makâmeler

Birçok makâmede toplumun yaşayışına ışık tutacak ifadelere rastlamak mümkündür. Bununla beraber bazı makâmeler sanki toplumdaki iyi ve kötü yönleri ortaya koymak için kaleme alınmış gibidir. Mesela; evlenme çağı gelip de maddi imkansızlıklar sebebiyle evlendiremediği kız evlatlığı için insanlardan yardım toplayıp sonra içki içmeye giden Ebû Zeydi anlatırken yazarımız aslında hem merhamet sahibi bir topluluğun muhtaç olanlara yardımdan çekinmediğine hem de insanların duygularını sömürüp onları kandıran kişilerin varlığına işaret etmiş olmaktadır.

Toplumdaki batıl inançlara da dikkat çeken Harîrî, Makâmetü'l-Ummâniyye'de bir kabile reisinin hanımı rahat doğum yapsın diye muska yazarken, Makâmâtü't-Tebrîziyyede

hanımıyla hâkim huzurunda tartışır. Paralı biriyim diye kandırıp aldığı kadının onu hâkime şikâyet etmesi de toplumda fakirlere kız vermeme hususuna dikkat çekmektedir.

Dul kadınla evliliğin kötülüklerinden bahsettiği makâmesinde toplumun anlayışını yansıtmakla beraber, bir makâmesinde de paranın kazandırdığı itibarın hiçbir şeyle elde edilemediğinden bahseder. Makâmetü'l-Furâtiyye'de üstü başı kötüdür diye kendisini dışlayan memur takımına karşı verdiği edebiyat dersiyse insanlık öğretir ve rüşvetsiz iş yapmayan memurları da eleştirmekten geri durmaz. Toplumdaki birçok sıkıntılı duruma dikkat çekmiş olan Harîrî, bütün bu konuları makâmeler arasına ustaca serpiştirebilmiştir.

2.2.4.7. Siyasi Eleştiri İçeren Makâmeler

Siyasi iradeyi eleştiren müstakil bir makâme yazmasa da halka zulmeden bir valiye çıkışan bir vaiz rolünde bütün siyasilere ders vermiş, aslında halkı idare edecek makamda olanlara siyasetname türü bir eseri özetler nitelikte nasihatta bulunmuştur. Yirmi birinci makâme olan el-Makâmetü'r-Râziyye'de bulunan bu nasihati zikretmek onun siyasi anlayışını da ifade etme bakımından yerinde olacaktır.

“Hayret edilir o şahsa ki önce tanrıdan yardım (yöneticilik) ister, sonra istediğine kavuşunca ona asi olur; zulüm meydanlarında koşturur, bazen kendi zulmeder, bazen de zulme sebep olur. O kendi hevasına uyup zulüm yaparken dinine hizmet mi ediyor yoksa onu yıkıyor mu? hiç düşünmez. Yazık o adama! Eğer makamının öyle kalmayacağını bilseydi taşkınlık yapmazdı. Eğer o dedikoduculara kulak asmanın sonunda pişmanlık olacağını bilseydi, onları dinlemezdi. Şimdi sen emri altında bulunduğun adama boyun eğ, seni küçümser hatta sana sövüp sayarsa da aldırış etme. Eğer sana zulmün zehirli suyundan içirmek ister ve seni tatlı sudan menederse buna sabret. Dokunuşu seni yaksa da sana yağmur gibi gözyaşları döktürse de cefasına katlan. Şüphesiz ki zaman ondan uzaklaşıp da onunla cenkleşmek için ateş açınca seni güldürecektir. Şüphe yok ki o, bir defa mevkiinden düşmeye başladı mı düşmanlarının yaygarası onu çabuk yere vurur. Sen, onu sefil ve perişan halde görünce, ona acıyacaksın. Bu, onun dünyadaki cezasıdır; Yakında o, öyle bir yerde durdurulacak ki orada en güzel konuşanlar bile tutulup kalacaktır. Mahşerde, bir çöl dikeninden daha değersiz bir halde haşır olunacak, eksik artık ne varsa hepsinden sorguya çekilecektir. İşlediği zulümlerden, gasp ettiği şeylerden ötürü yakasından tutulacak, gizlediği ve açıkladığı şeylerin hesabı sorulacaktır. Dünyada iken biçareleri kıvrandığından daha fazla kıvrandırılacaktır. O kadar ki vali olduğuna

pişmanlıktan avucunu ısırarak ve “keşke vali olmasaydım, bu makama gelmeseydim!” diyecektir.

Ey valiliği üzerine alan ve halkı koruyacak olan zat! Mevki ile gururlanmaktan vazgeç, kudretine güvenme! Çünkü ikbal değişen bir rüzgardır. Amirlik yağmursuz bulutların şimşegidir. Amirlerin en bahtıyarı halkın kendisiyle mesut olanı, iki cihanda en kötüsü de halkı fena idare edenidir. Sen, âhireti terk edip ihmal edenlerden, dünyayı sevip kendisini ona kaptıranlardan, halka zulmedip maiyyetini ezenlerden olma! Öyleleri iş başına geçince yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışırlar. Yemin ederim ki, Allah gafil değildir ve insan da başıboş bırakılmamıştır. İyilik ve kötülük unutulmaz belki yakında senin için bir terazi kurulur ve sen işlediğine göre karşılık görürsün.”¹⁴⁰

Görüldüğü üzere Harîrî, siyasilere de nasihatte bulunmaktan geri durmamış, hak ve hakikatle yönetimde bulunmayı, aksi taktirde hem dünyada hem de ahrette kötü karşılıkların olacağını hatırlatmaya devam etmiştir.

Harîrî açık bir şekilde zamanın siyasi anlayışına eleştiri getirmemiş ancak nasihatlerle dikkat çekebilmiştir. Bunda kendisinin siyasilere olan yakınlığı ve ayrıca Saibu'l-Haber “istihbarat” görevinde bulunmasının etkisi olduğu kaçınılmazdır diyebiliriz.

2.2.5. Osmanlı'daki Yeri ve Etkisi

Harîrî, Osmanlı ilim adamları ve edebiyatçıları tarafından tanınan bir kişiliktir. Osmanlı'nın kuruluşundan bir asır sonra vefat eden Ahmedî'nin (ö. 815/1412-13) *Divânı*nda kendini övmek maksadıyla Harîrî'den bahsettiği ve şayet mukayese edilse Harîrî'nin kendi yanında sönük kalacağını ifade ettiği beyitlere rastlanmaktadır.¹⁴¹ Ayrıca 15. yüzyılda yaşayan Nesîmî de, 16. yüzyıl ediplerinden Nev'î'nin *Divânı*nda, Münîrî'nin *Siyer-i Nebî* adlı eserinde ve birçok esede *Makâmât-ı Harîrî*'den bahsedilmektedir.

Osmanlı uleması da Harîrî'yi tanımaktadır. 16. yüzyıl alimlerinden Taşköprüzâde Ahmet Efendi'nin (ö.968/1561) *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* adlı eserinde Harîrî'nin *Makâmâtı*ndan misaller verilmektedir.¹⁴² Hacı Halîfe Kâtip Çelebi

¹⁴⁰ Sevsevil, *Makâmât*, 134. (Metnin aslı için bk. Harîrî, *Makâmât*, 207-212.)

¹⁴¹ Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi, *Makâmât-ı Harîrî Şerhi Makâmât-ı Edebiyye-i Harîrîyye Şerhi Melâhât-ı Dânişîyye*, hzl. Seda Kurt. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021), 48.

¹⁴² Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-'Ulûm*, çev. Kemâleddîn Mehmed Efendî, (Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1313), 1/ 306.

(ö.1067/1657) bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi mahiyetinde olan meşhur eseri *Keşfüz-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* da ise “şöhreti sebebiyle tanıtmaya bile gerek yoktur” demiş, ardından Harîrî ve *Makâmâtı* hakkında genel bilgileri aktarmış ve eser üzerine yapılan otuz beş şerhi sıralamıştır.¹⁴³

Türk ediplerinin şiir ve inşa kabiliyetleri hakkında bilgi veren tezkire türü eserlerde dahi Harîrî'nin *Makâmâtı* bir kıstas kabul edilmiş ve eserler ona teşbihle kıymete konmuştur. Aşık Çelebi (ö. 979/1572)'nin *Meşâirü's-şuarâsı* ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şuarâsı* gibi eserlerde Osmanlı Şairleri Harîrîye teşbih edilirken; 'Îdîzâde Atıf Efendinin kardeşlerinden Mustafa Âkif gibi Harîrî'ye nazire için Makâme yazarlar bile olmuştur.¹⁴⁴

Bütün bunlar Harîrî'nin, Osmanlıda gerek ilmi çevrede gerek edebi çevrede tanınıp bilinen bir alim olduğunu göstermektedir. Ayrıca birçok tercüme, şerh, sözlük ve ıstılah kitaplarında da Harîrî'yi bulmak mümkündür. Zemahşerî'nin *Keşşâfı* ve Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*i gibi eserlerin okunduğu füzala meclislerinde Harîrî'nin *Makâmâtı*nın da okunduğuna işaretler vardır.¹⁴⁵

Bütün bunlara rağmen eğitim müfredatında *Makâmâtı*n bulunup bulunmadığı tam bilinmemektedir. Resmi kayıtlarda da buna rastlanmadığı ifade edilmiştir.¹⁴⁶ Yüksek Arapça tahsili kapsamında resmi olarak okutulduğuna dair bilgiler ise 1910 yılında Beyânü'l-Hak dergisinde yayımlanan “Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi”nde görülmektedir.¹⁴⁷

Makâmât üzerine yapılan tercüme faaliyetleri genel olarak Osmanlının son dönemlerine rastlamaktadır. Seda Kurt'un işaret ettiği üzere; her ne kadar Osmanlıda 14. yüzyıldan beri tanınan bir eser olsa da tercüme edildiğine rastlanmaması ve genellikle son dönemlerde tercüme edildiğinin görülmesi, resmi programla medrese sistemine dahil olan

¹⁴³ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübive'l-fünûn*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 3/ 343.

¹⁴⁴ Seda Kurt, *Türk Edebiyatında Makâmât-ı Harîrî ve Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin Makâmât-ı Edebiyye-i Harîrîyye Şerhi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 52.

¹⁴⁵ Numan Külekçi, *Gani-zade Nâdirî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvanı ve Şeh-name'sinin Tenkitli Metni*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985), 323.

¹⁴⁶ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 57.

¹⁴⁷ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 57.

eseri talebelerin istifadesine kolaylaştırmak için mi yapıldı? sorularını akla getirmektedir.¹⁴⁸

Medâris-i İlmiyye Nizamnamesi yayınlanmadan evvel *Makâmâtı* tercüme eden Ahmet Hamdi Şirvânî'nin (ç.1890) eseri Sultan Abdüzlaziz döneminde İstanbul Yahya Efendi Matbaasında 1290 yılında basılmıştır.¹⁴⁹ Bunun haricinde Manastırlı Daniş Ahmet Efendi'ye ait bir şerh ve tercüme çalışması daha vardır ki, elimizde bulunan ve sıkça müracat ettiğimiz tam tercümeler bunlardır. Dâniş Ahmet Efendi'nin şerhi “*Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerh-i Melâhât-ı Danişîyye*” adıyla bilinmektedir. Eser üzerine 2021 yılında doktora tezi olarak çalışılmış, edisyon kritiği de yapılarak Dün Bugün Yarın Yayınlarından basılmıştır.¹⁵⁰

Bu çalışmalara ek olarak Osmanlıda *Makâmât* üzerine kısmî tercümeler de yapılmıştır. Bunların sayısı pek fazladır. İlerideki bölümlerde değinilecektir fakat Roma Sefâreti İmamı Haşim Veli'nin *Makâmât* ile ilgili tercümesinin girişinde söylediklerini aktarmanın Osmanlı alimlerinin *Makâmât*a bakışını bize göstereceği kanaatindeyiz.

Haşim Veli *Makâmât'ın* mukaddimesi, birinci, üçüncü ve dördüncü makâmelerini tercüme etmiş ve basım için yazdığı önsözde Harîrinin *Makâmâtını* şu sözlerle methetmiştir:

“Beyne'l- üdebâ şöhreti sâyi' olan *Makâmât-ı Harîrî*, uslûb-u belâgat ve fesâhat üzere tertib edilen kitapların en a'lâsından olduğu malumdur. Tarz-ı tahrîrinde sihr-i helâl denilmeye şâyân olup, lisânı Arabın kühü ve uzûbetine ve mezâyâ ve ğavâmızına vâkıf olmak ale'l-husûs cemi' halâvet ve kâffe-i belâgat ve fesâhati hâvî olan Kur'an-ı mu'cizbeyânın nice nûkât-ı latife ve meâni-i dakikasına muttali' olmak arzu eden zevâtı kirâma, *Makâmât-ı Harîriyye* amîk ber tefekkürle mütalaa ve müzakere etmenin luzûm ve ihtimâmı derkâdır.”¹⁵¹

¹⁴⁸ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 59.

¹⁴⁹ Ahmed Hamdi Şirvânî, *Levâmi 'ud-Dekâik fî Tercemeti Mecâmi 'i'l-Hakâik*, thk. Hüseyin Örs. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 55.

¹⁵⁰ Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi. *Makâmât-ı Harîrî Şerhi Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi Melâhât-ı Danişîyye* hzl. Seda Kurt, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.)

¹⁵¹ Roma Sefâreti Seniyyesi İmamı Hâşim Veli, *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi*, (Dersaadet: Karagöz Matbaası, 1326.), 1.

Makâmât üzerine bunların dışında yapılmış Osmanlıca tercüme ve şerh mevcuttur fakat onları “*Makâmât* üzerine yapılan çalışmalar” bölümünde sıralayacağımızdan burada tekrar yazılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.

2.2.6. Hakkındaki Çalışmalar

Harîrî'nin vefatından bu yana *Makâmât* üzerine birçok şerh yapılmıştır. Bunlardan 35 tanesi *Keşfü'z-zünûn*da zikredilmiştir.¹⁵² Ayrıca Şeyh Şemsettin Ebû Bekir b. Muhammed b. Bekrillârî'ye ait bir şerhin daha olup *Keşfü'z-zünûn*'da zikredilmediği tespit edilmiştir.¹⁵³

Bu şerhleri, *Keşfü'z-Zünûn*'da ve Sıtkı Gülle'nin “el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları” adlı çalışmasında bulmak mümkündür. Gülle'nin belirttiği kadarıyla on tanesi günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca tespitlerimize göre Gülle'nin zikretmediği birkaç şerh daha vardır ki bunlar:

- 1) Ebû's-Suud b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Kenefanî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, demirbaş no: 19 Hk 2108)
- 2) Şemseddin Abdurrahman b. İbrahim el-Gizârî, *Şerhu Ebyâti Makâmâtî'l-Harîrî*. (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, demirbaş no: 37 Hk 3021/9)
- 3) Mazharuddin Hüseyin b. Mahmud ez-Zeydânî, (727/1327) *Şerhu Kebir-i Makâmâtü'l-Harîrî*. (Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi demirbaş no: 34 Nk 4064 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi, demirbaş no: 45 Hk 2934/2)
- 4) Ebû Talib Abdülcebbar b. Muhammed b. Ali el-Meâfirî, (576/1171) *Şerhu Müşkili Elfâzi'l-Makâmâtî'l-Harîrîyye*. (Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, demirbaş no: 34 Fa 1327)

2.2.6.1. Türkçe Tercümeler

- 1) Derviş Yusuf Halvetî, *Terceme-i Makâmâtü'l-Harîrîyye*. (Kahire, Mısır, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, demirbaş no: S 4287)

¹⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 3/ 343-344.

¹⁵³ Sevsevil, *Makâmât*, 13.

¹⁵⁴ Gülle, *Harîrî*, 43-48.

- 2) Hamdi Şirvânî, *Tercüme-i Makâmâtî Harîrî*. (Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, demirbaş no: 22 Sel 2531)
- 3) Mehmet Tahir Selâm İstanbûlî, *Terceme-i Makâmâtü'l-Harîrîyye*. (Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, demirbaş no: Edebi Türkî Talat 205)
- 4) Tekfûrdâgî Hulûsî, *Teshîl-i Müşkilât Terceme-i Makâmât*. (Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, demirbaş no: 06 Mil Yz B 180)
- 5) Manastırlı Daniş Ahmet Efendi, *Makâmât-ı Harîrî Tercüme ve Şerhi*. (Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu'nda "Oriental Manuscript Turk" başlığı altında 923 numarada "OMCT III / 21" katalog numarası ile geçer. Bu kataloğa göre eser, kayıtlara *Mâkâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi* şeklinde geçmiştir. Seda Kurt tarafından doktora çalışması kapsamında edisyon kritiği yapılmış ve Dün Bugün Yarın Yayınlarından 2021 tarihinde basılmıştır.)
- 6) Antepli Münif Paşa, *Makâme-i San'âiyye Tercümesi*, Ebû'z-zîya Mecmuâsı, cüz:133, Perşembe 1330.
- 7) Roma Sefâreti Seniyyesi İmamı Hâşim Veli, *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi* (birinci, Üçüncü, On Birinci ve Yirminci Makâmelerin tercümeleri), Karagöz Matbaası, 1326.
- 8) Rizevî Osman Nûrî b. Mustafa, *el-Makâmetü'l-Hâdiyye ve'l-İşrûne er-Râziyye*, 1325.
- 9) Veyis Paşazâde Zeynelâbidin Reşid Bey, *Tercüme-i Makâme-i San'âniyye*, Tercümânı Hakikat, 25 Ramazan 1298.
- 10) Vildân Fâik Efendi, *Nahviyye, Mâlâtiyye, Dînâriyye Makâmelerinin Tercüme ve Şerhi*. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Hüdâi Efendi no:1393.
- 11) Mustafa Sabri Efendi, "*Makâmât-ı Harîrî'den Manzum Bir Parçanın Tercümesidir.*" Beyânü'l-Hak Dergisi, 1908, 1/4. 67-69.
- 12) Köprilî Muhyiddîn Fehim, *el-Fetâvâ'l-Luğaviyye fî Tercümeti'l-Makâmâtî'l-Fıkhiyye*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1309.
- 13) Abdurrahman Kâmil Yetkin, *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi*, Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi No: 05 Ba 1734.
- 14) Sabri Sevsevil, *Makâmât Harîrî*, İstanbul: MEB. 2. Basım, 1989.

2.2.6.2. Akademik Çalışmalar

- 1) Koçak, İnci. “*el-Harîrî’nin Makâmâtındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler*”. A.Ü. DCTF Dergisi, 30/12 (1982).
- 2) Aytaç, Bedrettin. “*Abbasi Döneminde Nesir ve el-Harîrî*”. A.Ü.DCTF Dergisi, 35/1 (1991).
- 3) Er, Rahmi. *Bediuzzemân el-Hemezânî ve Makâmeleri*. İstanbul: MEB. 1. Basım, 1994.
- 3) Gülle, Sıtkı. “*el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*.” İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- 4) Karaca, Ahmet Cevdet, *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- 5) Erdem, İdris. *el-Harîrî ve Mulhatu'l-İ’rab adlı eserinde örnek olarak verdiği cümle, ayet ve şiir beyitlerinin tahlilleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- 6) Kaplan, Orhan. “*Roma Sefareti İmamı Hâşim Veli’nin Makâmât-ı Harîrî Tercümesi*”. TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3/6 (2015).
- 7) Turan, Hayrunnisa. “*Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2916 Numarada Kayıtlı Makâmât Nüshasının Bazı Minyatürleri*”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10/48 (2017).
- 8) Kurt, Seda Aydın. “*On Dokuzuncu Yüzyılda Kaleme Alınan İki Makâmât-ı Harîrî Tercümesi: Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî’nin Makâme-i Şîrâziyye’yi Tercümelerinin Mukayesesi*”. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 60, Sayı: 1 (2020)
- 9) Kurt, Seda Aydın. “*Türk edebiyatında Makâmât-ı Harîrî ve Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi’nin Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi*” İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- 10) Keskin, Uğur. “*Harîrî’nin Makâmât’ının Muhasebe Kavramları ve İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi*”. GAUNIIBFD, Cilt: 4, Sayı: 1 (2022)
- 11) Çiçek, Hacı. “*el-Harîrî’nin Makâmât’ında Geçen Mesellerin Analitik Kritiği*” Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41 (2016), 73-101.

12) Kurt, Seda – Özyıldırım, Ali Emre, “Sürelî Yayınlarda Makâmât-ı Harîrî Tercümeleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27. (2021), 547-570.

13) Doğru, İhsan. “Harîrî’nin Makâmât’ındaki Atasözleri’nin Nida’nın Çeviride Eşdeğerlik Kuramı Bağlamında İncelenmesi”, *Çeviribilim Üzerine Kuramsal Çalışmalar*, ed. Esra Uluşahin (Ankara: Nobel Dilbilimsel Eserler, 2020), 185-206.

14) Uğur Keskin, “Harîrî’nin Makâmât’ında Seyahat Motivasyonları”, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 6/2, (2021), 54-76.

Son dönemlerde Arap dünyasında Harîrî üzerine bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır:

1) Bûhûş Mercâne, “Hudûru’l-Emsâli’l-Arabiyye fî Makâmâtî’l-Harîrî: Dirâse fî’l-mâhiyye ve’n-nev’i ve’l-vazîfe” *Mecelletü İşkâlât fî’l-lugai’l-Arabiyye*, 9/5 (2020), 1070-1089.

2) İshak Rahmânî, “İktibâsü’l-Harîriyyi fî Makâmâtîhi mine’l-emsâli’l-Arabiyye”, *Mecelletü Lugati’l-Arabiyye ve Âdâbihâ*, 7/12, (2011), 43-59.

3) Muhammed Hızır Mahmûd. “*el- Mezâhiru’l-İlmiyye ve’s-Sekâfiyye fî Tasvîri’l-İslâmî (Makâmâtü’l-Harîrî Enmûzecen)*”. *Mecelletü’l-Melviyye li’d-Dirâsâtî’l-Âsâriyye ve’t-Târîhiyye*, 7/ 20 (2020).

4) Eymân Halîfe İsmâîl Zâhir. “*el- ‘İkâ’u’l-Musikî ve İhaêtühü’d-Delâliyye ve’l-Fenniyye fî’n-Nesri’l-Fennî Makâmâtü’l-Harîrî Enmûzecen*”. *Mecelletü Âdâb*, 123 (2017).

5) Şevkî Mustafa Ali. “*Tenevvü’u Esâlîbi Tasvîri Makâmâtî’l-Harîrî*”. *Nâbü li’l-Buhûs ve’d-Dirâsât*. (t.siz)

6), Şâkir Mahmûd Sabâ -Dilâl Süleyman Ranâ. “*Delâletü’l-Ef’âli’l-Mezîde fî Makâmâtî’l-Harîrî (el-Makâmâtü’l- Bağdadiyye Enmûzecen)*”. *Journal of Tikrit University for Humanities*, 27/1 (2020).

7) Sa’d Şemsüddîn Davud. “*el-Mu’âlecâtü’l-Fenniyye fî Te’diyeti Rusûmi’ş-Şahsiyye Ebî Zeyd es-Surûcî fî Makâmâtî’l-Harîrî*”. *Mecelletü’t-Tür’si’l-İlmiyyi’l-Arabî*, 7 (ts.)

8) Razîka Ruveykî, “*el-Bedalü’l-İşkâlî fî’l-Makâmâtî’l-Harîrî Beyne’l-Mukaddesi ve’l-Müdennessi el-Makâmetü’s-San’âniyye Enmûzecen*”. *Mecelletü’l-Ulûmi’l-İnsâniyye*, 46 (2016).

9) Adnân Âlu Tu‘me. “*Nev‘â’l-Hıvar fî’l-Makâmâtî’l-Harîrîyye ve’l-Lüzûmiyye Dirâseten Müvâzeneten*”. Mecelletü’l-Bâhis, 24 (2017)

BÖLÜM 3: MAKÂMÂTTAKİ MESELLER

3.1. Mesel

3.1.1. Sözlük Anlamı

Mesel, morfoloji açısından sülâsi mücerredin birinci babın olan “مَثَلٌ-يُمَثِّلُ-مُثْلًا” şeklinde gelmektedir. “المُثْلُ” mastarı “الانتصاب قائما” ayakta dikilmek manasınadır.¹⁵⁵ “المَثَلُ” ise, bir şey için söylenilip onun benzeri kılınan şeydir. Burada “benzerlik” manası ön plandadır. Kur'an-ı Kerimde genel olarak “مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ” ayetinde de olduğu gibi haber manasında kullanılır.¹⁵⁶

İsfehânî'nin belirttiğine göre “المَثَلُ” kelimesi iki mana için kullanılmaktadır. Birincisi “مَثَلٌ” manasıdır ki, benzer demektir. Bazıları “bir nesnenin vasfının, sıfatının” ifade edildiğini söylemişlerdir.¹⁵⁷ İkinci manası ise, (birden fazla anlamı olan umumi bir lafzın) ifade ettiği anlamlardan birinde bir başka şeye benzemesidir. “مَثَلٌ” kelimesi bu cihetiyle benzerlik ifade eden lafızların en umumisidir.¹⁵⁸

Mesela benzerlik için konulan lafızlardan “النِّدْءُ”, bir şeyle yalnızca “cevherde” ortak olanlarda kullanılırken, “شِبْهَ”, yalnızca ‘nitelikte’ ortak olanlarda, “مُسَاوِي” yalnızca “nicelikte” ortak olanlarda, “شَكْلٌ” ise yalnızca “miktar ve ölçümde” ortak olanlarda kullanılır. Fakat “مَثَلٌ” kelimesi bunların hepsini kapsayan bir mana içermektedir.¹⁵⁹

Rağıp'ın bu ifadelerinden anlaşılmaktadır ki “مَثَلٌ” kelimesi müşterek lafızlardandır. Kelimeler arasındaki mana müşterekliğini Cürcânî: İki şey arasındaki ortaklık tür bakımından olursa mümâselet, cins bakımından olursa mücâneset, eğer arazda bulunan ortaklık nicelik bakımından olursa madde, nitelik bakımından olursa müşâbehet, izafet bakımından ise münâsebet, şekil bakımından bir ortaklık var ise müşâkele diye isimlendirmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Ebû Abdîrrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, “msl”, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî- İbrahim es-Samarrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl), 8/ 229.

¹⁵⁶ Halil b. Ahmed, “msl”, 8/ 228.

¹⁵⁷ İbni Manzûr, “msl”, 11/ 612.

¹⁵⁸ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıp el-İsfehânî, “msl”, *El-Müfredâtü fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2010), 465.

¹⁵⁹ İsfehânî, “msl”, 465.

¹⁶⁰ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, “el-müşterek”, *Mu'cemu't-Târifât*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî (Beyrut: Lübnân: Dâru'n-Nefâis, 2018), 299.

Yine aynı kökten türeyen “المِثَال” örnek vermek manasına, “تَمَثَّلَ” bir şeyin benzerini getirmek, şekline girmek manasına, “تَمَثَّلَ” bir şeye benzeyip onun gibi görünmek manasına, “أَمَثَلَ-أَمَاتِلَ” faziletli, önde gelen kimseler manasına, “التَّمَثَال” biçimlendirilmiş, şekil verilmiş, resmedilip sanki karşımızdaymış gibi düşündüğümüz şey manasına kullanılır.¹⁶¹

“أَمَثَلَ” kelimesi “من” harfi cerri ile kullanıldığında “bir kimseye verilen hükmün, bir kimseye yapılan fiilin karşılığı olanla mukabeleyi istemek” manasına kısas için de kullanılır.¹⁶²

Kelime manaları incelendiğinde mesel için, “bir başka şeyi sûretlendirip zihinlerde yerleşmesi sağlamak amacıyla söylenen sözdür” denilebilir.

3.1.2. Terim Anlamı

Ebû ‘Ubeyd Kasım b. Sellâm meseli; Arapların hem cahiliye hem de İslami dönemdeki hikmetleri olarak kabul eder ve “kişi söylemek istediğini direkt değil de tariz yoluyla kinayeli bir şekilde karşısındakine ileterek ihtiyacını giderir. Bunun için meselin lafız cihetiyle kısa (i’caz-ı lafız), mana cihetiyle doğru (isâbetü’l-ma’nâ) ve güzel bir benzetme (hüsnu teşbih) yönünün olması lazımdır” der.¹⁶³

İbrahim Nazzâm ise Ebû Ubeyd’in bu üç şartına belâğatın son noktası olan güzel bir kinaye (cevdetü’l-kinâye) ile mananın gizlenmesi şartını ekler.¹⁶⁴

Müberred’e göre “mesel” “مِثَال” kelimesinden gelmekte olup, madrib’in (daha sonra hakkında mesel kullanılacak kişinin) mevrîd’ine (meselin ilk söylendiği kişiye) teşbih edildiği meşhur sözdür. Meselde aslanan teşbihtir.¹⁶⁵ Müberred’in bu tarifini “madribi mevrîdine benzeyen yaygın özdeyiş” şeklinde tarif etmekte mümkündür.

Zemahşerî *Keşşâf* isimli eserinde mesel kelimesine değinmiş ve meseli: “Halk arasında yaygın olarak kullanılan, kıssası ile hissesi birbirine uyumlu olan ve mutlak olarak birçok

¹⁶¹ İbni Manzûr, “msl”, 11/ 612-615; Abdülkadir Râzî, “msl”, 530.

¹⁶² İbni Manzûr, “msl”, 11/ 615.

¹⁶³ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu’l-Emsâl*, tahk. Abdülmecid Katamış (Dımaşk: Dâru’l-Me’mûni li’t-Türâs, 1980), 34.

¹⁶⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Ma’rûf bi’bni Kayyim el-Cevziyye, *el-Emsâlü fi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, thk. Sa’îd Muhammed Nemr el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1981), 33; Meydânî, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-, *Mecma’u’l-emsâl*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2009), 1/ 12.

¹⁶⁵ Mahmud İsmail Sînî- Nâsîf Mustafa Abdülaziz, *Mu’cemü’l-emsâli’l-arabiyye* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1992), ط.

sıradışı yönü kendinde barındırması sebebiyle asılları değiştirilmeksizin korunan sözler” şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁶ Bunun yanında mesellerin; anlaşılması zor hususların, gizli ve incelikli anlamların ortaya çıkarılmasında ve hakikatlerin üzerindeki örtünün açılması noktasındaki faydası yanında hayali olanı gerçek, soyutu somut, uzakta olanı göz önündeymiş gibi düşünüp tasavvur etme imkanı verdiği için, inatçı hasımların susturulup delil kabul etmeyen kişilerin ikna edilmesi için de kullanıldığına değinmiştir.¹⁶⁷

İsfahâniye göre, “biri diğerini açıklasın ve tasvir etsin diye, aralarındaki bir benzerlikten hareketle bir şeyle ilgili söylenen söze karşılık benzer bir söz söylemeyi” ifade eder.¹⁶⁸

Kefevî’ye göre mesel, kelimadan bir nevi olup, avam ve havassın sıkıntılı veya rahat zamanlarında bir şeyi tarif etmek için, o şeyi konulduğu asıl manasının dışında bir mana için kullanmaktır.¹⁶⁹

İnsanlar arasında bir konuda misal vermek için kullanılan söze mesel denmesi, o sözü (meseli), yeri geldiğinde söylenilecek sözün yerine ikame etmelerindendir. Bir meselin güzel olabilmesi için, söylendiği kişi ile konu arasında bir uygunluğun olması lazımdır.¹⁷⁰

Suyûtî, meselle ilgili bazı görüşleri aktardıktan sonra “kâide” diyerek söze girer ve meselin en temel özelliklerinden biri olan değişmezlik, yani ister erkek ister kadın için kullanılsın değiştirilmeden, Araplardan duyulduğu lafızlarla kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Suyûtî’nin sözleri şöyledir: “kaide: meseller değiştirilmeden, Araplar tarafından söylenegeldiği hal üzere kullanılır. Söz lahn kabul edilse de değiştirilmez. Çünkü Araplar kendilerine geldiği gibi kulanmışlar ve üzerinde i’rabî değişiklik yapmamışlardır.”¹⁷¹

Suyûtî, konuyla ilgili Merzûkî’nin meselle ilgili görüşüyle verdiği misalleri kendine şahit olarak almış ve meseller konusunda aktarmıştır. Merzûkî’nin sözleri şöyledir: “Meselde şart olan şey; değişmeyip Araplardan aktarıldığı ilk asıl üzere kullanılmasıdır. Arapların أَغْطِ الْفَوْسَ بَارِيهَا “işî ustasına ver” meselini kullanırlarken yâ harfinin sükûnuyla

¹⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1 / 218

¹⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1 / 218

¹⁶⁸ Rağîp el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 1360.

¹⁶⁹ Ebû’l-Bekâ Musa el-Hüseynî el-Kırîmî el-Kefevî, “mesel”, *el-Küllîyyât*, thk. Muhammed Tâmir-Enes eş-Şâmî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1435/2014), 730.

¹⁷⁰ Kefevî, “mesel”, 731.

¹⁷¹ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *el-Müzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğati ve Envâihâ*, thk: Fuâd Ali Mansûr, (Beyrut: dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1/ 375.

kullanmaları gibi. Her ne kadar i'rab yâ'nın fetha olmasını gerektirse de asıl korunmuş ve değiştirilmemiştir. Yine aynı şekilde الصَّيْفُ ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ “sen sütü yazdan kaybettin” meselinin aslı müennes kalıbıyla ifade edilmiştir. Artık erkekler için kullanılsa da değiştirmek doğru olmaz.”¹⁷²

Yukarıda verilen bilgi ve tariflerden anlaşıldığı kadarıyla bir meselin mesel olabilmesi için ayırıcı temel vasıfları; lafız cihetiyle kısa, anlamı doğru, güzel bir teşbihle yapılmış, cümle içinde kullanılırken veya yazılırken güzel bir kinaye ile asıl mana gizlenmiş, madribiyle mevridi arasında bağlantısı güçlü olan ve aslı değiştirilmeden kullanılan yaygın söz olması gerekmektedir.

İsmail Durmuş meseli; “atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslî durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiş” olarak tarif eder.¹⁷³

Konuyla ilgili çalışma yapan İdris Pullu ise meseli; “benzetmeye dayalı, bahse konu olduğu olayı en iyi şekilde ifade eden Arapların ve onların dışındaki milletlerin genel kabulünü görmüş, anlatılan olaydaki kapalı tarafları zihne iyice yerleştiren, aslı herhangi bir değişikliğe uğramadan nesilden nesile aktarılmış, ifade etmek istediği şeyi kinâye yoluyla ifade eden, mana doğruluğu herkesçe kabul görmüş, ilk söyleyeni çoğu zaman belli olmayan anonim vecîz ifadeler” şeklinde tarif eder.¹⁷⁴

Arap dilindeki mesellerle ilgili verdiğimiz bu bilgilerin, mesellerin genel özelliklerini ve türlerini belirlemesi açısından yeterli olacağı kanaatindeyiz. Mesellerin dilimize aktarımı konusunda Türkçede meselin karşılığı olabilecek kelime ve kavramların belirlenmesi de önem arz etmektedir.

Arapçadaki mesel kavramının Türkçe karşılığı atasözüdür. Deyimler her ne kadar kesin yargı ifade etmeseler de bazen meselleri karşılayabilmektedirler. Bunun en temel sebebi

¹⁷² Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/ 376.

¹⁷³ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 293.

¹⁷⁴ İdris Pullu, *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller, Dil ve Belağat Yönünden Özellikleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 5.

Arapçada deyme karşılık gelebilecek bir kavramın bulunmamasıdır.¹⁷⁵ Arapçadaki bu boşluk mesellerin dilimize deyim ve atasözü olarak aktarılması kolaylığını bize sunmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut *Divân-ı Luğati't-Türk* adlı eserinde atasözleri için Arapçası (mesel), Türkçesi (sâw) demiştir.¹⁷⁶ Osmanlıcada ise (darbimesel) tabiri kullanılmıştır.¹⁷⁷ Ömer Asım Aksoy atasözünü; “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler” şeklinde tarif eder.¹⁷⁸

Atasözleri ile meseller arasında en temel benzerlik, sözün kısa ve öz oluşu, iki olay arasındaki benzerlik sebebiyle söylenmesi ve değiştirilemez oluşu denebilir. Çünkü Türkçe atasözleri de kısa ve öz olmanın yanında benzer olayları ifade etmek için kullanılmaktadır. Atasözlerinin değiştirilemez olması konusu ise önem arz etmektedir.¹⁷⁹ Aksoy, atasözleri ile ilgili eserinin girişinde bu konuya dikkat çekmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kimi şairler manzumeleri içine aldıkları atasözlerinin kalıbını bozmuşlardır: vezne uysun diye ve başka nedenlerle sözcükleri değiştirmişler, araya sözcükler katmışlar, sözdizimine başka biçim vermişlerdir. Edebiyatımızda örneği pek çok olan böyle sözler, manzume içindeki değişik biçimleri ile atasözleri sayılmazlar; aslı başka türlü olan atasözlerine “işaret” sayılırlar.”¹⁸⁰

Deyim ise “bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁸¹

Yapılan tanımlamalardan anlaşıldığı üzere atasözü ile deyim arasında bazı farklılıklar vardır. Birbirine karıştırılmaması açısından bilinmesinde fayda mülâhaza edilen bu farklılıkları beş madde halinde özetlemek mümkündür:

¹⁷⁵ Erdinç Doğru, *Modern Arapçadaki Deyimlerin Dilbilimsel Açısından İncelenmesi ve Yabancı Dil Öğretimindeki Yeri*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 1.

¹⁷⁶ Kaşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, hzl. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, (Ankara: TDK, 2020), 410.

¹⁷⁷ Komisyon, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (Sabah Gazetesi Yayınları), 8.

¹⁷⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1993), 37.

¹⁷⁹ Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Türk Atasözleri I*, (İstanbul: MEB, 1971), III.

¹⁸⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 34.

¹⁸¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 52.

- a. Atasözleri kesin tavırlı iken deyimler değildir.
- b. Atasözleri hüküm bildirir, deyimlerde hüküm yoktur.
- c. Atasözleri öğüt verirken, deyimlerde böyle bir gaye yoktur.
- d. Atasözleri eskilerden beri gelen bir birikimin sonucu iken deyimler öyle değildir. Mesela, yeşil ışık yakmak, layt erkek, taşfırın erkeği, tribünlere oynamak ve köşeyi dönmek gibi deyimler yeni çıkan deyimlerden sayılabilir.
- e. Deyimler genellikle öykü ve efsane kaynaklıdır.¹⁸²

3.2. Meselin Kısımları

Her meselin bir ‘mevrid’i (çıkış yeri, ilkin söylenmesine sebep olan olay veya durum) bir de madrib’i (daha sonra meselin söylenmesine sebep olan benzer olay veya durum) vardır. Mevrid veya madribi, söylendiği zaman veya şekil özellikleri dikkate alınarak meselleri birkaç boyutta incelemek mümkündür. Arap dilindeki mesellerin genellikle; 1) mevridlerine (çıkış yeri) göre, 2) yapılarına göre, 3) söylendiği zaman esas alınmak suretiyle, üç farklı taksime tabi tutularak incelendiğini söylemek mümkündür. Zikredilen bu üçlü tasniften ilk ikisini daha geniş ve *Makâmât*’taki karşılıklarıyla örneklendirerek anlatmaya çalışacağız.

3.2.1. Mevridlerine (Çıkış Yeri) Göre

Yaşanan bir olayın dilden dile dolaşarak yaygınlaşması, topluluklar arasında meydana gelip unutulmayan bir savaş veya peygamberlerin halkı ile arasında meydana gelip meşhur olan bir hikâyenin, birkaç kelime ile ifade edilebilecek şekilde özetlenmesiyle oluşan mesellerdir. Bu olay ve hikayelere işarette bulunmak maksadıyla yeni oluşan olay ve durumlar eskiye teşbih edilerek, iki olay arasındaki bağlantı ve benzerlik kısa ve öz bir şekilde ifade edilmiş olur. Mevridlerine göre meselleri yedi kısımda incelemek mümkündür.¹⁸³

a) Bir hâdiseden doğan meseller

Yaşanan bir olayın sonunda söylenen sözün daha sonraları benzer konuları ifade etmek için mesel olmasıdır. Babası tarafından kıskanılıp şiir söylemesi engellenince hastalığa

¹⁸² Komisyon, *Atasözü ve Deyimler*, 17.

¹⁸³ Pullu, *Meseller*, 10-13.

yakalanan bir çocuğun, babası şiir söylemesine müsaade edince çekinerek söylediği *حَالِ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ* “gam ve keder şiir söylemeye mâni oldu” sözü daha sonraları, engellenen şeylerin vakti geçtikten sonra serbest bırakılmasının faydasız olduğunu ifade etmek için kullanılır.¹⁸⁴ Ayrıca, malını çarçur etmesi sebebiyle boşadığı karısı muhtaç bir halde süt istemeye gelince eski kocanın *فِي الصَّيْفِ ضَيَّعْتَ اللَّبَنَ* “sen sütü yazdan kaybettin” şeklinde verdiği cevap bu tür mesele örnek verilebilir.¹⁸⁵

b) Bir kıssaya atıfta bulunmak için söylenen meseller

Cahiliye dönemi Arapları arasında meydana gelen savaşlar ve unutulmayacak olayların daha sonra olan olaylarla arasında bağlantı kurulması ve bu bağlantının önceki olayı özlü bir şekilde anarak ifade edilmesiyle oluşan mesellerdir. Bu meseller daha çok savaşlar ve peygamber kıssalarına atıfta bulunmak için kullanılır. Harîrî’nin kullandığı meseller arasında Bûsûs isimli kadının kışkırtmaları sonucu iki kabile arasında başlayıp kırk yıl sürdüğü rivayet olunan savaş için *حَرْبُ الْبُسُوسِ* “Bûsûs yüzünden çıkan savaş” meselini örnek verebiliriz.¹⁸⁶ Ayrıca Kur’an’da da anlatılan ve dağılıp perişan olmasıyla halk arasında bilinen Sebe ahalisini anlatan *أَيَادِي سَبَا* “Sebe halkı gibi darmadağın oldular, çil yavrusu gibi dağıldılar” meseli de bu kısma örnek verilebilir.¹⁸⁷

c) Teşbih yapmaktan doğan meseller

Bir iş ve konuda ön plana çıkmış kişilerin durumunu, başka bir olay veya kişiye benzetip arada kıyaslama yapmak suretiyle oluşturulan mesellerdir. Harîrî’de bunun çok örneği bulunmaktadır. Tamahkarlıkla meşhur olmuş kişiler için *أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ* “Eş’ab’dan daha tamahkar”, cimriliğiyle ön plana çıkanlar için *أَبْخَلُ مِنْ مَادِرٍ* “Madir’den daha cimri”, yorgun ve erinen kişileri ifade için *أَغْيَا مِنْ بَاكِلٍ* “Bâkil’den daha yorgun” meselleri örnek verilebilir.¹⁸⁸

d) Hikmetten doğan meseller

Peygamber, ârif, şâir ve filozof gibi hikmet ehli kişilerin nasihatlerinin yaygınlaşmasıyla mesel haline gelmesidir. bu kısma örnek olarak *el-Kelimü’r-rûhâniyye fî’l-Hikemi’l-Yûnâniyye* isimli eserde Platon, Aristoteles, Pisagor ve daha birçok filozoftan aktarılan ve

¹⁸⁴ İbn Sellâm, *Emsâl*, 319.

¹⁸⁵ Harîrî, *Makâmât*, 468.

¹⁸⁶ Harîrî, *Makâmât*, 260.

¹⁸⁷ Harîrî, *Makâmât*, 175.

¹⁸⁸ Harîrî, *Makâmât*, 543.

zamanla mesel halini almış sözler gösterilebilir.¹⁸⁹ *Makâmât*tan buna örnek olarak Hz. Muhammed'e isnad edilen; güzel ve alımlı olmakla beraber soy ve ahlak bakımından bozuk olan kadınlardan sakınılmasına dair nasihat içeren *حَضْرَاءَ الدِّمَنِ* “çorakta biten güzel gülden sakının” sözünün, benzer durumlarda mesel olarak kullanılması örnek verilebilir.¹⁹⁰

e) Şiirden doğan meseller

Arap toplumunda şiir söylemek önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Daha çok cahiliye dönemini kapsayan ve henüz yazı kültürünün gelişmemiş olması, sözlü kültürün ön planda tutulmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda halk arasında okunan şiirlerdeki özlü sözler zamanla mesel halini almış ve şiirden daha yaygın olarak söylenir olmuştur.

*Makâmât*ta şiirden mülhem olarak kullanılan mesellere örnekler mevcuttur. İmri'ü'l-Kays'ın şiirden alınarak kullanılan *رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْأَيَّامِ* “evine sağ salim dönmeyi ganimet saydı” sözü, şiir kaynaklı mesellere örnek verilebilir.¹⁹¹ Şiirin aslı şöyledir:

وَقَدْ طَوَّفْتُ فِي الْأَفَاقِ حَتَّى رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْأَيَّامِ

“Nice memleketleri gezdim dolaştım, evime sağ salim dönmeyi ganimet buldum.”¹⁹²

f) Kurândan doğan meseller

Kur'an- Kerim Arap belâgatının zirvesi olması hasebiyle dilin bütün inceliklerini kullanmış, muhataba kastedilen manayı ifade etmek ve insanları düşünmeye teşvik etmek amacıyla birçok konuda örnekler getirmek suretiyle ifadelerini desteklemiştir.¹⁹³ İlahi kelimayı anlayıp yaşayan insanlar zamanla ondaki özlü ifadeleri hayatlarına aktarmış ve mesel olarak kullanmışlardır.¹⁹⁴ Kur'anda kullanılan mesel kavramı ile lügat ilminde kullanılan mesel kavramları arasında bazı farklar bulunmaktadır. Konuya dikkat çeken Menna' Halil el-Kattân Kur'an meselleri için şu ifadeleri kullanır: “Mesel: Manâyı, nefsi etkileyen özlü, güzel ve parlak bir suret içinde ortaya koymaktır.”¹⁹⁵ Kattân'ın tarifinde

¹⁸⁹ Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindü, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fî'l-hikemi'l-Yûnâniyye*, thk. Faysal Müftâh el-Haddâd, (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018), 1/ 312. (Eser *Mahtûtât fî'l-emsâli'l-Arabiyye* isimli iki ciltlik kitap içinde 4. Yazma olarak tahkik edilmiştir.)

¹⁹⁰ Harîrî, *Makâmât*, 46; Meydâni, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/ 49

¹⁹¹ Harîrî, *Makâmât*, 278.

¹⁹² İmri'ü'l-Kays, *Dîvânü İmri'ü'l-Kays*, thk. Abdurrahman el-Mustavî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 79.

¹⁹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 175

¹⁹⁴ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Kayyım el-Cevzi, *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muvaffak eş-Şeyh, (Dımaşk: Dâru'l-İslâh, 2009), 10.

¹⁹⁵ Menna' Halil el-Kattân, *Ulûmu'l-Kur'an*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 394.

görüldüğü üzere Kur’andaki mesel tabiri, mananın güzel ve özlü bir biçimde ifade edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat İslamî dönemde oluşan ve Kur’andaki bazı özlü ifadelerin bizzat kullanılması veya Kur’andan ilhamla mesel haline gelmiş bazı sözler mesel kitaplarında aktarılmıştır. *Makâmât*tan bu kısma örnek olarak; evladını bir sepet içinde nehre bırakan Hz. Musa’nın annesinin ruh halini ifade eden ve bütün düşüncesini tek yöne yoğunlaştırıp kalan herşeyi unutan kişiler için kullanılan أَفْرَعُ مِنْ فُؤَادِ أُمِّ مُوسَى “gönlü Musa’nın annesinin yüreğinden daha boş”¹⁹⁶ meseli verilebilir. Kur’andaki özlü ifadelerden alınarak kullanılan mesellere bir diğer örnek ise ضَلَّ سَعْيُهُمْ “emekleri boşa gidenler” ifadesidir.¹⁹⁷ Harîrî bu meseli, “inşallah dünyada iyi bir iş yapıyoruz zannıyla emeği boşa giden ve hüsrana uğrayanların içine katılmam” şeklinde mukaddimesinde kullanmış ve başarılı olma yönünde kendisi adına güzel dileklerde bulunmuştur.¹⁹⁸

g) Hadisten doğan meseller.

Hz. Muhammed, Arap toplumunun en fasih konuşanlarından olması ve peygamberlik gibi ilahi bir yetenekle donatılması münasebetiyle konuşmaları hikmet doludur. Zaten Kur’ân-ı Kerim bu hususu “insanlara kitabı ve hikmeti öğretir” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁹⁹ Hz. Peygamberden din ve dünya işlerine dair duyulan ve daha sonra Müslümanlar arasında yayılarak mesel haline gelmiş birçok söz mevcuttur.²⁰⁰ “Tarak dişleri gibi eşit.” Manasına gelen سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْرِطِ meseli buna örnek verilebilir.²⁰¹ Bu mesel, insanlar arasında eşitliği ifade etmek için kullanılır. Ayıca işlerin zorlaştığını ifade etmek üzere Huneyn gazvesi esnasında söylenen قَدْ حَمِيَ الْوُطَيْسُ “tandır tutuştu” sözü de Hz. Muhammed’in sözü olması münasebetiyle hadisten alınmış bir meseldir.²⁰²

3.2.2. Yapılarına Göre

Arap dilinde meseller yapılarına göre; veciz (sâir), kıyâsî ve hurafî meseller olmak üzere üç kısımda incelenmiştir.²⁰³ Mesel kitaplarında yapılan taksimler meselleri genel olarak

¹⁹⁶ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 389; İsbahânî, *Dürre*, 1/ 327.

¹⁹⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Kehf, 18/105.

¹⁹⁸ Harîrî, *Makâmât*, 14.

¹⁹⁹ Cuma 62/2.

²⁰⁰ Abdülmecid Katamış, *el-Emsâlü’l-Arabiyye Dirâseten Târihiyyeten Tahliliyyeten*, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1988), 159.

²⁰¹ Harîrî, *Makâmât*, 39.

²⁰² Harîrî, *Makâmât*, 136.

²⁰³ Abdülmecid Katamış, *el-Emsâlü’l-Arabiyye Dirâse Târihiyye Tahliliyye*, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1988), 27.

yapılarına göre ele aldığından; *Makâmât*teki örnekleriyle konuyu işlemenin Harîrî'nin en çok kullandığı mesel türünün belirlenmesine katkı sunacağı kanaatindeyiz.

3.2.2.1. Sâir (Yaygın) Meseller

Veciz veya mücez meseller diye de isimlendirilen bu kısım lafzı kısa, manası öz ve insanlar arasında yaygın olarak kullanılan kısmı ifade eder.²⁰⁴ Mesel dendiğinde ilk olarak akla sâir meseller gelmektedir. Durmuş, sâir mesellerin Türkçedeki “atasözü” nün birebir karşılığı olabileceğini ifade etmiştir.²⁰⁵ Genellikle “أَفْعُلُ مِنْ” vezninde ism-i tafdil olarak kullanılan ve iki şey arasında kıyas yapmaya yarayan meseller bu gruba girmektedir.²⁰⁶ *Makâmât*ta veciz meseller çokça kullanılmıştır. أَفْعُلُ مِنْ vezninde kullanılan toplam mesel sayısı altmış dokuzdur. Bunlardan bazıları şunlardır:

أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبَ Eş‘ab’tan daha tamahkar

أَعْيَا مِنْ بَاقِلَ Bâkil’den daha yorgun

أَفْصَحُ مِنْ سَحْبَانَ Sahbân’dan daha fasih

أَخِيرُ مِنْ ضَبِّ Kelerden daha şaşkın

أَشْأَمُ مِنْ قُدَارَ Hz. Salih’in devesini boğazlayan Kudâr’dan daha uğursuz

أَوْفَى مِنْ السَّمَوَاتِ Semev’el’den daha vefalı

أَجْبَنُ مِنْ صَافِرَ Sâfir’den daha korkak

أَشْأَمُ مِنْ قَاشِرَ Kâşir’den daha uğursuz

أَفْبَحُ مِنْ قِرْدِ Maymundan daha çirkin

أَسِيرُ مِنَ الْمَثَلِ Meselden daha yaygın

أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ Akbaba yumurtasından daha değerli

3.2.2.2. Kıyâsi (Tasvir ve Teşbih İçerikli) Meseller

“مَثَلُ كَمَثَلِ كَأَنَّ كَمَا” gibi teşbih edatlarıyla bulunup soyut olan, akla yaklaştırılması ve insanların idrakine sunulması zor konuları teşbih ve temsili anlatımla tasvir eden

²⁰⁴ Pullu, *Meseller*, 7; Yakup Kızılkaya, *Arap Dilinde Kâmin Meseller* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 38.

²⁰⁵ Durmuş, “Mesel”, 29/ 293.

²⁰⁶ Pullu, *Meseller*, 7.

mesellerdir. Bu kısımdaki mesellere Kur'an-ı Kerimde ve hadis kitaplarında rastlamak mümkündür.²⁰⁷ *Makâmâtta* bu kısma dair Kehf suresi 105. ayeti örnek verilebilir.

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

“İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden kimselerdir. Bu yüzden, (onların hayır olarak yaptığı bütün) işleri boşa gitmiştir. Kıyamet günü onlar (ın iyi amelleri olmadığı) için bir terazi kurmayız.”²⁰⁸

Hadis kitaplarından ise; *إِيَّاكُمْ وَ حَضْرَاءَ الدِّمَنِ* “kötü soydan gelen güzel kadından sakının.”²⁰⁹ hadisi örnek verilebilir.

Kıyâsi mesel türünün daha çok Kur'andaki mesellerle ilgili olması sebebiyle, konuyla ilgili detaylı bilgi için *Ulûmu'l-Kur'ân* türü eserin “*Emsâlü'l-Kur'ân*” başlıklarına bakmak gerekmektedir. Mesela, *Zerkeşî*'nin *el-Burhân* isimli eserinin otuz birinci bölümü “Kur'ânda bulunan mesellerin bilinmesi bâbı” olarak belirlenmiş ve Kur'andaki meseller, zâhir ve kâmin meseller olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.²¹⁰ Cerrahoğlu da bu ayrımı tefsir usulünde zikretmiştir.²¹¹

Kur'an-ı Kerimde mesellerin zikredilmesi birtakım faidelerin elde edilmesi içindir. Bunlar, hatırlatma, vaaz, iyiliğe teşvik, kötülüklerden sakındırmak, ibret aldirmek, manaları gönüllerde yerleştirip akla yakınlaştırarak somut hale getirmektir. Çünkü meseller soyut olan manaları somut hale getirir. Zihin somut olan şeyleri daha iyi kavrar. Mesel irsal etmekten maksat gizli olanın açık olana, gaibin şahide teşbihidir.²¹²

3.2.2.3. Hurâfî (Hayvanların Konuşturulduğu) Meseller

Daha çok hayvanların dilinden aktarılan sözlerle hayvanlar hakkında uydurulmuş hikayeler üzerine bina edilen, insanların konuştuğu ve yaptığı işlerin hayvanlar üzerinden anlatılmasıdır.²¹³ Bu türün kullanılma amacı okuyanlara ahlaki öğüt vermek, mizah ve

²⁰⁷ Durmuş, “Mesel”, 29/ 293.

²⁰⁸ *Feyzü'l-Furkân, Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meâli*, çev. Hasan Tahsin Feyizli, (İstanbul: Server Yayıncılık, 2017), el-Kehf, 18/ 105.

²⁰⁹ Bunun hadis olmayıp mevzu' olduğuna dair (bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-kevserî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1436/2015), 40-48.

²¹⁰ Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-kur'ân*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018), 257.

²¹¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 175.

²¹² Abdurrahman b. Ebibekir Celalüddin es-Suyutî, *el-İtkân fî ulûmi'l-kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015), 671.

²¹³ Katâmîş, *Emsâlü'l-Arab*, 31.

latifelerle süslenmiş ifadelerle çocukları eğitmektir.²¹⁴ Bu mesellerin gerçek hayatla ilgisi olmasa da okuyanı düşünmeye ve ibret almaya sevkeder.²¹⁵ Hurâfî mesel denmesi daha çok hurafe olan şeylerle anlatılmasındandır. Durmuş, Kelîle ve Dimne'deki hayvan hikâyeleri ile La Fontaine'nin fablleri bu türden kabul eder.²¹⁶

Makâmâtta buna misal olarak Türkçedeki “kim vurduya gitmek” deyiminin karşılığı olan مَا أَذْرِي أَيُّ الْجَرَادِ عَارُهُ “bilmiyorum onu hangi çekirge helak etti” meseli söylenilebilir.²¹⁷ Ayrıca; hayvanlar üzerinden ifade edilen أَحْيَرُ مِنْ أَكْبَرُ مِنْ غُرَابٍ “Kargadan daha erkenci”, أَخْبُّ مِنَ النَّعَالَةِ “sivrisinekten daha şaşkın”, تِلْكَ مِنْ كُرْنَزٍ “tilkiden daha kurnaz” meselleri de örnek olarak zikredilebilir.

3.2.3. Söylendiği Zamana Göre

Mesellerin ilk söyleniş zamanı esas alınmak süratiyle bir ayırım yapmak da mümkündür. Söylendiği zamana göre meseller genellikle üç kısımda incelenmiştir. Katâmîş'in da zikrettiği bu taksim şöyledir:²¹⁸

- a. Cahiliye dönemine ait meseller
- b. İslami döneme ait meseller
- c. Müvelled meseller

Meselleri söylenme zamanına göre incelemeye tabi tutan Selahattin Yılmaz, üç dönem halinde mesellerin oluştuğunu kabul ederken İslami dönem meselleri yerine Emsâlü'l-Cedîde tabirini kullanmış ve müvelled meselleri bu başlık altında incelemiştir. Bununla beraber son iki asırda ortaya çıkan meselleri ifade edebilmek adına “Emsâlü'l-Hadîse” tabirini kullanarak yeni bir taksim örneği ortaya koymuştur.²¹⁹ Cahiliyye devrinden başlayıp Abbasi devletinin ilk dönemlerine kadar olan zamanda ortaya çıkan meselleri, “emsâlü'l-kadîme”, Abbasîlerin kuruluşundan 19. yy'a kadar olan zaman diliminde oluşan meselleri “emsâlü'l-cedîde”, 19 ve 20. yy'da müsteşrikler tarafından toplanan

²¹⁴ Katâmîş, *Emsâlü'l-Arab*, 31.

²¹⁵ Pullu, *Meseller*, 9.

²¹⁶ Durmuş, “Mesel”, 29/ 293.

²¹⁷ Harîrî, *Makâmât*, 212.

²¹⁸ Katâmîş, *Emsâlü'l-Arab*, 123.

²¹⁹ Selahattin Yılmaz, “Arap Edebiyatında Atasözleri (Meseller)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 239.

meselleri ise “emsalü’l-hadîse” şeklinde isimlendirerek üçlü sınıflandırmaya tabi tutmuştur.²²⁰

3.3. Harîrî’nin Mesellere Bakışı ve Kullanımı

Harîrî *Makâmât*’ını telif ederken Arap dilinin bütün imkanlarını kullanmış gerek belâğî yönden gerek lügat cihetinden gerekse de Türkçedeki atasözleri ve deyimlerin karşılığı sayılan meselleri kullanmak suretiyle ifade etmek istediği manayı en güzel biçimde ortaya koyduğu görülmüştür. Bu bağlamda Harîrî, Arap dili ve kültürüne olan hakimiyetini ortaya koyacak şekilde eserini oluşturmuştur diyebiliriz.

Harîrî *Makâmât*’ında toplamda üç yüz on yedi mesel kullanmıştır. Bu sayı meselleri incelemek üzere yazılmamış bir dil kitabı için göz ardı edilmemesi gereken bir rakamdır. Sadece meselleri inceleyen eserler arasında Müerric es-Sedûsî’ (ö. 195/810) tarafından kaleme alınan *Kitâbü’l-Emsâl* isimli eserle, Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794)’nin yazdığı *Kitâbü’l-Emsâl* isimli eser bile Harîrî’nin kullandığı kadar meseli açıklayamamıştır. Müerric’in eseri yüz dört meseli konu edinirken, Dabbî’nin eseri yalnızca yüz altmış meseli açıklayabilmiştir. Bu iki esere kıyasla Harîrî’nin *Makâmât*’ı daha fazla mesel içermektedir. Dolayısıyla *Makâmât*’ı başlı başına bir mesel kitabı gibi incelemeye tabi tutmak şnkan dahilinde olabilir.

Harîrî’nin mesellere bakışına gelince O, *Dürretü’l-Ğavvâs fî Evhâmi’l-Havâs* isimli eserinde mesellerin kullanımı konusunu ele almış, yanlış ve eksik kullanımlar üzerine bazı izahatlarda bulunmuştur. Onun, mesel kullanımı ile ilgili görüşlerini bu kitabı çerçevesinde incelerken; pratikte meselleri nasıl kullandığını *Makâmât*’taki metinlerden örnekler vererek incelemeye çalışacağız.

Mesel kullanımına dair kanaatini bir mesel üzerinden ifade eden Harîrî, şu cümlelerle konuyu ele almaktadır: “Bir fırsat elinde iken değerlendiremeyip daha sonra ondan faydalanmak isteyen kişi için Araplar; *الَصَّسَفْتُ ضَيَّعْتُ اللَّيْنَ* “Sen sütü yazdan kaybettin / fırsatı geri teptin” meselini kullanırken, *ضَيَّعْتُ* “sen kaybettin” kelimesini “te: ت” harfinin fethası ile okurlar. Halbuki doğrusu “te: ت” harfinin kesrası ile *ضَيَّعْتُ* şeklinde müfret

²²⁰ Yılmaz, “Arap Edebiyatında Atasözleri (Meseller)”, 239.

müennes muhataba'ya hitaben söylenmesidir. Çünkü bu mesel, ilk kullanıldığında bir kadına hitaben söylenmiştir” der ve meselin kikayesini anlatır.²²¹

Harîrî'nin verdiği bir diğer örnek ise, جَرَى الْوَادِي فَطَمَّ عَلَى الْقَلْبِ “Nehir taşı ve yatağını yıktı / iş işten geçti” manasına gelen meseldir. Asıl halinin الْفَرَى “su yatağı” şeklinde olduğunu ifade eder ve söylenildiği hal üzere değil de tahrif edilerek kullanıldığını ve bu kullanımın her ne kadar maksut manayı karşılarsa da yanlış olduğunu ifade eder.²²²

Harîrî, mesel kullanımını ve mesellerle istişadı önemsemektedir. *Dürretü 'l-Ğavâs* isimli eserinde üç meselin yanlış kullanımını incelerken yirmi yedi meseli de istişat için kullanmıştır.²²³ *Makâmâtta* kullandığı mesellerin çokluğu da göz önüne alınca Harîrî'nin mesel konusuna verdiği önem bir nebze olsun anlaşılabilir.

Eserini güzel lafızlar ve secili teşbihlerle süsleyen Harîrî, hikayelerinin arasına kattığı meselleri eğitim amacıyla kullanmıştır. Çünkü o, garip kelimelere de sıkça yer vermiş bazen seci'li cümleleri anlaşılabilir hale getirmiştir. Bundaki amacı kitabını belagî bir eser olmaktan çıkarmak değil; okuyan kişileri garip kelimelerin manasını öğrenmeye teşvik etmektir. Meselleri sıklıkla kullanmasındaki amaç ise; esere farklı bir değer katmanın yanında okuyan kişileri dil konusunda geliştirmek olabilir.

Harîrî'nin elli makâme olacak şekilde kaleme aldığı eserinde, mesellere en çok yer verdiği makâme el-Makâmetü's-sâsâniyyedir. Bu makâmede işaret olunanlarla beraber toplamda yirmi altı mesel bulunmaktadır. Bunun ardından sırasıyla en çok mesel kullanılan makâmeler; el-Makâmetü't-tebrîziyye, el-Makâmetü'l-hacriyye, el-Makâmetü'l-bikriyye ve el-Makâmetü's-sa'diyyedir. Harîrî kırkıncı makâme olan Tebrîziyye'de yirmi farklı mesele yer vermiştir. Daha sonra ilgili makâmede kullandığı mesellerin açıklamasını yaparak makâmeyi tamamlamıştır.²²⁴ Makâmetü's-sa'diyye ve Veberiyyede on dört'er mesel'e yer verirken Makâme-i Hacriyyede on beş mesel kullanmış ve bunları açıklamıştır.

Harîrî'nin meselleri kullanımında iki farklı yöntem göze çarpmaktadır. Bazen meseli aslı üzere nakleder ve hiçbir müdahalede bulunmaz. Buna verilecek pek çok misalden أَنْجَزَ

²²¹ Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî el-Basrî, *Dürretü 'l-Ğavvâs fî Evhâmi 'l-Havâs*, thk: Arafât el-Matricî, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1998), 213.

²²² Harîrî, *Dürretü 'l-Ğavvâs*, 152.

²²³ Selman Yeşil, *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 103.

²²⁴ Harîrî, *Makâmât*, 279.

تَضْرِبُ “Kardeşin mi yoksa kurt mu?” أَخُوكَ أَمْ الذَّنْبُ “erkek adam sözünde durur” الْحُرُّ مَا وَعَدَ أَنْفٌ فِي السَّمَاءِ وَ اسْتٌ فِي الْمَاءِ “soğuk demiri dövüyorsun / boşa kürek çekiyorsun” فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ “burnu gökte, kıcı suda / ayranı yok içmeye atla gider... / karnı aç, kuyruğu dik” meselleri örnek olarak verilebilir.²²⁵ Görüldüğü üzere Harîrî bu meselleri Arapların kullandığı üzere aktarmış herhangi bir müdahalede bulunmamıştır.

İkinci yöntem ise aslında dil uleması tarafından kabul edilmeyen bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Harîrî meselleri kullanırken bazen manayı esas almış ve meselin tamamını değil, onunla aynı manayı ifade edecek bir ibareye çevirerek aktarmıştır. Buna örnek olarak el-Makâmetü'l-Bekriyyede الْعَقِ الْعَسَلُ وَ لَا تَسَلْ “balı ye gerisini sorma / üzümü ye bağını sorma” meseli örnek verilebilir.²²⁶ Mutarrizî'nin de belirttiği üzere bu mesel müvelled mesellerden olup aslı كُنْ الْبَقْلَ وَ لَا تَسَلْ عَنْ الْمُبَقَّلَةِ “baklayı ye, baklacıyı sorma” şeklinde kullanılan meseldir.²²⁷

Harîrî bu kullanımı yanında bazen mesellerdeki zamirleri cümlelerin akışına göre farklı kullanmış veya mesel üzerinden teşbih yapmıştır. Mesela el-Makâmetü'd-dînâriyye de Ebû Zeyd'in yaptığı düzenbazlıklar ortaya çıkınca Hâris b. Hemmâm'a hitaben okuduğu şiirde iki mesel kullanılmış ve bunlardan biri zamirleri değiştirilmek suretiyle söylemiştir.

تَعَارَجْتُ لَا رَغْبَةَ فِي الْعَرَجِ وَ لَكِنْ لَا قَرَعَ بَابَ الْفَرَجِ
وَ أَلْقَى حَبْلِي عَلَى غَارِبِي وَ أَسْأَلُكَ مَسْأَلَكَ مَنْ قَدْ فَرَجَ

“Ben arzu ettiğimden değil, bir kurtuluş kapısı bulurum diye topal göründüm. Beni kendi halime bırakın, artık hoş görün deyip işi kalenderliğe vurdum.”²²⁸

Bu şiirde Harîrî عَلَى غَارِبِي “onu kendi haline bırakın / ne hali varsa görsün” meselindeki zamirleri kendine çevirmiş ve “beni kendi halime bırakın” şeklinde kullanmıştır. Harîrî'nin böyle kullandığı bir diğer mesel ise أَعْرَى مِنَ الْمَغْزَلِ “kirmandan daha çıplak / çok fakir” manasındaki meseldir. Harîrî bu meseli: كَأَيِّ الْمَغْزَلِ فِي النَّعْرِي “ben fakirlikte üstünde yün olmayan kirman gibiyim” şeklinde kullanmıştır.²²⁹ Bir başka örnekte ise الصَّيْفُ ضَيَّعَ اللَّبْنَ “sen sütü yazdan kaybettin / geçti borun pazarı” meselini, فَكُنْتُ كَمَنْ ضَيَّعَ اللَّبْنَ فِي الصَّيْفِ “ben sanki sütü yazdan kaybeden kadın gibi fırsatı kaçırdım”

²²⁵ Harîrî, *Makâmât*, 36, 452, 515, 517.

²²⁶ Harîrî, *Makâmât*, 465.

²²⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 754.

²²⁸ Harîrî, *Makâmât*, 38.

²²⁹ Harîrî, *Makâmât*, 251.

şeklinde kullanarak kendisinin de *Dürretü'l-Ğavâs* isimli eserinde söylediği, mesellerin değiştirilmeksizin, ilk söylendiği gibi kullanılması gerektiği yönündeki ifadelerine muhalif davranmıştır.

3.4. Mesellerin Konularına Göre Tasnifi

Makâmâtta ikiyüz altmış mesel kullanılmıştır. Makâmelerin arasından bulup tespit ettiğimiz bu meselleri belli bir sıralamaya tabi tutmak gerekmektedir. Bu bakımdan geçtiği makâmelere göre, harf sırasına göre veya içerdiği genel konulara göre bir sınıflandırmaya yapılabilir. Biz çalışmanın bu bölümünde meselleri konularına göre sınıflandırarak incelemenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Makâmâtta genel konular incelendiğinde bütün meseleleri dört başlık altında toplamak mümkündür.

- 1- Bilgiyle ilgili meseller
- 2- Ahlaki ilkelerle ilgili meseller
- 3- Dostlukla alakalı meseller
- 4- Sosyal hayatla ilgili meseller.

3.4.1. Bilgiyle İlgili Meseller

Bu başlık altında ilim, bilgi, alim, cahil, akıl, tecrübe, feraset, kendini yetiştirme, şüphe ve kararsızlık, haber alma ve verme, işi çözüme kavuşturma, sırrı ortaya çıkarma, işin hakikatine vakıf olma, beceri, nasihat, ileri görüşlülük, temkinli davranma, bilgisizlik sebebiyle başına iş açma, fırsatı değerlendirme, zanna kapılma, kendi durumuna vakıf olmak ve bilgili kişilerin genel vasıflarını ifade eden meselleri toplamaya çalıştık.

3.4.1.1. İlim ve İrfan

كُلُّ امْرِئٍ اَعْرِفَ بَوَسْمِ قَدْحِهِ²³⁰

“Herkes okundaki alameti daha iyi bilir.” Manasına gelen bu mesel, كُلُّ اَحَدٍ اَعْلَمُ بِشَانِهِ, “herkes kendi işini, durumunu daha iyi bilir” veya الْمَرْءُ اَعْلَمُ بِشَانِهِ, “kişi kendi işini daha iyi bilir” şeklinde de rivayet olunmuştur.²³¹ *Makâmâtı* tahkik eden Abdüsselâm et-Tîbî ilgili meselin dipnotunda yaptığı açıklamada “Kendisine güvenen ve kendi kıymetini bilen

²³⁰ Harîrî, *Makâmât*, 60.

²³¹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 63.

kişiler için kullanılır.” demiştir.²³² Mutarrizî’nin açıklamaları da et-Tîbî’yi destekler niteliktedir.²³³ Ancak, İbn Sellâm, Meydânî ve Zemahşerî gibi alimler bu meselin, bir sebepten ötürü özür dilemesi gerekli olan fakat suçunu açıklayıp özür dileyemeyen kişileri ifade etmek için kullanıldığını bildirmişlerdir.²³⁴ Bu cihetle meselin manası “herkes kendi suçunu ve ne yapacağını bilir” şeklinde tercüme edilebilir. Ayrıca Meydânî’nin belirttiğine göre bir kişi içinden geçenleri dışarı vurunca صَدَّقَنِي وَسَمَّ قَدَحِهِ “içinden geçenleri dışarı vurdu, eteğindeki taşları döktü” meseli de kullanılır.²³⁵

Makâmât şârihi ve mütercimi olan Dâniş Ahmed Efendi bu meseli açıklarken önce kelime manalarını vermiş, ardından meselin mevriline dair bazı açıklamalarda bulunur. Bu açıklamalara göre cahiliye devrinde sefere çıkacak bir kişi önce eline üç ok alıp birine “Rabbim bana emretti”, diğerine “Rabbim beni nehyetti” yazıp üçüncüyü de boş bırakarak kura çeker ve gidip gitmeyeceğine karar verdiğinden bahsedilir.²³⁶

Mahsul-i ibâre kısmında meselin toplu manasını “her kişi kendi sehminin alametini daha ziyade bilicidir” şeklinde vermiştir.²³⁷ Bu tercümeyle kişilerin iç dünyasında olup bize gizli kalan hususlara dair söz söyleme hakkının bizde değil kişinin kendinde olduğuna işaret etmiş, dolayısıyla Mutarrizî’nin işaret ettiği “herkes kendi durumunu daha iyi bilir” yorumuna katılmış gözükmektedir.

عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ يُكْرَمُ الْمَرْءُ أَوْ يُهَانُ ²³⁸

Manası: “Kişi imtihanda ya lütfâ uğrar yahut da gadre.”²³⁹ İmtihanda kişi ya başarır ve onurlanır veya kaybeder de sıkıntıya düşer demektir. Fars atasözlerinden olduğu söylenmiştir.²⁴⁰ Harîrî bu meseli şu cümleler içinde kullanmıştır:

“Ey şiir nakledenler! Ey sözlerin doğrusunu yanlışını anlayan üstatlar! Bir cevherin hakiki olup olmadığı tecrübe ile mihenk taşına vurmakla ortaya çıkar ve hakkın eli şüphenin yakasını yırtar. Bizden evvel geçenler söylemişler: “İnsan imtihanda talihin

²³² Harîrî, *Makâmât*, 60.

²³³ Mutarrizî, *İzâh*, 328.

²³⁴ Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 1/ 345; İbn Sellâm, *Emsâl*, 63; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 3/ 245.

²³⁵ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 2/ 189.

²³⁶ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 200.

²³⁷ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 201.

²³⁸ Harîrî, *Makâmât*, 29.

²³⁹ Sevsevil, *Makâmât*, 35.

²⁴⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 84.

ya lutfuna uğrar yahut gadrine” Ben önce size, ne olduğunuzu anlamak için başka türlü göründüm ve sonra ibret almanız için de nasıl olduğumu size gösterdim.”²⁴¹

Harîrî bu meseli kullanarak kendini beğenen veya kendisi hakkında iddialı cümleler kuran kişilerin iş bitimindeki başarılarına dikkat çekmiştir. Kişi başarabilirse kendini gururlandırırken başaramazsa mahçup olacaktır. Meydânî, meseli kitabına almış fakat herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.²⁴² Bunun sebebi mananın açık olup anlatılmak istenen şeyi net olarak ifade etmesidir. Bu meselin dilimizdeki karşılığı olarak “ak don, kara don, geçit başında belli olur”²⁴³ atasözü verilebilir.

يَأْتِيكَ بِالْأَمْرِ مِنْ فَصِّهِ ²⁴⁴

“Sana işin iç yüzünü anlatır, işin doğrusu ne ise haberini getirir” manasına gelmektedir. Harîrî meseli tam şekliyle kullanmamış خَيْرِهِ لَأَتَانَا بِفَصٍّ “bize işin iç yüzüne dair haber getirir” şeklinde, kelimelerin yerini değiştirerek kullanmıştır.²⁴⁵ Kelimelerin yerlerini değiştirerek kullanmasına rağmen Harîrî’nin meselde kastedilen manayı ifade etmeyi başardığı söylenebilir.

فَصٌّ kelimesi “kemiğin iliği, işin özü” manasına gelmektedir.²⁴⁶ Mesel işin aslına muttali olan kişilerin konuyla ilgili haber vermesini istemek için kullanılır.²⁴⁷ Dilimizde doğru haberin alınabileceği merci olarak çocuklar gösterilmiştir. Bu meseli Türkçede kullandığımız “çocuktan al haberi” atasözümüzle veya “işin aslını astarını öğrenmek” deyimiyse karşılayabiliriz.

عِنْدَ جُهَيْنَةَ الْخَبَرِ الْيَقِينُ ²⁴⁸

Manası: “Doğru haber Cüheynelidedir.”²⁴⁹ Bu mesel için birkaç hikâye anlatılmaktadır. Meydanî’nin anlattığı hikaye şöyledir: Husayn b. Amr, Cüheyne kabilesinden Ahnes

²⁴¹ Harîrî, *Makâmât*, 29; Sevsevil, *Makâmât*, 34-35.

²⁴² Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 311.

²⁴³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 1/ 127.

²⁴⁴ Harîrî, *Makâmât*, 96.

²⁴⁵ Harîrî, *Makâmât*, 96.

²⁴⁶ Seleme, *Fâhir*, 266. Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 444.

²⁴⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 369. Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 444.

²⁴⁸ Harîrî, *Makâmât*, 216.

²⁴⁹ Askeri bunu “Cüfeyne” olarak zikretmiştir. Şerîşî de şerhinde buna dikkat çekmiş, Asmaî’den Cüfeyne, Kâsım b. Sellâmden de Hufeyne şeklinde geldiğini fakat doğru olanın Cüheyne olduğunu söylemiştir. Bk. Şerîşî, *Şerh*, 2/ 138. (Meselin tercümesinde “Cüheyneli” şeklinde çevirdiğimiz “جُهَيْنَةُ” lafzı, anlatılan hikaye dikkate alındığında bir şahıs ismi değil, olayın faili olan kişinin mensup olduğu kabilenin ismidir. Dolayısıyla “Ceheyneye sor” şeklinde yapılan tercüme doğru olmaz. Bu sebeple tercümeyi “Cüheyneliye sor” şeklinde yaptık.)

isimli biriyle yolculuğa çıkmıştı. Ahnes kavmi içinde bir suç işlemiş ve kaçmış biriydi. Husaynla karşılaşınca kimsin, necisin gibi sorularla tanışma imkanları oldu ve yol boyunca ne amaçla çıktıklarına dair bazı bilgiler edindiler. Eşkîyalık için yola çıkan iki arkadaş, yolda gördükleri bir köylüyü soyup mallarını aldılar. Köylünün, malını geri vermeleri şartıyla onlara malı mülkü çok olan başka bir av göstermeyi teklif etmesi üzerine malının bir miktarını geri verip avın peşine düştüler.

Bir miktar yürüyüşün ardından ağaç altında yatan zengin yolcuya yaklaşıp zararsızmış gibi selam vererek sofrasında misafir oldular. Cüheyne kabilesinden olan eşkıya mücadele isteyip tuvalet ihtiyacı için uzaklaşınca Husayn adamı öldürdü. Döndüğünde gördüğü manzaraya sinirlenen Cüheyneli ise maksatlarının eşkıyalık olduğu hatırlatılınca sakinleşti, en azından öyle göründü. İki kafadar, öldürdükleri adamın sofrasında keyif yapıp şarap içerken aralarında geçen konuşma kuş ötüşünden haber istidlal etmeye kadar uzandı. Bir ara tepedeki kuşu görebildin mi diye arkadaşını yukarı bakmaya yönlendiren Cüheyneli, kılıcıyla arkadaşının kafasını kesti, mallarını da alarak oradan uzaklaştı.

Uzun bir süre kocasından haber alamayan Husayn'ın karısı Cüheyneli adamla karşılaşmış durumu arz edince Cüheyneli adam: “sana bir haber versem inanır mısın?” diyerek kadına Husaynı kendisinin öldürdüğünü söyledi. Kadın bu habere inanmasa da zamanla başkaca şahitleri de olmadığından Cüheyneliden başka haber kaynağı olmadığını anlayıp sözlerinin doğru olduğuna kanaat getirdi. Dolayısıyla bu durum zamanla haber alınabilecek en doğru merci kabul edilen durumlar için darbimesel oldu.²⁵⁰

Bu mesel, bir işi hakkıyla bilen kimselerden gelen haberler için kullanılır. Nasıl ki Cüheyneli adam Husayn'ı öldürdüğünü kesin olarak biliyorsa, kesin bilgi veren her kimse için bu meseli teşbih olarak kullanabiliriz. Bu yönüyle doğru ve kesin bilginin kaynağı olarak çocuklar işaret edilmektedir. Türkçede “çocuktan al haberi” atasözü, medelin bu yönünü ifade için kullanılabilir.

صَرَاحُ الْحَقِّ عَنْ مَخْضِهِ ²⁵¹

“Hakikat tam olarak ortaya çıktı” manasına gelen bu mesel, bir şeyin evvelce gizli olup sonradan tam manasıyla anlaşılıp ortaya çıkmasını ifade etmek için kullanılır.²⁵² Harîrî

²⁵⁰ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 264-267; İbn Sellâm, *Emsâl*, 201; Askerî, *Cemhere*, 393.

²⁵¹ Harîrî, *Makâmât*, 94.

²⁵² İbn Sellâm, *Emsâl*, 59; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 188; Askerî, *Cemhere*, 18; Zemahşeri, *Müstaksâ*, 2/ 140.

bu meseli, hanımıyla hâkim huzurunda münakaşalarını anlattığı ve sonunda hâkimi kandırmayı başardığı pasaj içerisinde kullanmıştır. Olay akışına göre söz hâkimin sözü olmaktadır. Harîrîyi dikkatle dinleyen hakim, ona hak vermiş ve kadına dönerek, “ben senin zevcini levm ve teşni‘den berî ve fidda-i kelâmını ğıllü ğîşdan ‘arî zannederim. Zira o adam sana borçlu olduğunu sarahatle ikrar ve i‘tirâf eyledi” diyerek meseli de irâd etmiştir.²⁵³ Adamın borcunu açıkça itiraf etmesi meselin karşılığıdır.

بَرِّحَ الْخَفَاءُ²⁵⁴

“Gizlilik çözüldü, işin aslı ortaya çıktı, mesele aydınlandı” manasına gelen bu mesel, evvelce gizli olan veya biri tarafından öğrenilmek istendiği halde öğrenilemeyen fakat belli bir süre sonra hakikati ortaya çıkan şeyler için kullanılır.²⁵⁵ İbn Sellâm bu mesele değinmeden evvel الْقَوْمُ بَيَضَتْهُمْ “topluluk gizli işini açığa verdi / eteğindeki taşları döktüler” meselini açıklamış, ardından بَرِّحَ الْخَفَاءُ “iş aydınlandı” meselini zikretmiştir.²⁵⁶ İbn Sellâm’ın zikrettiği meselde kavmin gizli işinin açığa çıkması “civcivin yumurtadan çıkmasına” teşbih edilmiştir. Yumurtadan yavru çıktığı zaman, yumurtanın içinde gizli olan yavru nasıl açığa çıkıyorsa; gizli işler de buna benzetilmiş ve işin açığa çıkması yavrunun yumurtadan çıkmasına teşbih edilmiştir.²⁵⁷

Harîrî konumuz olan meseli, bir grup yolcunun kendilerine gece bekçisi bulamamaları üzerine gizlice toplanıp, ne yapmaları gerektiğine dair istişarede bulundukları yönünde tasvirlerin bulunduğu pasaj içerisinde zikretmiştir.²⁵⁸ Metne göre yolcuların istişare ve tartışmalarına kulak kabartan bir genç, işin aslını öğrenip onlara koruculuk yapmayı teklif etmiştir.²⁵⁹ Harîrî gencin yolcuları dinleyip gizli istişarelerini ortaya çıkarmasını meseli kullanarak ifade etmiştir.²⁶⁰ Harîrî aynı pasaj içinde bir başka mesel daha kullanmıştır fakat meseli parçalayıp bir kelimesini cümle başında diğer kelimesini ise cümlenin sonlarında kullandığından mesel olduğu tam anlaşılamamıştır. Hikayedeki genç yolculara seslenirken: يَا قَوْمِ الْيَفْرُخُ كَرُبُّكُمْ. وَلَيَأْمَنُ سِرُّكُمْ فَسَاخُفُكُمْ بِمَا يَسْرُو رُوعَكُمْ “Ey cemaat! Artık

²⁵³ Ahmet Hamdi Şirvânî, *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*, (İstanbul: Yahya Efendi Matbaası, 1290), 70.

²⁵⁴ Harîrî, *Makâmât*, 118.

²⁵⁵ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 144; Askerî, *Cemhere*, 125.

²⁵⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 60.

²⁵⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 60.

²⁵⁸ Harîrî, *Makâmât*, 117.

²⁵⁹ Harîrî, *Makâmât*, 117.

²⁶⁰ Harîrî, *Makâmât*, 117.

üzülmeyiniz, kafil e kendini güvende hissetsin, çünkü siz korkmayın ve güvende olun diye size koruculuk yapacağım.” Şeklinde onları teskin eder.²⁶¹

Harîrî bu cümledeki لِيُفَرِّخَ ve رَوْعُ kelimeleriye أَفْرَخَ رَوْعًا “korkusunu yatıştırdı” meseline işaret etmiştir.²⁶² Aslında Harîrî رَوْعُ “korku” kelimesi yerine aynı manayı ifade eden كُرْبُ “hüzün” kelimesini kullanmış ve meselden asıl kastedilen manayı vermeyi başarmıştır.²⁶³

Harîrî’nin kullandığı أَفْرَخَ رَوْعًا “korkusunu yatıştırdı” meseli, korkan kişiyi sakinleştirmek murat edildiği zaman söylenilir.²⁶⁴

265 أَبْلَغُ / أَفْصَحُ مِنْ سَحْبَانَ

“Sahbân’dan daha fasih konuşur” manasındadır. Sahbân’ın tam adı, Sahban b. Züfer b. İyâs b. Abdişems b. el-Ecebbdir. Bâhile kabilesine mensuptur.²⁶⁶ Hitabet ve fesâhatte darbimesel olmuş bir Arap hatibidir. Araplar birinin fesahatini methedecekleri zaman, “Sahban'dan daha güzel söz söyler” derler.²⁶⁷

Askerî *Cemhera* isimli eserinde Sahbân ile ilgili bazı hikayeler anlatmıştır. Bu hikayelerden birini, Onun konuşmadaki becerisini göstermesi açısından anlatmak, mesel ile ifade edilen manayı daha iyi anlatacaktır. Sahbân bir gün Muaviye'nin huzuruna varır. Mecliste diğer kabilelerin hatipleri de bulunmaktadır. Onlar Sahban'ı görünce tenkide başlarlar. Muaviye Sahban'a, “Kalk, bir hutbe söyle!” der. Sahban, “Öyle ise bana bir âsa verin!” der. Muaviye: “Sen, Emirü'l müminin huzurundasın! Asayı ne yapacaksın!” deyince Sahban, “Hazreti Musa Allah ile konuşurken elinde asası vardı, o ne yaptı?” diye karşılık vererek asayı alır ve konuşmaya başlar. Öğleden ikindiye kadar konuştuğu halde ne hık mık eder, ne öksürür ne de duraklar. Muâviye: “Namaz vakti” deyince Sahban, “Biz Allah'ı övmedik mi? Ona şükretmedik mi? Onun müjdelerini şiddetli emirlerine söylemedik mi? Öğütler vermedik mi? Bu da bir nevi namazdır!” der. Bunun üzerine Muâviye, “Sen Arapların en muktedir hatibisin!” diyerek Sahban'ı takdir eder. Sahban, Muaviye'nin bu sözünü şöyle tamamlar: “Yalnız Arapların mı? Belki de bütün insanların

²⁶¹ Sevsevil, *Makâmât*, 84.

²⁶² رَوْعُ kelimesinde ayn harfinin dammesi ile okunmuştur. Ebu Heysem bu konuya dikkat çekmiş çoğunluğun bu konuda hata ettiğini belirtmiştir. Bk. Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 376.

²⁶³ Harîrî, *Makâmât*, 117; Mutarrizî, *İzâh*, 405.

²⁶⁴ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 376.

²⁶⁵ Harîrî, *Makâmât*, 47, 57, 162, 168.

²⁶⁶ Askerî, *Cemhere*, 152.

²⁶⁷ Ebû Ubeyd, *Emsâl*, 368; İsbahânî, *Dürretü'l-Fâhira*, 1/ 90; Zemahşerî, *Müstaksa*, 1/ 28.

ve cinlerin en muktedir hatibi!” Muâviye gülümser ve: “Evet!” diye Sahban’ı tasdik eder.²⁶⁸

Şîrvânî meselin de içinde geçtiği cümleleri şöyle tercüme etmiştir: “Gerçi asrımızda kitâbet ve beyânda mu‘cib ve müflik ve muhakkik ve müdekkik zevât var ise de, bunlar derece-i müntehâ-i belâgata vâsıl ve mâlik-i fesâhat-i Sahbân-ı Vâil olsalar bile yine ‘ıyâl-i evâil gibidirler.”²⁶⁹ Görüldüğü üzere Şîrvânî fesahatin müntehâsı ile Sahbân’ın fesahatine vâsıl olmayı denk tutmuştur. Bu ifadeler Sahbân’ın Belâgatte son nokta olduğunu çağrıştırmaktadır.

Türkçede de ağzı laf yapan ve konuşmayı beceren kişiler için “laf cambazlığı ve ağzı laf yapmak, laf ebesi olmak, söz ustası, sözün erbabı, hazırcevap olmak” deyimleri kullanılmaktadır ki, bu meseldeki anlamı ifade edeceği kanaatindeyiz.

مَا حَكَ ظَهْرِي مِثْلَ يَدِي ²⁷⁰

“Sırtımı kendi elim gibi kaşıyan olmadı” anlamına gelen bu mesel, kendi işini kendi görüp insanlardan bir fayda beklemeyen kişiler tarafından kullanılır.²⁷¹ Dâniş Ahmed Efendi meselin manasını “benim cildimi kendi tırnağım gibi kaşıyamaz” şeklinde vermiştir.²⁷² Daniş Ahmed’in tercümesinin, “kimse benim işimi benim gibi yapamaz” manasını ifade ettiği görülmektedir. Şîrvânî de mesele dikkat çekmiş ve paranteze aldığı meseli tercüme etmiştir. Fakat tercümesi Farsça kelimelerle dolu olduğundan ayrı bir tercümeyi icap ettirmektedir. Şîrvânî’nin tercümesi şöyledir: “ben dahî kendi nâhonum gibi hârşımı sakın edecek bir şeye mütemekkin olmadım.”²⁷³ Şîrvânî muhtemelen “ben kaşıntımı kendi tırnağım gibi gidereni görmedim” demek istemiştir.

Türkçede buna mukabil, “kendi göbeğini kendi kesmek”, “kendi işini kendi görmek”, “kurda ensen niye kalın diye sormuşlar, kendi işimi kendim görürüm demiş” ve “benden sana bir öğüt, kendi ununu kendin öğüt” atasözleri karşılık gösterilebilir.

نَفْسُ عَصَامٍ سَوَّدَتْ عَصَامًا ²⁷⁴

²⁶⁸ Sevsevil, *Makâmât*, 357; Askerî, *Cemhere*, 152.

²⁶⁹ Şîrvânî, *Tercüme*, 41.

²⁷⁰ Harîrî, *Makâmât*, 361.

²⁷¹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/210.

²⁷² Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 548.

²⁷³ Şîrvânî, *Tercüme*, 282.

²⁷⁴ Harîrî, *Makâmât*, 253.

“İsâm’ı efendi yapan bizzat kendisidir.” Manasına gelen bu mesel, Nu‘man b. Münzir’in hacibi olan ‘İsâm’a “bu makama nasıl geldin? Senin evin barkın yok, malın mülkün yok, geçmişlerinden kalma şan ve şeref de yok! Nasıl oldu bu iş?” diye sual etmişler. Bunun üzerine ‘İsâm; “biz bu şerefi kendi çabamızla elde ettik” diye cevap vermiş.²⁷⁵

Yüksek mevkilere vasıtasız şekilde kendi çabalarıyla gelen kişiler için kullanılan bir mesel olup zeki ve becerikli kişilerin kimseye muhtaç olmadan hedeflerine ulaşabildiklerini ifade eder. Böyle kişilere Araplar الْخَارِجِي “kendi çabasıyla bir makama gelen” derler. Başkalarının yardımı veya atalarının tanınmışlığıyla mevki elde edenlere ise عِظَامِي “atalarının kemikleri sayesinde makam sahibi olan” denir.²⁷⁶

Dâniş Ahmed meseli açıklarken Araplar arasında meşhur olan; كُنْ عَصَامِيًّا وَلَا تَكُنْ عِظَامِيًّا meselini; “nefsin ile iftihâr et, âbâ ve ecdâdının kemikleriyle iftihâr etme” cümleleriyle açıklamıştır.²⁷⁷ Mütercim Âsım’ın tercümesinde ise aynı meselin tercümesi karşımıza şöyle çıkar: “Ve كُنْ عَصَامِيًّا وَلَا تَكُنْ عِظَامِيًّا” kavli “Şeref ve şân senin kendi müktesebin ve mâye-i zâtın olsun, ‘izâm-ı rûfât kabîlinden olan âbâ ve ecdâd ile olmasın!” Ya’nî zâdelikle tafra-fürûş-ı ‘izz ü şeref olmak mu‘teber değildir, makbûl olan şeref kesbîdir.”²⁷⁸

Bu meseli Türkçedeki “kişi kendini vezir de eder rezil de,” atasözü ile veya “tırnaklarıyla kazıyarak gelmek” deyiimiyle ilişkilendirebiliriz. Emeksiz bir mevkiye gelenler için türkçede “sel ile gelen yel ile gider” atasözü kullanılmaktadır.

3.4.1.2. Akıl

أَرْكُنُ مِنْ إِيَّاسٍ²⁷⁹

“İyâs’tan daha zeki” manasındaki bu mesel, dedesi sahabî, babası tabiinden olup Basra’da yetişen Ebû Vâsile İyâs b. Muâviye b. Kurre b. İyâs’dır. (ö. 122/740) babasının yanısıra Enes b. Malik (ö. 93/711-12), Said b. Müseyyeb (ö. 94/713), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Muhammed b. Sîrîn (ö.110/729) gibi alimlerden tefsir, fıkıh ve hadis dersleri

²⁷⁵ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/310.

²⁷⁶ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/310.

²⁷⁷ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 426.

²⁷⁸ Mütercim Âsım, *Kâmûs*, “İsâm”, 6/ 5115.

²⁷⁹ Harîrî, *Makâmât*, 74, 543.

almıştır.²⁸⁰ Ömer b. Abdülazîz döneminde feraseti ve ilmi ile tanınıp meşhur olunca halife, Basra Valisi Adî b. Ertât'a mektup yazarak İyâs b. Muâviye ve Kâsım b. Rebîa'yı bir araya getirip hangisi daha fakih ve zeki ise onu kadı tayin etmesini istedi. Her ikisi de diğerini göstererek o bu göreve daha layıktır demek suretiyle arkadaşının hak ettiğini belirttiyse de Kâsım b. Rebîa, İyâs'ın bu göreve daha lâıyk olduğunda ısrar edince görev İyâs'a kaldı.²⁸¹

İyâs aynı zamanda sika bir râvi olup iyi bir fakihtir. Özellikle sezgisi ve zekâsıyla tanınmış, bu özellikleri dolayısıyla “İyâs'ın ferâseti” ve “İyâs gibi zeki” söyleyişleriyle darbimesellere konu olmuştur.²⁸²

Mesel kitaplarında İyâs'ın feraset ve zekasına dair çokça örnek bulmak mümkündür. Biz neredeyse bütün kitaplarda rivayet edilen birkaç kıssasını anlatmakla yetineceğiz. Bir devenin yayıldığı yerleri görünce devenin şaşı olduğuna karar vermişti. İnsanlar gidip deveyi kontrol ettiler ve gerçektende deve şaşı idi. Bunu nerden bildiği sorulunca; devenin hep aynı taraftan yiyip hiç diğer yana geçmemesinden çıkardım dedi.²⁸³

Yine İyâs'ın zekasının inceliğine işaret olarak anlatılan meşhur bir kıssa daha vardır ki onun kadılıktaki becerisini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Günün birinde iki kişi İyâs'ın huzuruna gelip davalasirlar. Davacı şahıs, yanındaki adamda emanet malının bulunduğunu iddia etmektedir. Fakat adam bunu inkâr eder. Olaya şahit de bulunmayınca Kâdı İyâs emanet sahibine: “Sen malı bu adama nerede teslim etmiştin?” diye sual eder. Emanet veren de “Falanca yerdeki bir ağacın yanında” diyerek bir mekân söyler. İyâs davacı olan emanet sahibine, “Şimdi sen o ağacın bulunduğu yere git bakalım belki sen malın durumuyla ilgili bir şeyler hatırlarsın, Allah sana bir kapı açar” deyip adamı mahkemeden gönderir. Davalı olan kişi ise hala İyâs'ın yanında beklemektedir.

Adam bekleyedursun İyâs faklı davalarla ilgilenip adamı unutmuş gibi yapar derken adama dönerek “Davacı arkadaşın acaba ağacın yanına varmış mıdır?” diye sual eder. Adam da “Hayır Efendim, henüz varmamıştır ama birazdan varır” cevabını verir. Kâdı İyâs yerinden fırlar ve adamın yakasına yapışır. Emaneti de ikrar ettirir.²⁸⁴

²⁸⁰ Ahmet Ağırakça, “İyâs b. Muâviye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 498.

²⁸¹ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 202.

²⁸² Ağırakça, “İyâs”, 23/ 498.

²⁸³ Askerî, *Cemhere*, 316; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 82; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/148.

²⁸⁴ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 82; Mutarrizî, *İzâh*, 346.

Harîrî *Makâmât*’ında birkaç defa İyâs’a değinmiş ve onun bazı özelliklerine vurgu yapmıştır. Araplarda belli özellikleriyle ön plana çıkan ve halk arasında meşhur olan kişilerin darbimesel olması âdettendir. Harîrî de bu bağlamda birçok kişiyi mesel olarak kullanmış veya işaret etmekle yetinmiştir. İyâs’ın ferasetini, İbni Hemmâm’ın dilinden kendisini ifade etmek için mesel yapmış ve *فِرَاسَتِي فِرَاسَةُ إِيَّاسٍ* “zekâ ve anlayışım İyâs’ın zekâsı gibidir” der.²⁸⁵ Ayrıca Harîrî, kırk dokuzuncu makâme olan Makâmetü’s-San’âniyye’de oğluna nasihat ederken “bir atasözünde şöyle denmiştir” deyip ardı sıra Arap mesellerine konu olmuş hayvanları ve birçok kişileri sıralamıştır. Harîrî’nin bu nasihatını Sevsevil’in tercümesiyle vermeyi uygun buluyoruz:

“Cesaret gösteren kazanır, korkan kaybeder. Kargalardan önce kalk.²⁸⁶ Aslan gibi cesur ol.²⁸⁷ Bukelamun gibi ihtiyatlı davran.²⁸⁸ Kurt gibi hilekâr,²⁸⁹ domuz gibi hırslı,²⁹⁰ geyik gibi atılgan,²⁹¹ tilki gibi kurnaz,²⁹² deve gibi sabırlı,²⁹³ kedi gibi sırnaşık,²⁹⁴ Kusayr gibi düzenbaz, Âmir gibi dâhi, Şa‘bî gibi zarif, Ahnef gibi ilim sahibi, İyâs gibi zeki, Ebû Nüvâs gibi şakacı, Eş‘ab gibi tamahkar ve Ebû’l-‘Aynâ gibi hazır cevap ol.”²⁹⁵

²⁸⁵ Harîrî, *Makâmât*, 74.

²⁸⁶ *بُكُورُ أَبِي زَاجِرٍ* “kargadan erken kalk” demektir ki Araplarda karga erken uyanıp yiyecek araması ile meşhurdur. Harîrî karganın künyesi olan *أَبُو زَاجِرٍ* terkiibini kullanmakla aslında Arap dilindeki *أَبْكُرُ مِنَ الْغُرَابِ* “kargadan daha erkenci” meseline işaret etmiştir. (Zemahşeri, *Müstaksâ*, 1/ 28.)

²⁸⁷ Aslan Araplar arasında cesaretle mesel olmuştur. Ve Araplar cesur kişi için *الأسد* lafzını kullanırlar.

²⁸⁸ Bukelamun renk değiştirmek suretiyle kendini saklayabilen bir hayvan olduğundan ihtiyatlı davranma hususunda darbimesel olmuştur. Araplar *أَخْزَمُ مِنَ الْخَزْبَاءِ* “bukelemundan daha ihtiyatlı” meselini kullanırlar ki Harîrî’de bu mesele işaret etmiştir. (Hâşimî, *Zehr*, 2/ 115.)

²⁸⁹ Kurt kurnazlıkta darbimesel olmuştur. Araplar kurnaz bir kişiliği ifade için *أَخْتَلُ مِنَ الذَّائِبِ* “kurttan daha hilekâr, kurnaz” derler. (Askeri, *Cemhera*, 272)

²⁹⁰ Hırslı olma hususunda mesel olmuştur. Büzürceşher’e nasıl bu makama ulaşabildin diye sorulduğunda “kargalar gibi erken kalktım, hınzır gibi hırslı, eşek gibi de inat olarak” cevabını vermiştir. (Mutarrizi, *İzâh*, 840) Araplar arasında bu hususu ifade için *أَخْرَصُ مِنَ خَنْزِيرٍ* “domuzdan daha hırslı” meseli kullanılır. (Askeri, *Cemhere*, 247)

²⁹¹ Geyik arap dilinde *وَتَّبَ أَبُو وَتَّابٍ* diye künyelenmiştir ki bu kelime Arap dilindeki *وَتَّبَ* “fırladı, sıçradı” fiilinden gelir. Geyik ani durumlarda hızlı hareket kabiliyetine sahip olduğundan bu künye ile künyelenmiştir. (Mutarrizi, *İzâh*, 840)

²⁹² Bizin dilimizde olduğu gibi Araplar arasında da kurnazlığıyla bilinmektedir tilki. Araplar kurnaz olan kişileri ifade sadedinde *أَخْبٌ وَ أَخْتَلُ مِنَ تَعَالَةٍ* “tilkiden daha hilekâr ve kurnaz” veya *أَزُوعٌ مِنْ تَغْلَبٍ* “tilkiden daha kurnaz” atasözleri kullanılır. (Askeri, *Cemhere*, 272, 311)

²⁹³ Deve Araplar arasında sabır için mesel olmuştur. Çünkü deve sürülürken koltuk altına gitmesi imin baskı yapılır taki belli bir zaman sonra kan çıkacak duruma gelir de yine de sahibine zarar vermez. Huysuzluk yapmaz. Bu bakımdan sabrı mesel olmuştur. (bk. Askeri, *Cemhere*, 367; Mutarrizi, *İzâh*, 841)

²⁹⁴ Kedi insanlarla iç içe yaşayan ve insanlar tarafından sevilen bir hayvan olmasının yanında kendisi de yavrularına karşı çok şefkatli imiş. Araplar onun bu özelliğini ifade için *أَبْرُ مِنْ الْهَرَّةِ* “kediden daha sevimli ve şefkatli” meselini kullanırlar. (İsfahânî, *Dürretü’l-fahire*, 1/ 306; Meydani, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 186; Zemahşeri, *Müstaksâ*, 1/ 17)

²⁹⁵ Harîrî, *Makâmât*, 543; Sevsevil, *Makâmât*, 330.

Görüldüğü üzere Araplar hayvanlardan ve insanlardan belli özellikleriyle temayüz edenleri mesel yapmışlardır. İyâs da mesel olmaya layık çok zeki ve ileri görüşlü biridir. Belli kişilerin özellikleriyle temayüz edip atasözü haline gelmesi bizim dilimizde yoktur. Ancak hayvanlardan bazıları atasözlerine konu olabilmıştır. Buna örnek olarak şunları zikredebiliriz: Eşek inadı, kargayla gezen b.ka konar, katıra cilve yap demişler çifte atmış, keçi geberse de kuyruğunu indirmez.

Türkçede ferasetli davranmakla ilgili “göz dediğin dağın ardını göreceksin, akıl dediğin başa geleceğin bilecek” atasözü kullanılır. Öngörüsüz olup akıllı davranmamakla ilgili ise “akılsız başın cezasını ayaklar çeker” atasözü kullanılır.

السَّعِيدُ مَنْ وَعِظَ بِغَيْرِهِ ²⁹⁶

“Akıllı kişi başkasının halinden ibret alır” manasına gelmektedir. Başkalarının başına gelen bela ve musibetlerden ibret alıp hazırlıklı davranan veya bela gelecek yere yaklaşmayan kişiler için kullanılır.²⁹⁷

Harîrî bu meseli de asıl söylendiği lafızdan biraz farklı kullanmıştır. Harîrî’nin ibaresi: “فَإِنَّ السَّعِيدَ مَنْ اتَّعَظَ بِسِوَاهُ” said (mutlu-akıllı) kişi başkalarından öğüt alandır” şeklindedir.²⁹⁸ Mana aynı olmakla beraber meselin bazı kelimeleri müteradifleriyle değiştirilmiştir.

Dâniş Ahmed Efendi meselin manasını “ehl-i saâdet ol kimsedir ki gayrısının haliyle pend ve nush kabul eyledi” şeklinde vermiştir.²⁹⁹ Şîrvânî’nin tercümesi ise: “sa’îd ol kimsedir ki, sâirlerinin halinden itti’âzla mesrâ ve mesvâsına müteeyyi’ ve âmâde olup râh-ı âhîret için bir tûşe tedârik ede.” şeklindedir.³⁰⁰ Her iki mütercim de aynı manayı kastederek manayı cümle arasına yansıtmayı başarmışlardır.

لا أَطْلُبُ أَثَرًا بَعْدَ عَيْنٍ ³⁰¹

“Bir şeyin kendisi elden gittikten sonra onun eserini isemem”³⁰² manasına gelmekte olup meşhur mesellerdendir.³⁰³ Bâhili bu meseli ilk söyleyenin Mâlik b. Amr el-Âmilî

²⁹⁶ Harîrî, *Makâmât*, 252.

²⁹⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/108.

²⁹⁸ Harîrî, *Makâmât*, 252.

²⁹⁹ Dâniş Ahmed, *Makâmât şerhi*, 424.

³⁰⁰ Şîrvânî, *Tercüme*, 200.

³⁰¹ Harîrî, *Makâmât*, 105, 153, 513.

³⁰² Sevsevil, *Makâmât*, 378.

³⁰³ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 195.

olduğunu söyler. Ebû Ubeyd ise Mâlik b. Amr el-Bâhili şeklinde rivayet eder.³⁰⁴ Meselin hikayesi şöyledir:

Mâlik'in Simâk adında bir kardeşi vardı. Ğassanlı birisi bunu öldürmüştü. Mâlik kardeşinin katili ile karşılaşınca onu öldürmek istedi, Ğassanlı ise “sana yüz deve vereyim beni bırak” dedi. Bunun üzerine Mâlik “fırsat elime geçerse onu tepmem” deyip kardeşinin katilini öldürdü.³⁰⁵

Harîrî bu meseli beyt halinde söylemiş ve asıl halini değiştirmiştir. Hikayede Ebû Zeyd, genç oğlunu kullanarak oğlanlara karşı zaafı olan valiyi tuzağa düşürüp altınlarını aldıktan sonra kaçmış, gitmeden önce de vali için nasihat içerikli bir not bırakmıştır.³⁰⁶

Meseli, nasihatlerin içindeki bir beyitte geçmekte olup beyit şöyledir: حَقِّضِ الْحُرْنَ يَا مُعَنَّى طَلَابُ الْأَثَارِ مِنْ بَعْدِ عَيْنٍ “Ey nefsin esiri! Kederini azalt, zira elden giden bir şeyin hasretini çekmek fayda vermez.”³⁰⁷

Şîrvânî meselin tercümesini “ayn gittikten sonra taleb-i eseri sa'y bilâ semerdir” şeklinde yapmıştır.³⁰⁸ Dâniş Ahmed Efendi'nin tercümesi ise şöyledir: “Zâttan sonra eser taleb etmek bir fâide vermez ya'ni sen zât olan canânî kaçırdın şimdi âsârın aramada ne fâidesi var. Nâfile mahzun olma”³⁰⁹

Görüldüğü üzere Osmanlıca tercümelerde verilen tercümeler birbirine yakın manaları ifade etmektedir. Dâniş Efendi'nin tercümesi Şîrvânîye göre daha sade ve açıktır. Mesel Şerîşî'nin de işareti üzere şöyle sûretlendirilebilir. Sanki bir adam düşmanını yahut avını vurmak için yerleşir de gevşek davrandığı için onu elinden geçirir. Sonra kaçırdığı bu şey için bir sürü çaba sarf eder.³¹⁰ Meselin anlatmak istediği manada, fırsat ele geçti mi pişman olmamak için gerekenin yapılmasının luzumunu ifade etmektedir.

Türkçedeki “su akarken testiye doldur”,³¹¹ fırsat her vakit ele geçmez³¹² veya “fırsat kapıyı iki kez çalmaz” atasözleri ve tavsiye mahiyetinde söylenen “fırsatı kazaya koyma”

³⁰⁴ İbn Sellâm, *Emsâl*, 248; Bk. Meydanî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/ 195.

³⁰⁵ İbn Sellâm, *Emsâl*, 248. Şerîşî, *Şerh*, 1/ 305-306.

³⁰⁶ Harîrî, *Makâmât*, 103-105.

³⁰⁷ Sevsevil, *Makâmât*, 78.

³⁰⁸ Şîrvânî, *Tercüme*, 78.

³⁰⁹ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 253.

³¹⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 305.

³¹¹ Kişinin fırsattan yararlanması gerektiğini ifade eden bir atasözüdür. Bk. Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 433.

³¹² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 241. Fırsat insanın eline çok seyrek geçer. Onun için çıkan fırsatı kaçırmamak, ondan yararlanmak gerekir demektir.

sözü bu manayı ifade ederken; kaçan fırsatlar için “treni kaçırmak, geçti Bor’un pazarı” tabirleri kullanılır.

313 صَدَّقَنِي سِنَّ بَغْرِهِ

Manası: “Devesinin kaç yaşında olduğunu bana tarif ediverdi.” Bekrî’nin İbn-i ‘Arâbî’den rivayet ettiğine göre bir adam, bir satıcıdan deve satın almak ister ve mal sahibine devenin kaç yaşında olduğunu sorar. Deve sahibi “Bâzil’dir” der. Bâzil; azı dışı henüz çıkmış deveye denir ki dokuz yaşında bir deve demektir. O sırada deve bir şeyden ürüp kaçır. Sahibi Arap şivesiyle: “Hida, hida” diye hayvanı çağırmağa başlar. Bu bağırış Araplar arasında küçük yaştaki develerin çağırılmasına mahsus bir ses olduğundan müşteri kendisini aldatmak için deve sahibinin yalan söylediğini yani devenin “Bazil olmayıp henüz küçük bulunduğunu anlar ve adama tariz ederek darb-ı mesel olan yukarıdaki sözü söyler.³¹⁴ Dilimizde “takke düştü, kel göründü” ve “foyası ortaya çıkmak” deyiimi ile bu mana karşılanabilir.

Meselle ilgili başka rivayetler de mevcuttur.³¹⁵ Bu mesel, bir maddenin hakikatin ne olduğu konusunda tereddüt edilmekte iken onu meydana koyacak bir söz söylendiği vakit kullanılır. Nitekim Dâniş Ahmed Efedî’nin aktardığı hikâye de bu kanaati desteklemektedir. Daniş Ahmed’in hikayesine göre: adamın biri geceleyin bir deve satın almak ister ve yaşını sorar. Bayi’ hayvanın yaşını haber verdiği zaman müşterinin yardımcısı kontrol eder. Söylenen sözün doğru olduğu anlaşılınca “sadikanî sinne bikrihâ” meselini söyler.³¹⁶

3.4.1.3. Tecrübe ve Temkinli Davranmak

317 عَلَى الْخَيْرِ سَقَطَتْ

Manası: “Tam ehline rastladın” manasına gelen bu mesel, bir işe vakıf olan kişinin bilgisini ifade etmek için kullanılır.³¹⁸ Meseldeki سَقَطَ kelimesi “rastlamak”, خَيْرِ ise

³¹³ Harîrî, *Makâmât*, 84.

³¹⁴ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/180; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 228.

³¹⁵ Harîrî, *Makâmât*, 84.

³¹⁶ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 229.

³¹⁷ Harîrî, *Makâmât*, 150.

³¹⁸ Mutarrizî, *Îzâh*, 404.

“tecrübeli, bilgili, işin ehli” manasındır. Hasılı mana: sen işi bilene denk geldin demektir.³¹⁹

Bu meseli söyleyen Arap hükemâsından olan Mâlik b. Cübeyr el-Âmilî’dir.³²⁰ Hz. Hüseyin Irak’a sefer düzenleyeceği zaman, Hicaz’a gitmekte olan Ferezdak ile karşılaşılır. Hz. Hüseyin ona “senin görüşün nedir?” diye sorar. Ferezdak, “işin ehline rastladın” şeklindeki ifadesiyle net bilgi vereceğini ihsas ettikten sonra: “İnsanların kalpleri seninle ama kılıçları Beni Ümeyye iledir, emir i se göklerden gelir” diye cevap verir. Hz. Hüseyin de onu tasdik eder.³²¹

Askerî bu meselin tecrübe sahibi ve bir işin ehli olan kişilere sorulan sorulara karşılık kullanıldığını ifade eder.³²² Türkçede “adamına rastlamak, bir iş için biçilmiş kaftan olmak” deyimleri bu manayı ifade eder. İş ehline yaptırmak konosonda tavsiye mahiyetinde ise “üç kuruş fazla ver, ekmeği ekmekçiden al” tabiri kullanılır.

أَعْطِ الْفَوْسَ بَارِيهَا ³²³

Manası: “Yaptıracağın yayı, sanatında mahir bir yapıcıya ver / işi ehline ver.”³²⁴ Şeklindedir.³²⁵ İşleri ehline veriniz manasına gelen, “Muhakkak Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder” ayetini açıklar bir meseldir.³²⁶ Bir insanın üstesinden gelemeyeceği bir işe gidip nefsinı beyhude yormamasını ve kaş yapayım derken göz çıkarmamasını hatırlatan bir hikmettir.

Bu sözü ilk söyleyen kişi, şair Hutayye’dir. Said b. El-Âs’ın insanları ağırladığı bir zamanda huzuruna varmış, kaba bir şekilde tıka basa yemiş, insanlar çıkıp gidince de oturup kalmış. Kapıcı bunu çıkarmak için davranınca Amr engellemiş ve Hutayye’ye “sen benimle beraber olmayı onlardan daha çok arzuluyorsun herhalde!” demiş. O da ben kendimi öncelerim, diye cevap vermiş. Sonra şiir ve şairler hakkında konuşmuşlar. Hutayye bunlara “vallahi ne güzel bir şiire ne de güzel bir şaire rastladınız, şayet işi ehline

³¹⁹ Askerî, *Cemhere*, 394.

³²⁰ Zemahşerî, *Müstakâsâ*, 2/ 164.

³²¹ Meydani, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 291.

³²² Askerî, *Cemhere*, 394.

³²³ Harîrî, *Makâmât*, 62.

³²⁴ Meseli “oku iyi atana ver” şeklinde tercüme etmekte mümkündür. Fakat biz; “Ey ok yapmaya çalışırken oku berbat eden adam! Bırak oka zulmetmeyi de iyi yapan birine ver” manasına gelen şiirden dolayı “mahir bir yapıcıya ver” şeklinde tercüme ettik.

³²⁵ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, (Konya: Tekin Kitabevi, 1999), 68.

³²⁶ Nisa Sûresi, 58

verseydiniz istediğinizi bulacaktınız” demiş. Amr: peki Arapların en iyi şairi kimdir? deyince Hutayye Ebû Davut el-Eyâdî’nin içinde bu meseli de barındıran şu şiirini okumuş.³²⁷

يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِيًّا لَيْسَ يَحْسَنُهُ لَا تَظْلِمُ الْقَوْسَ أَغْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا

Harîrî bu meselle aynı manayı ifade eden iki mesel daha kullanmıştır. Bunlar: اسْتَسْعَيْتَ “Yürüyüşü hızlı bir atı koşuya çıkardın.” O iş için tam adamını buldun demektir. يَغْبُوبًا “Bol bir yağmurdan, gür bir sudan sulamak istedin” demektir. Yani tam adamını buldun, işi ehline verdin demek olur.³²⁸

Bu meseli ifade etmek üzere dilimizde “iş bilen, kılıç kuşananın.”³²⁹ “işini bilmeyen kasap ne bıçak kor ne masat” veya ehline verilmeyen işlerin zayi olacağını ifade etmek üzere “çocuğa iş, peşine düş”, “çocuğa iş buyuran ardından kendi gider.”³³⁰ atasözleri kullanılır.

سَحَابَةٌ صَيْفٍ عَنْ قَلِيلٍ تَقْشَعُ³³¹

“Yaz bulutunun yağmuru az sürer / fırsat elden çabuk gider” manasındaki bu mesel, bir şeyin hızlıca elden gitmesini, yok olmasını ifade etmek için kullanılır.³³² Harîrî, fırsat hakkında konuşurken onu yaz yağmuruna benzetmiş ve değerlendirmek isteyen uyanık olması gerektiğine işaret etmiştir. Zaten meseli de varit olduğu gibi aktarmamış, aynı manayı ifade etmek için teşbih biçiminde kullanmıştır. Harîrî’nin metninde geçen ibare الْفُرْصَةُ مَرْثَةٌ صَيْفٍ “fırsat yaz yağmuru gibidir” şeklinde olmuştur.³³³ Türkçede bu manayı ifade etmek üzere “fırsat rüzgâra benzer marifet onu iğtinam etmektir” atasözü kullanılır.³³⁴

الْقَى حَبْلُهُ عَلَى غَارِبِهِ³³⁵

Manası: “Onun ipini omzuna atıver!” şeklinde olan bu mesel, kalenderlikten kinayedir. Aslında develer için kullanılan bir sözdü. Araplar deveyi çayıra salmak istediklerinde

³²⁷ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 168.

³²⁸ Sevsevil, *Makâmât*, 367.

³²⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 330.

³³⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 220.

³³¹ Harîrî, *Makâmât*, 251.

³³² Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 110.

³³³ Harîrî, *Makâmât*, 251.

³³⁴ MEB, *Atasözleri*, 184.

³³⁵ Harîrî, *Makâmât*, 38, 271.

otlmasına engel olmasın diye bağını sarkık bırakmazlar omzuna atarlardı. Geçimi zor olup her işe karışan kişilere karşı veya bir kişinin dostluğundan ve himayesinden sıkılıp dert yanan kişilere karşı; bırak dilediği yere gitsin³³⁶, ne yaparsa yapsın karışma ne hali varsa görsün manasına kullanılır.³³⁷ Dâniş Ahmed Efendi meseli “yularını omuzuna bırakmaya ya‘ni ihmâl etmeye nefsim hoş olmadı” şeklinde tercüme ederek birisiyle ilgilenmeyi kesmek anlamında kullanıldığını ifadeye çalışmıştır.³³⁸

Cahiliyye devrinde Araplar kadını boşarken bu lafzı kullanırlar ki; sen artık özgürsün git ne yapıyorsan yap, artık benimle evlilik bağıyla bağlı değilsin demektir.³³⁹ Bir de bunun ³⁴⁰حُبُّكَ عَلَى غَارِبِكَ şeklinde işine karışılmasını istemeyen için söyleneni vardır ki; ipin omzunda olsun, senin ipin senin elinde, istediğin gibi davran demektir ki; Türkçede “cehenneme kadar yolun var” ifadeleri kızgınlık belirtisi olarak da kullanılır.³⁴¹ Ayrıca bu deyimlerin ardı sıra ne halin varsa gör “kendi düşen ağlamaz” atasözümüzü de söyleriz.³⁴²

³⁴³ انْقَلَبْ مَعَ الرِّيحَيْنِ زَغَرَعُ وَرُخَاءُ

Manası: “Gerek sert gerek yavaş her çeşit rüzgâra göre dönerim.” Demek olan bu mesel, Şîrvânî tarafından şöyle tercüme edilmiştir. “Şiddet ve hıffet ve ye's ve meserret halleri beyninde munkalib ve riyâh-ı lîne ve âsife meyânında munkalîb olurum.”³⁴⁴ Bu aslında zamanın getirdiği sıkıntılara hazır olduğunu belli etmek için söylenmiş bir söz gibi durmaktadır. İfade edilmek istenen mana; ben kendimi hem kıtlığa hem de bolluğa göre ayarlarım. Benim için rüzgârın sert veya yumuşak olması arasında bir fark yok, ben her türlüşüne de alışığım demektir.³⁴⁵ زَغَرَعُ kelimesi ağaçları bile kökünden sökebilecek şiddete sahip rüzgâr demektir.³⁴⁶ Dilimizdeki “Abdala kar yağıyor demişler titremeye

³³⁶ Askerî, *Cemhere*, 233.

³³⁷ Meydânî, *Mecma‘u'l-emsâl*, 3/ 127.

³³⁸ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 443.

³³⁹ Seleme, *Fâhir*, 69.

³⁴⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 110.

³⁴¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 679.

³⁴² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 358.

³⁴³ Harîrî, *Makâmât*, 38.

³⁴⁴ Şîrvânî, *Tercüme*, 35.

³⁴⁵ Sevsevil, *Makâmât*, 355.

³⁴⁶ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 110.

hazırım demiş” atasözü ile sıkıntılara karşı önlem almayı tavsiye eden “işini kış tut, yaz çıkarsa bahtına” atasözümüz bu meseli karşılayabilir.³⁴⁷

صَحِيفَةُ الْمُتَلَمِّسِ ³⁴⁸

Manası: “Mütelemmis’in mektubu.” demektir. Bu tabir ile bir kimsenin faydalı zannetmiş olduğu bir şeyi daha sonra zararlı bulması ifade edilmek istenmiştir.³⁴⁹

Mütelemmis: Meşhur şair Cerir ibn Abdülmesih’in lakabıdır. Şair Mütelemmis ile yine değerli bir şair olan Tarafe, bir gün Amr ibn Münzir b. İmriül-Kays’ın yanına giderler. Amr bunlara çok iltifat eder ve kendilerini veliahtı bulunan Kâbus için musâhip olarak alır.³⁵⁰ Şairler Kâbus’un meclisine gidip-gelmeye başlarlar. Fakat Kâbus kendi havasında bir genç olduğundan edebî sohbetlerden zevk almaz, kendi keyfine bakar.

Birgün Tarafe ve Mütelemmis’i kapıda uzunca bekletince şair Tarafe Amr için ağır bir hicviyye yazar. Bu hicviyye Amr’ın kulağına gidince çok üzülür ve Hecar valisine onları öldürmesini emrettiği iki mektup yazdırır ve “Gittiğinizde size son derece ikram edilmesi hususuna dair bir emirdir.” diye birini Mütelemmis’e diğerini Tarafe’ye verir.

Mektupları alıp yola koyulduktan sonra Mütelemmis şüphelenir ve mektupta ne yazdığını merakla Tarafe’ye mührü çözüp açmayı teklif eder. Tarafe kabul etmeyince Mütelemmis kendi mektubunu açar ve içinde yazanları okur. Mektupta; “Mektubu getiren Mütelemmis oraya geldiğinde hemen onun ellerini ayaklarını kes, sonra da cesedini diri diri toprağa göm!” yazmaktadır. İş anlaşıncı Mütelemmis’in eli ayağı buz kesilir, mektubu yırtıp sahilinde bulundukları nehre atar, Tarafe’ye de elindeki mektubu açıp okutması gerektiğini tekrar hatırlatırsa da fayda vermez. Mütelemmis oradan Şam’a gider, kurtulur. Tarafe ise mektubu valiye götürür ve hemen idam edilir.³⁵¹

Harîrî’nin onuncu makâmde anlattığı, Ebû Zeyd’in oğlancısı valiye aldatma hikayesinde valiye bıraktığı nasihat mektubu, ravimiz Hâris ibn Hemmâm aracılığıyla valiye gönderilir. Ebû Zeyd Hâris’e kaçtığı anlaşılıp valinin sabrı tükenmeden mektubu

³⁴⁷ Aksoy, 330.

³⁴⁸ Harîrî, *Makâmât*, 104.

³⁴⁹ Askerî, *Cemhere*, 362.

³⁵⁰ Birbiriyle musâhabe eden, sohbette bulunan, konuşan, arkadaşlar manalarına gelmektedir. Hususi olarak ise, büyük bir zatın yanında bulunarak onu, sözüyle sohbetiyle eğlendiren, padişahları hususi işlerinde bulunanlardan her biri. Bk. Ferit Develioğlu, “Musâhabe” *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008), 686.

³⁵¹ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/190-193; Askerî, *Cemhere*, 362; Şerîfî, *Şerh*, 1/ 301-305; Muallim Nâci, *Sânihatü’l-Arab*, (İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınevi, 2002), 285.

vermemesini emreder. Ancak Hâris, “Mütelemmis’in mektubu gibi” mektubu yırtar ve okur.³⁵²

Şîrvânî meselin tercümesini yaparken aynıyla tekrar etmiştir. “Ben ruk‘ayı mezkûrayı fî‘limütemellis ile sahife-i Mütelemmis gibi şakk ve fekk eylediğimde...”³⁵³ cümleleriyle tercüme edilen bölümde bizzat meselin kendisinin aktarılması devrin ilim ehli tarafından hikayenin bilindiğine yorulabilir. Çünkü Şîrvânî dipnotta sahife-i mütelemmisi şöyle açıklamıştır: “Derûnunda hâmile olan Cerîr nâm şairin katline îma olunmuş olmağla şeâmetle darb-ı mesel olmuştur. Fıkrası meşhurdur.”³⁵⁴

Muallim Nâcî “sahife-i Mütelemmis” tabiriyle “ilgili kimse hakkında faydalı sanılırken bilahere zararlı olduğu anlaşılan yazışmalar (mektuplar) hakkında ima edilir” der.³⁵⁵ Diyarbekirli Said Paşa ise, “kendi eliyle ölüme giden ve aldanıp nefesine mağrur olan kimseler hakkında söylenmektedir” diye açıklamaktadır.³⁵⁶

قَرَعَ لَهُ ظَنْبُوبَهُ ³⁵⁷

Manası: “o iş için dizlerini çok yordu, çok çalıştı.” Önemli bir işin peşinden koşulduğunu ifade etmek için söylenir. ظنبوب bacağın önündeki kemiğe (kaval kemiğine) verilen addır.³⁵⁸ Başında büyük bir sıkıntısı olan kişi onu halletmek için sağa sola koşturur. Aynı zamanda bir topluluktan yardım talep etmek için giden kişi aciliyete göre koşa koşa gider ve gelir. Dolayısıyla koşarak gelmiş ve nefes nefese kalmış bir kişinin yardıma olan ihtiyacı halinden anlaşılır. Bir iş uğruna çalışan kişinin çalışmaları da bu hale benzetilmiştir. Türkçemizde de yapılması çok istenilen şey için “peşinden koşmak, gecesini gündüzüne katmak” deyimini kullanılır.³⁵⁹ Kişi koşar, gayret eder ve kendini o iş için yorar. Onu görenler de halinden ne kadar gayret ettiğini anlayabilir. Yine bu manada kadınların çok emek verdiği kişileri ifade etmek için “ona saçını süpürge etti” deyimini kullanılmaktadır.

أَخَزَمُ مِنْ حَرْبَاءِ ³⁶⁰

³⁵² Harîrî, *Makâmât*, 104.

³⁵³ Şîrvânî, *Tercüme*, 77.

³⁵⁴ Şîrvânî, *Tercüme*, 77.

³⁵⁵ Nâcî, *Sanihâ*, 285.

³⁵⁶ Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetü’l-emsâl*, hzl. Uğur Boran, (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017), 279.

³⁵⁷ Harîrî, *Makâmât*, 204.

³⁵⁸ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 99; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 393.

³⁵⁹ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 101.

³⁶⁰ Harîrî, *Makâmât*, 381.

Bu mesel, “Bukalemundan daha temkinli” manasınadır. Bukalemun ağaca çıktığı zaman ağacın dallarına iki koluyla birden, sıkıca sarılır, dolayısıyla düşme tehlikesinden emin olurmuş.³⁶¹ Yaptığı işi temkinli ve en güzel biçimde yapan kişiler için kullanılır.³⁶²

Temkinli davranmakla ilgili Türkçede birçok atasözü kullanılmaktadır. Örnek olarak; “Atım tepmez itim kapmaz deme!”, “korkulu rüya görmektense uyanık yatmak hayırlıdır”, “deve ağır gider amma yol alır”, “çürük iple kuyuya inilmez”, “itle dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir”, “sen işini kış tut, yaz çıkarsa bahtına” vb. atasözleri sıralanabilir.

رُبَّ رَمِيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ³⁶³

Manası: “Nice isabet eden atışlar vardır ki atıcılardan sadır olmaz” şeklindedir. Meseldeki رَامٍ ibaresini “ok atıcısı olmayan kişi, bu işte mahir olmayan” diye tercüme etmeyi uygun gördük. Halbuki gerek Arap atasözleri ile ilgili eser yazan Muaalim Nâcî, gerek *Makâmât* mütercimi Sevsevil meseli: “öyle atış vardır ki, atıcısı yoktur” şeklinde tercüme etmişlerdir.³⁶⁴ Meselin mefhumuna işaretle lafzî olarak anlamının yanlışlığına dikkat çeken Meydânî, meseli şöyle açıklar: “Yâni: Nice isabet eden atışlar vardır ki, çok hata yapan atıcılardan sudur etmiştir. Yoksa atıcısı olmayan bir atış demek değildir. Çünkü bu mümkün değildir.”³⁶⁵ Bu mesel isabetsiz atış yapan kimseler tutturduğu zaman söylenilir. Yine aynı manayı ifade etmek üzere مَعَ الْخَوَاطِي سَهْمٌ صَائِبٌ “hatalı atış yapanların da isabetli bir oku vardır” meseli kullanılır.³⁶⁶ Harîrî bu meseli 37. makâme olan el-Makâmetü’s-sa’diyyede kullanmıştır.³⁶⁷

Bu meseli ilk defa söyleyen kişi, zamanının en iyi ok atıcısı olan Hakem b. Abdi Yeğûs el-Minkarî’dir.³⁶⁸

Hakem, kabilesinin putu olan Ğabğab için bir yaban sığırı adar. Bunun için bir gün oklarını ve sadağını alır ve ava çıkar. O gün attığı oklar isabet etmez ve hiç av yapamadığından mahzun bir şekilde evine döner. O kadar mahir bir atıcı olduğu halde bir

³⁶¹ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 166. Askerî, *Cemhere*, 251; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/ 115.

³⁶² Şerîşî, *Şerh*, 3, 68.

³⁶³ Harîrî, *Makâmât*, 149.

³⁶⁴ Nâcî, *Sâniha*, 253; Sevsevil, *Makâmât*, 505.

³⁶⁵ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 40.

³⁶⁶ Askerî, *Cemhere*, 305; Harîrî, *Makâmât*, 397.

³⁶⁷ Harîrî, *Makâmât*, 397.

³⁶⁸ Mufaddal b. Seleme b. Âsım ed-Dabbî, *Fâhir fî’l-Emsâl*, thk: Muhammed Osmân (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 159.

şey vuramaması gücüne gittiğinden uykusuz olarak geceyi geçirir ve sabah olunca kavmine gider “eğer bugün de o putlar için kurban kesemezsem kendimi öldüreceğim” der. Kardeşi Husayn ise “Bir yaban sığırı yerine on deve kurban ederiz, intihara ne lüzum var” diyerek abisini yatıştırmak istese de O, “Hayır! Lât’a ve Uzzâ’ya yemin olsun ki yapacağım” deyip hazırlanır. Bu defa oğlu Mut'im “Baba! Birlikte ava gidelim de amacına bir an önce kavuşman için sana yardım edeyim!” teklifinde bulunur. Hakem “Senin atacağın oktan ne olur? Korkak ve tembelsin” gibi sözlerle oğlunun gücünü hafife alır fakat çocuğun yalvarmasına dayanamayarak isteğini kabul eder.

Baba oğul bir yaban sığırına rastlarlar ve Hakem hemen ok atmaya başlar. Ne kadar ok attıysa da isabet edemez. Mut'im “baba oku bana ver, bir de ben atayım” der ve babası oku ona uzatır. Mut'im, oku atar ve iyi bir atıcı olmamasına rağmen şans icabı yaban sığırını vurur. Bunun üzerine Hakem “Kimi atışlar var ki, atıcıdan sadır olmaz.” der ve bu sözü mesel olur.³⁶⁹

Ebû Ubeyd, bu meselle aynı manayı ifade eden قَدْ يَصْنُقُ الْكَذُوبُ “çok yalancı da bazen doğru söyler” meselini aynı başlık altında zikreder.³⁷⁰ Kendisinden beklenmedik işler yapan kişiler için kullanılır.

Şîrvânî meseli açıklarken “Darbimeseldir, ok atmakta mâhir olan kimse nişâneye isâbet ettiremeyüb, bir çocuk öteye beriye atarken isâbet ettirmiş olduğundan alınmıştır.” Diyerek meseli açıklamaya çalışmıştır.³⁷¹ Türkçede kullanılan “bozuk saat bile günde iki defa doğruyu gösterir” deyişi de bu meseli anımsatmaktadır.

3.4.1.4. Vukufiyet

هو أبو عُدْرَهَا ³⁷²

“O, bu işi ilk yapandır.” Kelime aslı itibariyle kızın bekâretini konu almaktadır. Kızın ilk kocası veya onunla ilk beraber olan kişiyi ifade etmek için kullanılırken daha sonra bir işi ilk defa yapan kişiyi ifade etmek üzere atasözü olmuştur. Hz. Peygamberden “kadın, ilk kocasını ve ilk çocuğunu unutmaz” manasında bir hadis rivayet olunmuştur.³⁷³ *Makâmât-*

³⁶⁹ Meydani, *Mecma' u'l-emsâl*, 2/ 40.

³⁷⁰ İbn Sellâm, *Emsâl*, 50.

³⁷¹ Şîrvânî, *Tercüme*, 115.

³⁷² Harîrî, *Makâmât*, 12.

³⁷³ Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahya el-Askerî, *Kitâbu Cemheretü'l- Emsâl*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 580.

ı *Harîrî*'nin bazı bölümlerini tercüme etmiş olan Haşim Velî, bu meseli “muhteri (mucit)” kelimesi ile ifade etmiştir.³⁷⁴

ابْنُ بَدَجَّتِهَا ³⁷⁵

“O memleketin çocuğu, İşin ehli, bileni” manasına gelmektedir. Meselin sonundaki هَا zamiri toprak veya mekâna dönmektedir.³⁷⁶ Ebû ‘Ubeyd’e göre bu mesel ilk zamanlar bir yeri iyi bilip rehberlik yapan kişiler için kullanılırken sonraları daha umumi bir mana kazanmış ve herhangi bir konuda o konuyu en iyi bileni ifade etmek için kullanılır olmuştur.³⁷⁷ Bir işin sırrına vakıf olan, uzman kişiler için kullanılır. Bir evde oturan kişi için اِبْنُ الْمَكَانِ بَدَجَّتِهَا ifadesi kullanılır. Çünkü o evde oturan orayı daha iyi bilir.³⁷⁸

Ayrıca Meydânî meselin manasını verirken, اَنَا مَخْلُوقٌ مِنْ تُرَابِهَا “ben bu toprakların çocuğuyum” şeklinde ifade etmiştir.³⁷⁹ Bu ifadelerden yola çıkarak şunu diyebiliriz. Nasıl ki bir belde doğup büyüyen orayı avucunun içi gibi biliyorsa ben de bu işi veya mekânı öyle bilirim demek istemiştir.

Makâmât mütercimleri bu meseli anlamlandırırken, lafzi tercümeden ziyade meselle anlatılan manayı dikkate alarak tercüme etmişlerdir. Mesela Şîrvânî, “İbnü becdetihâ: âlimü sirri’ş-şey’ veya ehlü bâdiye ki; ulemâ-i lisandırlar” diyerek ifade ederken, Dâniş Ahmet: “İbnü becdetih âlim-i sır fi’l-asl, becd bâdiye manasınadır. Filan kimse ehl-i becdedir yani ehl-i bâdiyedir, lisânın vaz’ olındığı üzere âlimdir. Sonra her şeyi hakikati üzere bilen ve âlim olana el-i becd denilmek âdet oldu.” Şeklinde ifade etmiş ve meselden asıl muradın ne olduğuna değinmiştir.³⁸⁰

كَمَا يَقَعُ الْحَافِرُ عَلَى الْحَافِرِ ³⁸¹

Manası: “At tırnağının at tırnağına denk gelmesi gibi.” Bu mesel iki işin birbirine uygun olduğunu ifade etmek için kullanılır. İki iş birbirine denk geldi, tam birbirine uydu, üst üste bastı anlamındadır.³⁸²

³⁷⁴ Roma Sefâreti Seniyyesi İmamı Haşim Velî, *Makâmât-ı Harîrî Tercüme* (İstanbul: Bekir Efendi Karagöz Matbaası, 1326), 5.

³⁷⁵ Harîrî, *Makâmât*, 150.

³⁷⁶ Meydani, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 33.

³⁷⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 203.

³⁷⁸ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 416.

³⁷⁹ Meydani, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 33.

³⁸⁰ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 307.

³⁸¹ Harîrî, *Makâmât*, 227.

³⁸² Akdağ, *Deyimler ve Atasözleri*, 428.

3.4.1.5. Cehalet

383 الْبَاحِثُ عَنْ حَنْفِهِ بِظُلْفِهِ

“Ayağıyla ölümünü arayan / tırnağı ile mezarını kazan.” Manasına gelen bu meselin aslı Meydânî’nin de belirttiği üzere كَالْبَاحِثِ عَنِ الْمُدْيَةِ “bıçak arayan gibi” şeklindedir. Anlatıldığına göre köylü bir Arap, kırdan bulduğu bir keçiyi kesmek istemiş, fakat yanında bıçak yokmuş. Hayvan ayağı ile debelenince kumların arasından bir bıçak ortaya çıkmış ve köylü onunla hayvanı boğazlamış. Hikâyenin gösterdiği üzere bu mesel, kendi eliyle başına felaket getirenler hakkında kullanılır.³⁸⁴ Aynı zamanda beceriksiz kişiler için de kullanılan bu mesel “Kendi kuyusunu kazdı” veya “kendini ateşe attı” deyimleriyle ifade edilebilir.³⁸⁵

386 الْجَادِعُ مَارِنَ أَنْفِهِ بِكَفِّهِ

“Kendi eliyle burnunun ucunu kesen gibi.” Manasını içeren bu mesel, bir hacamatçının burnundan akan şeyi gidereyim derken burnunu kesmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Türkçedeki “ağzına yüzüne bulaştırdı!” “Kaş yapayım derken göz çıkardı!” sözleri bu manayı ifade eder. Bazı dil bilginleri bunun bir mesel olmayıp, Ferazdak’a nispet edilen bir söz olduğunu söylemişlerdir.³⁸⁷

388 الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

“Onların hayır olarak yaptığı bütün işleri boşa gitmiştir.”³⁸⁹ Manasında olup Kehf suresi 25. Ayetten alınmıştır. Kur’andaki özlü bir ifadenin halk arasında kullanılıp, zamanla mesel halini alması sebebiyle Kur’an kaynaklı mesellerden sayılmıştır.³⁹⁰ Harîrî bunu *Makâmât*’ının mukaddimesindeki şu cümlelerin içerisinde kullanmıştır:

“Ümit ederim ki, ortaya attığım değersiz sözlerle girdiğim bu işte, tırnağıyla mezarını kazan ve ustura ile burnundan akanı gidereyim derken burnunu kesen gibi

³⁸³ Harîrî, *Makâmât*, 14.

³⁸⁴ Sevsevil, *Makâmât*, 350; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 32; Mutarrizi, *Îzâh*, 265.

³⁸⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 922.

³⁸⁶ Harîrî, *Makâmât*, 14.

³⁸⁷ Bk. Şerîşî, *Şerh*, 2/ 231; Mutarrizi, *Îzâh*, 265.

³⁸⁸ Harîrî, *Makâmât*, 14.

³⁸⁹ Kehf, 18/ 25.

³⁹⁰ Ahmet b. Muhammed Tâhûn, *Emsâl ve Nemâzicü’l- Beşeriye mine’l-Kur’ani’l-Azim*, (Cidde: el-Mektebetü’l-‘Arabiyye es-Suûdiyye, 1988), 1/140.

olmam ve iyi bir iş yapıyoruz zannına kapılarak dünyada çalıştıkları boşa gidenlere, işlerin sonunda hüsrarla karşılaşanlara katılmam.”³⁹¹

Türkçedeki “boşa kürek çekmek ve elleri koynunda kalmak” deyimleri ayetin manasını ifade ettiğinden meallerde kullanılabilir.

نَفَخْتُ فِي غَيْرِ ضَرَمٍ ³⁹²

Manası: “Ateş olmayan küle üfledin” olan bu mesel yersiz bir şey talep edildiği zaman veya gereksiz ve faidesi olmayan, sonuç alınamayacak bir işle uğraşan için söylenir.³⁹³ Mesel نَفَخْتُ “üfledin” veya تَنَفُّحُ “üflüyorsun” şeklinde rivayet olunmuştur.³⁹⁴ Bu mesel ile نَفَخْتُ “Üfledin, bari kora üfleseydin” meseli aynı manayı ifade eder. İkisi de yersiz yapılan işler için kullanılır.³⁹⁵ Türkçede aynı manayı ifade etmek için “boşa kürek çekmek” ve “attığı taş kuş ürkütmemek” deyimleri kullanılır.

Makâmât mütercimlerinden Ahmet Hamdi Şirvânî bu meselin tercümesini verirken “Ahdâb-ı cesîmeyi bilâ darm iş'âl içün dembedem sarf-ı dem ediyorsun.” yani, “korsuz odunu tutuşturmak için çabalayıp duruyorsun.” ifadelerini kullanmakla meseli tercüme etmiştir.³⁹⁶

أَنْدَمُ مِنَ الْكُسَعِيِّ ³⁹⁷

“Küsaî'den daha pişman” manasına gelmektedir. Küsa'î, Küsa' kabilesinden Muhârib b. Kays isimli bir adamdır. Pişmanlık konusunda insanlar arasında darbimesel olmuştur.³⁹⁸

Pişmanlığına sebep olup onu mesellere konu edecek olay şöyledir: Küsa'î, Otu bol bir vadide hayvanlarını otlatırken bir taşın üzerinde ok ve yay yapılan en sağlam ağaçlardan birini görür. Ağacı gözüne kestirir, gidip kontrol eder bakar ki gerçekten de kıymetli bir ağaç. Hemen onu kesip kurumaya bırakır. Ağaç kuruyup yay ve ok olacak kıvama gelince eğip kirişini bağlar ve yayını yapar. Beş tane de ok yapıp sadağına koyar.

Küsa'î bu ok ve yay ile yaban eşiği (zebra) avlamak istemektedir. Geceleyin yaban eşeklerinin geçtiği bir geçide gidip pusu atar. Zebralar geçmeye başlayınca bir ok çıkarır

³⁹¹ Harîrî, *Makâmât*, 14; Sevsevil, *Makâmât*, 26.

³⁹² Harîrî, *Makâmât*, 28.

³⁹³ Meydânî, *Mecma' u'l-emsâl*, 2/ 305; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/ 193.

³⁹⁴ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 73.

³⁹⁵ Askerî, *Cemhera*, 546.

³⁹⁶ Şirvânî, *Tercüme*, 16.

³⁹⁷ Harîrî, *Makâmât*, 98.

³⁹⁸ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 258.

ve nişan alır. Fakat attığı okun karşıda bir kayaya çarpıp ateş çıkardığını görür ve vuramadığına kanaat getirir. Bu sinirle bir ok daha çeker ve nişan alır. Tüm gücüyle atsa da vuramayıp karşıdaki kayadan ateş çıktığını görür. Üç dört derken yaptığı okları tüketir fakat hiç av vuramamıştır. Bu sinirle elindeki yayı da bir kayaya vurup parçalar. Sonra yatıp uyur.

Sabah olunca Küsa‘î etrafa bakınmak için hedef aldığı mekana doğru giderken bir de ne görsün! Attığı bütün oklar hedefi tutmuş, zebraıarı delip geçtikten sonra taştan da ateş çıkarmıştır. Ne var ki Küsa‘î, kızgınlıkla yayını parçalamıştır. Bu duruma çok üzölür, çok pişman olur. Öyle ki; bu sebepten başparmağını bile keser.³⁹⁹

Küsa‘î’nin bu pişmanlığı insanlar arasında meşhur olmuştur. Yaptığı işten çok pişman olan kişileri ifade etmek için “Küsa‘î’den daha pişman” tabiri kullanılmaktadır.

Türkçede pişmanlıkıa ilgili birçok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak: Son pişmanlık fayda etmez, acele bir ağaçtır meyvesi pişmanlık, kızını dövmeıen dizi döver ve atılan ok geri dönmez gibi atasözleri ile doğduğuna pişman olmak, bin pişman olmak, doğduğuna pişman etmek ve pişmanlık getirmek deyimleri sayılabilir.

3.4.1.6. Zan ve Şüphe

400 أَفْدَمَ رَجُلًا وَ آخَرَ آخَرَى

Manası: “Ayağını bir ileri attı, bir geri” olan bu mesel, yapacağı bir işi yapıp yapmama hususunda şüpheyeye düşen kişiler için kullanılır. Meydânî meseli müvellidûn meselleri arasında zikretmiş ve bir işte tereddüd eden kişiler için kullanılır diye açıklamıştır.⁴⁰¹ Ayrıca Havârizmî de *el-Emsâlû’l-Müvellede* isimli eserinde bu meseli zikretmiştir.⁴⁰² Meselde anlatılmak istenen manayı el-Yûsî şöyle ifade etmiştir: “mesela bir kişi bir yere gitmek veya gitmemek konusunda tam karar verememiştir. Bu sebeple tam gitmeye karar verir ve ayağını atar bu esnada aklına başka bir şey gelir ve hemen vazgeçer. Dolayısıyla bir iş konusunda da böyle tereddüt eden kişiler için kullanılmaktadır.”⁴⁰³

³⁹⁹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 335; Askerî, *Cemhere*, 585; Zemahşeri, *Müstaksâ*, 1/ 386-389.

⁴⁰⁰ Harîrî, *Makâmât*, 148.

⁴⁰¹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 460. *Harîrî, Makâmât*, 148.

⁴⁰² Ebû Bekr Muhammed b. el-Abbâs el-Havârizmî, *el-Emsâlû’l-Müvellede* (Abudabi: el-Mecme‘u’s-Sekâfî, 1424),151.

⁴⁰³ Yûsî, *Zehr*, 3/ 34.

Meseli cümle arasında ifade etmeye çalışan Şîrvânî'nin tercümesi şöyledir: “Kebedi hârrâ ile takdîmü 'ihde'r-ricl ve te'hîru uhrâ ederek sûk'tan ric'ati kahkarî edüp...”⁴⁰⁴ Dâniş Ahmet ise, kelime manasını verdikten sonra mesel olduğuna işaret edip mahsulü 'ibâre kısmında manasını tam olarak yansıtmaya çalışmıştır. Kelime manası verirken: أَقْدَمُ ilerü sürerim رَجُلٌ ayak أَوْخَرُ tehir ederim bu fıkra darbimeseldir, bir şeyde tereddüt hasıl olduğu vakitte îrâd olunur. Mahsulü 'ibâre kısmında ise: “hararetli eczâ-i cevfiyye ile ric'at kıldım ve ayağımı takdîm ve te'hîr ile yani ne yapacağımı bilmeyerek tereddüt ile insîrâf eyledim.” diyerek dilimize aktarmaya çalışmıştır.⁴⁰⁵

Türkçede ne yapacağına tam karar veremeyip işleri ortada kalan kişi için “iki arada bir derede kalmak” deyimini kullanılmaktadır. Ayrıca “iki cami arasında kalmış beynamaza dönmek ve iki eli böğründe kalmak” deyimleri de aynı manayı ifade etmektedir.⁴⁰⁶ Bir konuda tereddütleri sebebiyle çekingen ve korkak davranıp geride kalan kişiler içinse “atı alan Üsküdar'ı geçti, sen buradasın hala” gibi deyimler kullanılmaktadır.

مُخَرَّنِقٌ لِيَنْبَاعَ ⁴⁰⁷

“Fırsatını bulunca atılmak için başını öne eğip sessizce bekleyen” demektir.⁴⁰⁸ Fena niyetli, sinsî kimseler için kullanılır. Ebû Ubeyd لِيَنْبَاعَ şeklinde rivayetin olduğunu bahseder.⁴⁰⁹ Vankulu meselin manasını “sükûtu fırsatında bir belâ eriştirmek içindir.” Şeklinde tercüme etmiştir.⁴¹⁰ Türkçedeki “fırsat kollamak” deyimini bu manayı ifade edebilir.

Asmaî Arapların aynı manayı ifade etmek için باخس و هي تَحْسِبُهَا حَمَقًا meselini de kullandıklarını söyler.⁴¹¹ Bu meselin manası “ahmak gibi görünür ama o ne açıkgozdür!” şeklinde olup, görüldüğü gibi olmayan, tavırları ile deli gibi görünse de aslında dahi olan kişileri anlatmak için kullanılır.⁴¹² Bu iki meseli bir bütün olarak ele almak daha uygun olacağından ikisini beraber açıklayalım.

⁴⁰⁴ Şîrvânî, *Tercüme*, 114.

⁴⁰⁵ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 304.

⁴⁰⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 874-875.

⁴⁰⁷ Harîrî, *Makâmât*, 58.

⁴⁰⁸ Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 3/ 274; Askerî, *Cemhera*, 334.

⁴⁰⁹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 114.

⁴¹⁰ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: YEK, 2014), 2/1609.

⁴¹¹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 114.

⁴¹² Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/ 187.

413 تَحْسِبُهَا حَمَقًا وَ هِيَ بَاجِسَةٌ

“Sen onu aptal sanırsın halbuki o dahidir” meselini Temimoğullarına mensup Benî Anber kolundan bir adam söylemiştir. Mal mülk sahibi zengin bir kadın bu adamın yanına gelir ve adam kadını görünce malının hesabını bilmeyen, aklı sarmayan, hesaptan kitaptan anlamaz bir cahil olduğuna kanaat getirir. Anberli adam yanındakilere: “Dikkat edin şimdi benim malımla o kadının malını birbirine katıp bir ortaklık anlaşması yapacağım, sonra paylaştırırken iyileri kendime alıp kötülerini ona bırakacağım” der. Malları karıştırıp ortaklık anlaşmasını yaparlar. Bir süre sonra Anberli adam bir bahaneyle ortaklığı bitirmek ister. Malları bölüşme zamanı gelince Anberli planını devreye sokar fakat kadın verilene razı olmaz ve kendi mallarını bulup alır. Adamla aralarında tartışma çıkınca da adamı şikâyet eder. Kendi mallarını da ona bırakmaz. Mahkemede adam azarlanır ve kötü bir iş yaptığı kendisine anlatılıp bir kadını kandırdın hiç oldu mu? denir. Bunun üzerine adam: تَحْسِبُهَا حَمَقًا وَ هِيَ بَاجِسَةٌ “biz onu deli sandık, kadın dahi çıktı” diye mukabelede bulunur.⁴¹⁴ Türkçemizde bunu “tatlı diken” veya “yere bakan yürek yakan”⁴¹⁵ deyimleriyle karşılayabiliriz. Ayrıca hiç beklenmedik kişilerden meydana gelen şaşırtıcı işler için de “ummadığın taş yarar baş”, “uysal atın çiftesi pek olur” gibi atasözleri kullanılır.

416 أَحْيَرُ مِنْ ضَبٍّ

“Kelerden daha şaşkın” demektir. الضَّبُّ Kertenkeleye benzeyen bir hayvandır ve çölde yaşar. Yuvasından çıktı mı bulmakta zorlandığı için yuvasını rahat bulabilmek için yanına dikili bir taş koyarmış.⁴¹⁷ Avcılar taşı alınca şaşırp kalır ve avlanırmış.⁴¹⁸

Yeni doğan keler yavrusuna أَبَا الْجَسَلٍ dendiğinden, Araplar keleri أَبَا الْجَسَلٍ “yavrunun babası” diye isimlendirirler.⁴¹⁹ Kelerle ilgili Arap atasözleri çok olduğundan ve diğer hayvanlarda olmayan pek çok özelliği sebebiyle Araplar, hayvanların konuştuğu zamanlarda kelerin hayvanlar arasında hakemlik yaptığını zannederlermiş. Ayrıca onun susadığı zaman bir

⁴¹³ Bu mesel *Makâmâtta* geçmemektedir ancak hemen öncesinde anlatılan meselle aynı manayı ifade ettiğinden bu meselin hikayesini anlatarak diğer meseldeki mananın netleşmesi amaçlanmıştır.

⁴¹⁴ Meydânî, *Mecma' u'l-Emsâl*, 1/ 187.

⁴¹⁵ Aksoy, *Atasözleri ve deyimler*, 1115. Bu deyim sessiz ve yumuşak huylu görüldüğü halde sinsice dolap çevirip kötülükler yapanlar için kullanılır.

⁴¹⁶ Harîrî, *Makâmât*, 147.

⁴¹⁷ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 304.

⁴¹⁸ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 412.

⁴¹⁹ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 412.

tepeye çıkıp yönünü rüzgâra çevirmesini müşahade edince, su içmediğine bile inanır olmuşlar.⁴²⁰

Keler yumurtladığı zaman yumurtayı korumak için temkinli davranır, küçük bir canlı bile yumurtaya yaklaşıp onu öldürmüştü. Yavrusu yumurtadan çıktığı zaman tanıyamayıp yavrusunu öldürdüğü de olurmuş. Bu hata ve şaşkınlığı sebebiyle أَعْقُ مِنْ ضَبِّ “kelerden daha zararlı, isyankâr” meseli söylenmiştir.⁴²¹ Yine çok uzun yaşaması sebebiyle uzun yaşayan insanlar için أَحْيَا مِنْ ضَبِّ “kelerden daha uzun ömürlü” meseli meşhur olmuştur.⁴²² Yuvasını tehlikelerden korumak için saklanıp, içeri giren hayvanları veya avcılarının ellerini ısırıldığından أَخَذَغُ مِنْ ضَبِّ “kelerden daha hilekâr” meseli söylenir.⁴²³

Keler yuvasından çıktı mı bir daha yolunu bulamaması sebebiyle şaşkın bir hayvan olarak kabul edilmişti.⁴²⁴ Harîrî’nin kullandığı أَحْيَرُ مِنْ ضَبِّ “kelerden daha şaşkın” meselinin; ne yapacağını bilmeyecek derecede şaşkın olan kişiler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Türkçede şaşkın kişiler için kullanılan atasözleri de neredeyse aynı manayı ifade etmektedir. Bu bağlamda “Şaşkın ördek başını bırakır, kışından dalar” ve “şaşkın misafir ev sahibini ağırlar.” Atasözleri örnek verilebilir.

أَذْهَلُ مِنْ ضَبِّ⁴²⁵

“Aşıktan daha dalgın” manasına gelen bu mesel, kişinin dalgın halde olduğunu ifade etmek için kullanılır.⁴²⁶ Çünkü aşkın kalbi sevgilisiyle meşguldür. Normal insanlar gibi davranamaz, çok unutkan ve gaflet içinde olur, hatta bazı insanların delirme seviyesine ulaştıkları da söylenmiştir.⁴²⁷

Şîrvânî meseli tercüme ederken cümle içinde meselin aslını zikretmiş, kelime manalarını da metnin altında vermiştir. Şîrvânî’nin tercümesi şöyledir: “ğalebe-i şehvet ve fart-ı ğaflet beni esîr-i şeytanî ve iştâha amîm ve zelîl-i yed-i sultânî etmekle “Ahyeru min dabbîn ve ’ezhelü min sabbîn” olarak ne neyl-i murâda dest-res edecek ğinâ...” görüldüğü üzere bu tercümede meselin dilimizdeki karşılığı verilmediği gibi, tercümesi dahi

⁴²⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 412.

⁴²¹ Askerî, *Cemhere*, 410; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 327.

⁴²² Hâşimî, *Emsâl*, 8; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 336.

⁴²³ Askerî, *Cemhere*, 273.

⁴²⁴ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 159; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 348.

⁴²⁵ Harîrî, *Makâmât*, 147.

⁴²⁶ Yûsî, *Zehr*, 3/ 21.

⁴²⁷ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 412.

tamamen verilmemiştir. Ancak metnin altında “Ahyeru min dabbîn: uvasını kaybetmiş kelerden müthayyir demektir, ezhelû min sabin: âşık-ı şûrîde’den ’eğfal demektir.” diyerek manalarını açıklamıştır.⁴²⁸

Dâniş Ahmet Efendi ise, kelime manalarını verirken; اَذْهَلُ ziyâde meşgûlü’l-kalb, صَبُّ âşık kalbin şuğl ve vesâvisi ba‘zı uşşâkı cünûna getürdigi meşhûdumuzdır.” Şeklinde açıklamış, cümle içindeki manasını ise mahsûl-i ‘ibâre kısmında “şimdi ben kelerden ziyâde şaşkın ve âşıktan ziyâde meşgûlü’l-kalb bâkî kaldım” diyerek vermeye çalışmıştır.⁴²⁹

Görüldüğü üzere Dâniş Ahmet Efendi’nin tercüme ve şerhi Türkçe manayı daha güzel ifade ederken, Şîrvânî’nin tercümesi cümle içinde manayı ifade etmekten çok uzaktır. Türkçedeki “Mecnun gibi dolaşmak” deyişi bu manayı çağrıştırmaktadır.

يَخْطُ خَبَطَ عَشَوَاءَ⁴³⁰

Manası: “geceleri bulanık gören deve gibi ayağını yere çarpar” olan bu mesel, bilmiyormuş gibi bir işten yüz çeviren veya kendisiyle çelişkili davranan kimseler için kullanılır.⁴³¹ Osman Nûrî Rizevî *Makâmât*’ın 21. makâmesinin tercüme etmiş ve bu meseli tercüme ederken şu ifadeleri kullanmıştır: “Kör devenin gece vakti yol yürümesi gibi istikâmetten çıkarak yolu gâib edib yürür gibi gidersin.”⁴³² Dâniş Ahmed ise meseli kelime kelime tercüme etmiş ve kullanım alanına da işarette bulunmuştur. “تَخْبَطُ، amâyet ve körlük üzere yürürsün عَشَوَاءَ gece görmeyen deveye derler ki istikâketsiz ve hidâyetsiz yürür, basiretsiz bir işe mübâşeret edene darb-ı mesel olur.”⁴³³

Bu açıklamalardan hareketle meselin iki farklı anlama geldiği söylenebilir. Bunlardan ilki meydânî’nin de açıkladığı üzere, bir işi yapmaya gönlü olmadığı halde mecbur kalan kişilerin ayak sürüyerek iş yapmalarını ifade etmektedir. Türkçede gönülsüz yapılan işin sonucunun da sıkıntılı olacağını ifade etmek için “gönülsüz yenen aş ya karın ağrıtır ya baş”, “güçle giden köpek av alamaz”, “gönülsüz davara giden köpekten hayır çıkmaz” ve “el elin eşeğini türkû söyleyerek arar” atasözleri kullanılmaktadır. İkincisi ise Dâniş Ahmed’in verdiği bilgilere göre, ilerisini görmeden körü körüne bir işe dalan kimseler

⁴²⁸ Şîrvânî, *Tercüme*, 114.

⁴²⁹ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 304.

⁴³⁰ Harîrî, *Makâmât*, 191, 207.

⁴³¹ Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl*, 3/ 438.

⁴³² Osman Nûrî b. Mustafa Rizevî, *Makâme-i Râziyye Tercümesi*, (1325), 5.

⁴³³ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 373.

için de kullanılmıştır. Makâmât'ı tahkik eden Tîbî'nin dipnottaki açıklaması da bu yöndedir.⁴³⁴ Bu bağlamda meseldeki önünü göremeyen deve benzetmesi ile ilerisini görmeden iş yapan kişi arasında sıkıntıya düşme cihetiyle bağlantı kurulmuş olmaktadır. Türkçede ilerisi kestirilmeyen işlere temkinli yaklaşmakla ilgili “dibini görmediğin göle girme” atasözü kullanılmaktadır.

شَرَزَر وَ سَخَل 435

Manası: “İki bağlayıp bir çözdüler” net karar verilemeyip, bir işi yapıp yapmama hususunda kararsız kalmayı ifade etmek için kullanılır.⁴³⁶

Türkçemizde bu manada “iki arada bir derede kakmak” veya “iki cami arasında kalmış beynamaza dönmek” deyimleri kullanılır.⁴³⁷

3.4.2. Ahlakla İlgili Meseller

Bu kısımda genel ahlaki ilkeler: doğru sözlü olma, susma, yerinde konuşma, söz verme, sözünü tutma, sır saklama, yalan konuşma, iftira, adalet, zulüm, iyilik, kötülük, hilm, öfke, oburluk, açgözlülük, korku, cesaret, cimrilik, cömertlik, kanaat gibi insanoğlunun benliğinde bulunan iyi ve kötü huyları ifade eden meselleri toplamaya çalıştık.

3.4.2.1. Övülen Ahlaki Özellikler

3.4.2.1.1. Doğruluk

أَصْدَقُ مِنَ الْفَطَا 438

“Katâ isimli kuştan daha doğru sözlü” manasınadır. Çünkü kata kuşunun hep aynı sesi çıkarır. Bu sebeple duyulunca o olduğu anlaşılır. Aynı zamanda sesi kendisine isim olmuştur. Çünkü öterken “kata, kata” diyerek öter. Aynı şeyi tekrarladığından sesi duyanlar onun kata kuşu olduğuna kesin kanaat getirir. Bu özelliği sebebiyle doğrulukla vasıflandırılmıştır.⁴³⁹ Konuyla ilgili Dâniş Ahmed Efendi katâ kuşu ile ilgili: “bu kuş suyu görmez ise sayha etmez imiş ‘Arab şu kuşun sayhasını işittiklerinde su karîb olduğunu bilip mesrur olurlar imiş ve sayhâ-i mezkûre tehâlûf etmediğinden tayr-i ma’hûda asdak

⁴³⁴ Harîrî, *Makâmât*, 207.

⁴³⁵ Harîrî, *Makâmât*, 117.

⁴³⁶ Şerîşî, *Şerh*, 1/337; Harîrî, *Makâmât*, 117.

⁴³⁷ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 874-875.

⁴³⁸ Harîrî, *Makâmât*, 80.

⁴³⁹ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 208.

demişler” ifadelerini kullanır.⁴⁴⁰ Dâniş Ahmed’in rivayetinden hareketle katâ kuşunun doğrulukla nam salmasının bir sebebini de suyu kesin olarak işaret etmesi olarak görebiliriz.

Araplar, Kata kuşunun sesi ile isminin arasındaki yakınlık ve bağlantı sebebiyle birbirine yakın ve bağlantılı şeyler için اُنْسَبُ مِنَ الْقَطَا “kata kuşundan daha uyumlu” meselini kullanmışlardır.⁴⁴¹ Şirvânî “katâ” kelimesini, “isâbette darb-ı mesel olunur bir kuşdur” diye açıklamıştır.⁴⁴² Vankulu ve Kamûsü’l-Muhîtte “katâ” kelimesinin “boğurtlak dedikleri kuş” olduğunu söylenmiştir.⁴⁴³ Araplar sözünde doğru olanları katâ kuşuna teşbih ederler. Türkçede böyle bir benzetmeye rastlamamakla beraber doğruluğun övüldüğü atasözleri mevcuttur. “Doğru bacanın doğru dumanı çıkar, doğru duran hür yaşar, doğru duvar yıkılmaz, doğru söz niçin istemez, doğru yoldan giden yorulmaz, doğru yürü işine, hayır gelsin başına, doğru yüze kimse basmaz”⁴⁴⁴ atasözlerinin bu mesele karşılık kullanılabileceği söylenebilir.

اُنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ ⁴⁴⁵

Manası: “Asil ve mert insan, vaadini yerine getirir.” verilen sözleri yerine getiren kişiler tarafından veya sözde durulmasını isteyen kişi tarafından kullanılan bir atasözüdür.⁴⁴⁶ Mufaddal’ın dediğine göre bu sözü ilk söyleyen Hâris İbn Amr Âkılul-Mirâr’dır. İmriü’l-Kays’ın dedesi Sahr İbnü Nehşel’e karşı söylemiştir. Bir gün Haris, Sahr’a: “beşte birini bana vermen şartıyla sana bir ganimet göstereyim mi?” der. Sahr bu şartı kabul eder. Hâris onu Yemenli bir grup insanı gösterir. Sahr’da adamlarıyla bir baskın yapar ve ganimete konar. Fakat Hâris’in hissesini Sahr’ın adamları vermek istemez. Vaadin yerine getirilmediğini gören Hâris, “erkek adam sözünde durur” der ve Sahr’dan sözünü tutmasını ister.⁴⁴⁷ Sahr adamlarının 1/5’lik payı vermemeleri hususundaki itaatsizliklerine karşın asker içindeki dik başlılardan birini öldürür. Konunun ciddiyetini anlayan askerler mecburen Haris’in payını verirler.⁴⁴⁸

⁴⁴⁰ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 223.

⁴⁴¹ İsfahânî, *Dürre*, 2/ 402; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 334; Askerî, *Cemhere*, 554.

⁴⁴² Şirvânî, *Tercüme*, 58.

⁴⁴³ Mehmed Vâni, *Vankulu Lügati*, “el-katâ”, 2/ 2590; Mütercim Âsım, *Kâmûsü’l-muhîtt*, “el-katâ”, 6/ 5944.

⁴⁴⁴ Mustafa S. Kaçalın, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, (Ankara: TDK, 2019), 94.

⁴⁴⁵ Harîrî, *Makâmât*, 36.

⁴⁴⁶ Zemahşerî, *Müsteksâ*, 1/ 384.

⁴⁴⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 312.

⁴⁴⁸ Dabbî, *Fâhir*, 98.

Sözü yerine getirmeye dair bir de şu darbimesel vardır: “Yağmurlu bulut, kükrediği zaman yağdırır.” Bu meseli Türkçemizde “söz ağızdan çıkar” atasözümüzle karşılayabiliriz ki; Mert olan kişi sözünde durur! verdiği sözü yerine getirir demektir.⁴⁴⁹ ayrıca “söz verme, verdinse dönme” atasözü de aynı manayı ifade eder.⁴⁵⁰ Şîrvânî bu meseli " ehli cûd ve sehâ va'dinde vefâkâr ve sehâb-ı semâhîn ra'dında mumtır ve midrâr olur" şeklinde tercüme etmiştir.⁴⁵¹

الشَّرْطُ أَمْلَكُ ⁴⁵²

Manası: “Şart, en çok riayet edilmesi gereken şeydir.” Hâşim b. el-Kelbî’nin anlattığına göre Muratta‘ b. Muâviye b. Sevr, Hadramevtli bir kadınla evlendi. Kızın babası ona kızından başka kimse ile evlenmeme ve sadece (kızın) kendi kavminin yanında doğurması şartını getirdi. Muratta‘ ise şarta uymadı. Ef‘î b. el-Husayn el-Cürhümî’nin huzurunda mahkemeleştiler. Çünkü Araplar onun huzurunda mahkemeleşirlerdi. Mahkemede kızın babasının koyduğu şart söylenince Ef‘î bu sözü söyledi.⁴⁵³ Hadramîler kadını ve çocuğu Muratta‘dan aldılar.⁴⁵⁴ Bu meselin sonuna عَلَيْكَ أَمْ لَكَ “lehine veya aleyhine olsun fark etmez” kaydı da getirilmiştir.⁴⁵⁵

3.4.2.1.2. Adalet

لَيْسَ مِنَ الْعَدْلِ سُرْعَةُ الْعُدْلِ ⁴⁵⁶

“Soruşturmadan görevden almak adil bir davranış değildir.” Manasına gelmektedir. Bu meseli ilk söyleyen Eksem b. Sayfî’dir. Bir arkadaşımız veya tanıdığımızla ilgili haber geldiğinde o haberi araştırmalı, hatta muhatapla konuşup sebeplerini dinlemelidir. Belki yanlış anlaşılma veya özür beyan edilecek bir durum olabilir.⁴⁵⁷ Türkçede “yargısız infaz” dediğimiz işlem doğru değildir. Muhataplar dinlenilmeden hüküm vermek adaletle sığmaz.

⁴⁴⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 431.

⁴⁵⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 432.

⁴⁵¹ Şîrvânî, *Makâmât*, 23.

⁴⁵² Harîrî, *Makâmât*, 37.

⁴⁵³ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 107.

⁴⁵⁴ Ahmet b. Yahya el-Ma‘rûf bi’Belâzurî, *Ensâbu’l-eşrâf*, tahk. dr. Muhammed Humeydullah, (Mısır: Dâru’l-Maârif), 9.

⁴⁵⁵ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 310.

⁴⁵⁶ Harîrî, *Makâmât*, 255.

⁴⁵⁷ Askerî, *Cemhere*, 483; İbn Sellâm, *Emsâl*, 267.

Bu mesel, dost ve arkadaşları hakkında kendilerine haber ulaşan kişilerin hüküm verme hususunda aceleci davranmayıp işin aslını öğrenmek için ağırdan almalarını tavsiye mahiyetinde söylenir.⁴⁵⁸ Dilimizde kullanılan “Öfkeyle kalkan zararlar oturur” atasözü bu anlamı ifade edebilir.

3.4.2.1.3. Vefâ

أَوْفَى مِنَ السَّمَوَاتِ⁴⁵⁹

“Semev’el’den daha vefalı” manasına gelen bu mesel, vefa ve emanete sahip çıkmayı ifade etmek için kullanılır. Hikâyeye göre İmri’ü’l-Kays, kayserin yanına giderken kalkanını Semev’ele emanet bırakmıştı. İmri’ü’l-Kays vefat edince Şam meliklerinden birisi kalkanı almak istedi. Fakat Semev’el emanete ihanetten kaçındı ve kalkanı korunaklı bir yere sakladı. Melik her ne kadar istediysede kalkanı alamayınca Semev’el’in oğlunu rehin aldı. “Kalkanı getirirsen oğlunu serbest bırakırım getirmezsene öldürürüm” diye tehdit etti. Tehditlere rağmen kalkanı alamayınca Semev’el’in oğlunu gözleri önünde öldürdü. Semev’el oğlunun canına karşılık koruduğu kalkanı İmri’ü’l-Kays’ın varislerine teslim etti ve bu vefası sebebiyle mesel oldu.⁴⁶⁰

Verdiği sözü tutan, emanete sahip çıkan ve kendine güvenilen kişileri ifade etmek için “Semev’el’den daha vefalı” meseli kullanılır oldu.

3.4.2.1.4. Cesaret

اسْتَنْتِ الْفِصَالُ حَتَّى الْقَرْعَى⁴⁶¹

“Yavru develer büyük develere karşı geldi” manasına gelen bu mesel, güçsüz olduğu halde celalli ve zalim kişiler karşısında konuşabilen kişileri ifade etmek için kullanılır.⁴⁶² Cesur kişilerin halini ifade etmektedir.⁴⁶³

تَحَكَّكْتُ الْعُقْرَبُ بِالْأَفْغَى⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ İbn Sellâm, *Emsâl*, 267.

⁴⁵⁹ Harîrî, *Makâmât*, 236.

⁴⁶⁰ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/375.

⁴⁶¹ Harîrî, *Makâmât*, 395.

⁴⁶² İbn Sellâm, *Emsâl*, 286.

⁴⁶³ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 93.

⁴⁶⁴ Harîrî, *Makâmât*, 395.

“Akrep yılanı savaşı açtı” manasında olan bu mesel, kendisinden daha güçlü olan kişilere karşı cesaret gösterip savaşan, haklarını savunan kişileri ifade etmek için kullanılır.⁴⁶⁵

3.4.2.1.5. Kanaat

رَضِيَ مِنَ الْوَفَاءِ بِالْفَاءِ⁴⁶⁶

“Tam hakkı olmasa da aza da razı oldu, azıcık vefaya da rıza gösterdi.” manasına gelen bu mesel, hakkı olan şeyi alamadığı halde az ve hakir olanla kanaat edebilen kişiler için kullanılır.⁴⁶⁷ Askerî, bu meseldeki rızayı vefakarlığa rıza olarak anlamıştır. Dolayısıyla bu meselin tercümesini “çok ve hakiki manada vefâkarlığı kimsede bulamayınca, azına da razı oldum”⁴⁶⁸ şeklinde yapabiliriz.

Harîrî’nin bu meseli kullandığı bağlam, birbiriyle vefâ üzerine sohbet eden iki kişinin dost ve arkadaşlarına karşı durumlarını anlattıkları bir bölümdür. Bu pasajda ilk konuşan kişi kendisine yapılan kötülüğe bile iyilikle karşılık verip, kendini sormayanı sorduğunu, gelmeyene gittiğini, hakikatli bir arkadaşı öz kardeşten bile üstün tuttuğunu, misafirlerine ne kadar ikram etse de bunu az görürken kendisine yapılan ufak bir iyilik ve gösterilen az bir vefayı dahi çok görüp memnun olduğunu anlatır. İkinci konuşan ise, iyiliğin ancak iyiliğe mukabil olduğundan bahsedip, yaptıklarını karşıdakinin durumuna göre yaptığını ifade eder.

Hasılı, Harîrî’nin bu meseli kullanmaktan maksadı, vefalı bir kişinin bütün insanlara iyilikle muamelede bulunmasını ifade etmek, kusursuz dost aramakla uğraşmayıp insanları olduğu gibi kabul edebilmeyi öğretmektir. Dolayısıyla en azından Harîrî’nin kullandığı şekliyle bu meseli “kusursuz dost arayan dostsuz kalır”⁴⁶⁹ veya “ayıpsız yar isteyen, yarsız kalır”⁴⁷⁰ atasözleriyle karşılayabiliriz.

أَلْقَى دَلْوَكٌ فِي الدَّلَاءِ⁴⁷¹

Manası: “Kovaların arasına sen de kovayı bırak” sen de araya karış bakalım demektir. Gevşekliği bırakıp mal kazanmak için çaba sarfetmeye teşvik için söylenir.⁴⁷²

⁴⁶⁵ Yûsî, *Zehr*, 2/ 126; Harîrî, *Makâmât*, 395.

⁴⁶⁶ Harîrî, *Makâmât*, 41.

⁴⁶⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 46.

⁴⁶⁸ Askerî, *Cemhere*, 308.

⁴⁶⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 379.

⁴⁷⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 168.

⁴⁷¹ Harîrî, *Makâmât*, 168, 541.

⁴⁷² İbn Sellâm, *Emsâl*, 199; Askerî, *Cemhere*, 45.

Türkçemizde bunu karşılamak için “ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına” veya “eken biçer, konan göçer” atasözleriyle “bir işin ucundan tutmak, işe omuz vermek” deyimleri kullanılabilir.⁴⁷³

سِدَادٌ مِنْ عَوَزٍ ⁴⁷⁴

“Ölmeyecek kadar yeterli” manasına gelen, az şeylerle yetinip kanaat eden kişiler için kullanılır.⁴⁷⁵ سِدَاد kelimesi hayvanın memesini ıslatacak kadar az süt demektir. عَوَز ise, çok fakir manasına gelmektedir. Meselin manası: “hayvanın memesini ıslatacak kadar süte bile muhtaç kişi” demek olup aşırı fakirliği ifade için kullanılır.⁴⁷⁶ Dâniş Ahmed meseli “fakr ve ihtiyâcdan halâs bulacak mikdâr ednâ nesnede darb-ı mesel olunur” diyerek açıklar.⁴⁷⁷ Bu tercüme Mütercim Âsım da “avz” kelmesinin tercümesini yaparken kullandığı kelimelerin bizatihi aynısıdır.⁴⁷⁸ Mütercim Âsım’ın Dâniş Ahmed Efendi’den önce yaşadığı göz önüne alınırsa Dâniş Ahmed’in ondan etkilendiği söylenebilir.

Türkçede hayatta kalmayı sağlayacak en az şeylere bile razı olarak çalışmayı ifade eden “karın tokluğuna çalışmak” deyimini ile bu mesel arasında bağlantı kurulabileceği kanaatindeyiz.

3.4.2.2.Yerilen Ahlaki Özellikler

3.4.2.2.1. Yalan

يَلَامُعُ الْقَاعُ وَ يَرَامُعُ الْبَقَاءُ ⁴⁷⁹

“Çöl serapları ve çölün beyaz taşları gibi aldatıcı, dışı başka içi başka” anlamına gelmektedir. Nasıl ki serap insana su gibi görünür fakat yanına varınca oranın boş olduğunu görürsün veya çöldeki parlayan beyaz taşları uzaktan gümüş zannedersin, yaklaşınca taş olduğunu anlarsın, yalancı kişilerde böyledirler.⁴⁸⁰ Dış görünüş ve

⁴⁷³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 1/ 395.

⁴⁷⁴ Harîrî, *Makâmât*, 361.

⁴⁷⁵ Mutarrizî, *Îzâh*, 644.

⁴⁷⁶ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 100.

⁴⁷⁷ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 547.

⁴⁷⁸ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*, “avez”, hzl. Mustafa koç, Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: YEK, 2013), 3/ 2509.

⁴⁷⁹ Harîrî, *Makâmât*, 202.

⁴⁸⁰ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 97.

anlatışlarıyla bir şeyler söyleseler de bakınca içi fos çıkar. Bu sebepten yalancı kimseleri ifade etmek için bu iki mesel kullanılır.⁴⁸¹

Türkçede dış görünüşü ile saygın biri gibi duran fakat tanındıkça ne olduğu anlaşılan kişiler için “dışı hoca, içi baca” ve “karşıdan baktım, yeşil türbe; yanına vardım, estağfirullah tövbe.” Deyimleri kullanılır.

مَوَاعِيدُ عُزْفُوبٍ ⁴⁸²

“Urkûb’un vaadleri yalandır” manasına gelen bu mesel, sözünde durmayıp sürekli yalan söyleyen kimseler için kullanılır.⁴⁸³ Mesele konu olan Urkûb, Meâlîk kabilesindendir.⁴⁸⁴ Bir gün kardeşi yanına gelir ve ondan bir şey ister. Urkub ise, “şu hurma ağacı meyve verdiğinde meyvesi senindir” der ve bir ağaç gösterir. Hurmalar biraz olgunlaşınca kardeşi gelir meyveyi ister, fakat Urkub, “birazcık daha olgunlaşsın” der. Bir müddet sonra kardeşi tekrar gelir ve Urkub, “kızarıp iyice olgunlaşana kadar bekle” der. Kızarıncı kardeşi tekrar gelir ve Urkub bu sefer de “hurmalar kuruyuncaya kadar bekle” der ve kardeşini geri gönderir. Hurma bütün olgunluk devrelerini tamamlayınca Urkub bir gece hurmaları gizlice toplayıp alır ve kardeşine hiçbir şey vermez.⁴⁸⁵

Araplar ‘Urkûb’u, çok yalan söyleyen kişiler için عَزْفُوبٍ “Urkûb’dan daha yalancı” şeklinde mesel olarak kullanılır.⁴⁸⁶ Urkûb’un yalanları Araplar arasında mesel olmakla kalmamış şiirlere de konu olmuştur. Ka‘b b. Züeyr’in meşhur kasidesi “Bâne’t Suâdu”da bir beyitle mesele değinilmiştir.

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُزْفُوبٍ لَهَا مَثَلًا وَ مَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ

“Suâd’ın vuslat vaadi Urkûb’un yalanları gibidir; onun bütün vaatleri asılsız boş şeylerdir.”⁴⁸⁷

Şîrvânî bu meseli açıklarken “bizim va‘dimizi va‘di ‘Urkûb ve kavlimizi nazîre-i kavli kezûb bulmadınız ya!” şeklinde tercüme ederek, va‘di Urkûb’dan maksatın yalan söz

⁴⁸¹ Harîrî, *Makâmât*, 202.

⁴⁸² Harîrî, *Makâmât*, 142.

⁴⁸³ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 403.

⁴⁸⁴ İbn Sellâm, *Emsâl*, 87.

⁴⁸⁵ Ebû Ubeyd, *Emsâl*, 87; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 277.

⁴⁸⁶ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 178.

⁴⁸⁷ Mahmut Kaya, *İslâmî Edebiyatta Şâheserler*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 37.

olduğunu ifade etmişleridir.⁴⁸⁸ Dâniş Ahmet Efendi ise öncelikle meselde adı geçen ‘Urkûb hakkında bilgi verip meselin madribine değinmiş, ardından “mahsûl-i ‘ibâre” diyerek, “bizim va‘dimiz Urkûb’un va‘dine benzedi mi?” ifadeleriyle cümlelerin toplu manasını vermiştir.⁴⁸⁹

Dilimizde kişilerin yalanları üzerinden atasözü yoktur. Ancak, yalanla ilgili birçok atasözü kullanılmaktadır. Bunlardan; “yalancının mumu yatsıya kadar yanar”, “yalancının evi yanmış, kimse inanmamış”, “yalanın kemiği yok ki boğazına bata.” En meşhurlarıdır.⁴⁹⁰ Ayrıca “Atma Recep din kardeşiyiz” gibi deyimler de mevcuttur.⁴⁹¹

492 حَدِيثُ خُرَافَةٍ

“Hurâfe’nin uydurmaları gibi” manasına gelen bu mesel, aslı astarı olmayan, inanılması imkânsız ve yalan olan sözler için kullanılır.⁴⁹³ Hurâfe, ‘Uzre kabilesinden bir adamdır. Cinlerin kendisine musallat olmasıyla bir süre ortalıktan kaybolup sonra geri dönmüştür. Cinlerin yanında gördüğü şeyleri anlatınca insanlar şaşırılmışlar ve anlatılanların imkânsız olduğunu ifade etmişler.⁴⁹⁴ Bu sebeple inanılmayacak derecede abartılı veya yalan olan sözleri ifade etmek için حَدِيثُ خُرَافَةٍ tabiri kullanılır olmuştur.⁴⁹⁵

Konuyla ilgili hadis kaynaklarımızda bazı rivayetlerde geçmektedir. Hz. Aişe annemizden rivayetle Hz. Peygamber bir gün hanımlarına bir olay anlatmıştı. Hikâyeyi dinleyen hanımlarından biri; “Hurâfe’nin masalları gibi” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; Hurafe kimdir bilir misiniz? diye sordu ve şöyle anlattı: “O, Uzre kabilesinden biriydi. Cahiliye zamanında cinler ona musallat oldular ve onu alıp götürdüler. Bir süre onlarla kaldı sonra geri döndü.⁴⁹⁶ İnsanlara cinlerin yanında iken

⁴⁸⁸ Şirvânî, *Tercüme*, 109.

⁴⁸⁹ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 299.

⁴⁹⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 465.

⁴⁹¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 593. Türkçede Arapçada olduğu gibi kişi merkezli atasözü ve deyim çok olmamakla beraber bazı isimler deyimlere konu olabilmektedir. Mesela “sağır sultan bile duydu”, “Sultan Süleyman’a kalmadı dünya”, “Benim adım Reşit sen söyle...”, “Dört dönüm bostan yan gel yat Osman”, “Benim adımda Yakup ama o kadar uzun değil” deyimleri buna örnek verilebilir.

⁴⁹² Harîrî, *Makâmât*, 46.

⁴⁹³ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/161.

⁴⁹⁴ Askerî, *Cemhere*, 542.

⁴⁹⁵ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/299- 3/ 301.

⁴⁹⁶ Bazı rivayetlerde onu cine çevirdiler ve bir müddet aralarında kaldı, sonra tekrar insan haline geldi şeklinde geçmektedir.

gördüğü acayıplıkları anlatıyordu. Bunun üzerine insanlar bu ilginç hikayelere yalan söz manasında: hurâfe'nin sözleri demeye başladılar.”⁴⁹⁷

Yine bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in: “sözlerin en doğrusu Hurâfe'nin anlatıp, söyledikleridir” buyurması, bu hadisenin gerçekliğine, dolayısıyla cinlerin insanlara musallat olmasının mümkün olduğuna işaret eder.⁴⁹⁸

Dilimizde çok abartılı şeyler için “Ufak atta civcivler yesin” veya “Atma Recep din kardeşiyiz” gibi deyim ve atasözleri kullanılır.

499 اسْتَسَمَّنتَ يَا هَذَا ذَا وَرَمَ

“Sen küçük bir şeyi şişman gösterdin” demektir. Hastalıktan şişmiş olanı şişman sandın, görünüşe aldandın, büyük olmayanı büyük gördün.⁵⁰⁰ Görünüşe aldanmış kimseler için kullanılır. Müteahhirin arasında çok kullanılan bir meseldir. Çirkin ve kötü olan şeyi iyi, hatalı şeyleri doğru kabul eden kişiler için bu söz söylenir. Türkçe’de bu makamda mübalağa manası kastederken “pireyi deve yaptın! Habbeyi kubbe yaptın!” denilir. Neticede zannında yanıldın demektir.⁵⁰¹ Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî bu mesele bir şiirinde değinir ki;

أَعْيَدُهَا نَظَرَاتٍ مِنْكَ صَادِقَةً أَنْ تَحْسَبَ الشَّحْمَ فِيمَنْ شَحْمُهُ وَرَمَ

“Senin düzgün bakışlarını görünüşüyle aldatmaya çalışan, aslında yağ gibi görünen kabarıklikları hastalıktan olan kişiden sakındırırım.”

Mütenebbî bu şiirinde kendisi gibi faziletli ve üstün bir şair olmadığı halde öyle görünmek isteyen kişilere dikkat etmeyi öğütlemektedir.

502 يَا لِلْأَفِيكَةِ

الْأَفِيكَةُ kelimesi اِفْكُ “iftira etmek” mastarından gelmektedir ki iftira bir şeyin asıl maksadından saptırılmasıdır. Bu tabirin manası “ne büyük bir yalan ne kötü bir iftira”

⁴⁹⁷ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisanü 'l-Mizan*, thk: Abdülfettâh ebû Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2002) 5/ 411.

⁴⁹⁸ Mutarrizi, *Îzâh*, 306.

⁴⁹⁹ Harîrî, *Makâmât*, 28.

⁵⁰⁰ Akdağ, *Atasözleri ve Deyimler*, 50.

⁵⁰¹ Sevsevil, *Makâmât*, 354

⁵⁰² Harîrî, *Makâmât*, 100.

demek olur.⁵⁰³ Dilimizde kullanılan “iftira atmak, iftira çalmak, iftira etmek ve kuru iftira, çamur atmak” deyimleri Arap dilindeki bu meseli karşılayabilir.⁵⁰⁴

3.4.2.2.2. Zulüm

يَلْدَغُ وَيَصِيُ ⁵⁰⁵

“Hem sokar hem bağırır” manasına gelen bu mesel, suç işlediği halde bağırıp çağırarak suçunu örtbas etmek isteyen, dahası karşısındakini suçlamaya yeltenen kimseler için kullanılır. Türkçede “hem suçlu hem güçlü” deyiminin karşılığıdır.⁵⁰⁶ Suçu kabullenmeyen, kendinde hata görmeyen ve hep başkalarını suçlayan kişilerle mazlum gibi görünen zalimler için kullanılır.

لَأَمْرٍ مَا جَدَعَ قَصِيرٍ أَنْفَهُ ⁵⁰⁷

“Güdük burnunu boşa kesmez, mutlaka bir planı var” manasına gelmektedir. İki kabile arasındaki kavgada yaptığı planla vücuduna yara bere içinde bırakıp düşman kalesine sığınan, daha sunulan kalenin gizli şeylerini öğrenip kaleyi içten yıkan kişinin; kendini yara bere içinde bırakmasının boşa olmadığını, arkasında mutlaka gizli bir planın olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.⁵⁰⁸

Dâniş Ahmed Efendi meselin kullanımıyla ilgili şu bilgileri verir: “bir emr-i azîmin vuku’unda sebebini sualde لَأَمْرٍ مَا جَدَعَ قَصِيرٍ أَنْفَهُ ibâresini darb-ı mesel olarak îrâd ederler.”⁵⁰⁹ Şîrvânî bu meselle الْجَادِغُ مَارِئُ أَنْفِهِ بِظُلْفِهِ “kendi eliyle burnunu kesen” meseli arasında bir bağlantı olduğunu söyler.⁵¹⁰ Anlatılan hikaye dikkate alınarak meseli anlamlandırmak gerekirse gizli bir planın neticesi başarılı olmuş ve olaya şahit olanlar çekilen sıkıntının boşa olmadığını, planın bir parçası olduğunu görmüşlerdir. Dolayısıyla Türkçedeki “gizli bir planı var” veya “bu işte bir bit yeniği var” gibi deyimler konuyla ilgili şüphe oluştursa da “minareyi çalan kılıfını hazırlar” atasözü bu meseli tam manasıyla karşılayabilir.

⁵⁰³ Askerî, *Cemhere*, 608.

⁵⁰⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 2/ 946.

⁵⁰⁵ Harîrî, *Makâmât*, 277.

⁵⁰⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 2/ 853.

⁵⁰⁷ Harîrî, *Makâmât*, 274.

⁵⁰⁸ Harîrî, *Makâmât*, 281.

⁵⁰⁹ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 447.

⁵¹⁰ Şîrvânî, *Tercüme*, 221.

3.4.2.2.3. Boşboğazlık

511 أَنْتُمْ مِنْ زُجَاجَةٍ عَلَى مَا فِيهَا

Manası: “O, içindekini cam kaptan daha çok dışa vurur.”⁵¹² Bu mesel, duyduğu her şeyi başkalarına anlatıp koğuculuk yapan kişiler için kullanılır. Zaten Harîrî de *Makâmât*’ında dış görünüşü ile samimi görünse de içten pazarlıklı olup koğuculuk yapan bir komşusunun yaptıklarını anlatmıştır. Onu sır olarak söylenen her şeyi dışa vurma hususunda cama benzetmiş, ikisinden de kaçtığını belirtmiştir. Bu mesel, ağzında laf tutamayan, her duyduğunu ve gördüğünü hemen anlatmak isteyen kişileri zemmetmek (ayıplama) için kullanılır. Nasıl ki cam bir kabın içerisine bir şey konulunca dışarıdan görünüyorsa ağzında laf tutamayan kişi içindekileri dışarıya gösterme konusunda cama benzetilmiştir. Türkçe de bu meselin manasını ifade etmek üzere “ağzında bakla ıslanmamak, boşboğaz olmak” deyimleri kullanılır.”⁵¹³

514 الْحَدِيثُ ذُو شُجُونٍ

Manası: “Söz çeşit çeşittir.”⁵¹⁵ veya “söz sözü açar, dallanır budaklanır.”⁵¹⁶ Bu meseli ik söyleyen Dabbe b. Üd’dür. Ebu Bekir Ali b. Hüseyin bu sözü şiir haline getirmiştir.

تَذَكَّرَ نَجْدًا وَ الْحَدِيثُ شُجُونٌ فَجَنَّ إِشْتِيَاقًا وَ الْجُنُونُ فُنُونٌ

“Palto hatırlattı ki söz çeşit çeşittir. Özlemle delileşti, delilik çeşit çeşittir.”

Bu meselin şiirde anlatılan manaya uygun bir hikayesi vardır. Dabbe b. Üd’dün Sa’d ve Suayd adına iki oğlu vardı. Bir gece develeri kayboldu. Dabbe de çocuklarını aramaları için peşine yolladı. Çocuklar daha tez bulalım diye ikiye ayrılıp aramaya başladılar. Sa’d deveyi bulup getirdi fakat Suayd dönmedi. Suayd deveyi ararken Hâris b. Ka’b ile karşılaştı. O sırada üzerinde de iki tane palto var idi. Hâris paltolardan birini istedi fakat Suayd vermedi. Bunun üzerine Hâris onu öldürüp paltoları aldı. Oğlundan haber alamayan Dabbe oğlu gelir ümidiyle geceleyin bir karartı görse” Sa’d mısın Suayd mı?” diye seslenirdi.⁵¹⁷

⁵¹¹ Harîrî, *Makâmât*, 178.

⁵¹² Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 340.

⁵¹³ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 2/ 542.

⁵¹⁴ Harîrî, *Makâmât*, 215.

⁵¹⁵ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 137.

⁵¹⁶ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 303

⁵¹⁷ Bu söz de bir işte başaran ve başaramayanı ayırt etmek için darbı mesel olarak kullanılır olmuş. Bk. Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 304.

Dabbe'nin bekleyişleri boşa çıkmıştı. Yıllar sonra hacca gitmiş ve ukaza (panayır) uğramıştı. Orada Hârisi gördü ve üstündeki paltoyu görünce hemen tanıdı. Yanına yaklaşp, “sen bu üstündeki ikili paltoyu nerden aldın?” diye sordu. Hâris: “bir çocukla karşılaşmıştım bu ikili paltoda üstündeydi. Birini istedim vermedi. Bende onu öldürüp ikisini de aldım” dedi. Dabbe: kılıcına işaretle “bu kılıç da ne güzelmiş, senin mi?” diye sordu. Evet diye cevap verince “ver de bi bakayım, keskin bir şeye benziyor!” dedi. Hâris kılıcı verince Dabbe kılıcı hızlıca salladı ve “söz sözü açar” dedi. Sonra Hârisin kafasını kopartıp attı. Ona “haram aylarda adam öldürdün öyle mi! Ne yazık” diye azar ettiklerinde de سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلَ “kılıç serbest bırakmaya engel oldu” meselini söyledi.⁵¹⁸

حَاطِبُ لَيْلٍ ⁵¹⁹

“Gece karanlıkta odun toplayan” manasınadır. Çok konuşan kişiler için kullanılır. Bu sözü ilk olarak Arap hakimlerinden Eksem b. Sayfî söylemiştir. Ebû Ubeyd bunu *Emsâl* isimli kitabında zikretmiştir. Çok konuşanla gece odun toplayan kişinin aralarındaki benzerlik başlarına gelecek sıkıntıyı görememelerindendir. Çünkü; gece odun toplayan kişi önünü göremediğinden yılan sokması ve akrep ısırmasına karşı korunaksızdır. Geveze kişi de çok söz söylediğinden hoşlanmayacağı şeylerle karşılaşır. Başını belaya sokabilir. Bu mesel Ferezdak'ın bir beytinde şöyle ifade edilmiştir.

كَمْ حَاطِبٍ لَيْلًا أَسَاوَدَ هَضْبَةً أَتَاهَا فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ حَاطِبُهُ

“Gece tepelerde odun toplayan kişi, karanlıkta topladığı şey yılan olup sonunu getirebilir.”

Geceleyin odun toplayan kimse topladığını göremez dolayısıyla büyüğünü küçüğünden, kalınını incsinden, iyisini kötüsünden ayırt edemez.⁵²⁰ Münasebetsiz söz söyleyenler hakkında kullanılır.⁵²¹ Ayrıca mesel sözünde çok karışıklık olan için kullanılırken aynı

⁵¹⁸ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/ 304; İbn Sellâm, *Emsâl*, 61-62; Askerî ve Mufaddal b. Dabbî Hârisin öldürülmesi kısmını biraz farklı anlatır. Şöyleki: haram aylardan bir günde Dabbe ile Hâris yürürlerken bir mekândan geçerken “Bir zaman burada bir gençle karşılaştım, üzeinde iki palto vardı. Birini istedim vermedi bende onu öldürüp üstündeki paltosunu ve kılıcını aldım” diye anlatmaya başladı. Dabbe, kılıcı göster bakalım nasılmış dedi. Kılıcı görünce Suayd'ın kılıcı olduğunu anladı ve Hâisi öldürdü. Bk. Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ b. Sâlim ed-Dabbî, *Emsâlü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, , 1424), 25; Askerî, *Cemhere*, 230.

⁵¹⁹ Harîrî, *Makâmât*, 12.

⁵²⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 24.

⁵²¹ Sevsevil, *Makâmât*, 348.

zamanda dili sebebiyle başına hoşlanılmayacak iş gelen kişiler için kullanılır.⁵²² Bu bağlamda “dil, insanı vezir de eder rezil de” sözü kullanılmaktadır.

بَلَاغَةُ قُدَّامَةٍ⁵²³

Kudâme güzel hitabeti ve bilgisiyle parmakla gösterilir olmasından Araplar arasında güzel ve düzgün konuşanlar için mesel olmuş bir şahsiyettir. Güzel konuşanlar için “Kudâme gibi” sözü kullanılır.⁵²⁴ Harîrî makâmesinin girişinde Bedüzzaman el-Hemedâniye gerekli övgüleri yaptıktan sonra makâme yolunu onun açtığını ve bundan sonra makâme yazmak isteyenlerin mutlaka onun metoduyla ilerleyeceğine dikkat çekmiştir.⁵²⁵

3.4.2.2.4. Kabalık

يَنْزُرُ وَيَلِينُ⁵²⁶

“Bazen şerkeşlik eder bazen sakın davranır” manasına gelen bu meseli Harîrî, *Makâmât*’ında açıklamıştır. Mesel, bazen güç kuvvet gösterisinde bulunup haddini aşan bazen de yumuşak davranıp zelil ve güçsüz gibi görünen kişileri ifade etmek için kullanılır.⁵²⁷ Ama daha çok güvenilmez insanlar kastediliyor olabilir ya da ne yapacağı belli olmasın bu sebeple dikkat edilmesi, temkinli davranılması gereken insanlar için kullanılabilir. Meselin aslı keçi yavrusunun durumundan temsildir. Çebiçler küçükken atılgan ve hareketli iken büyüyünce sakinleşip uysal olurlarmış.⁵²⁸

رَفَعَ عَقِيرَتَهُ⁵²⁹

“Sesini yükseltti, şarkı çıkırdı” manasına gelen bu mesel, türkü çıkıran veya sesini yükselten kişileri ifade etmek için kullanılır.⁵³⁰ Meselin aslı ile ilgili anlatılan hikâyeye göre adamın biri iki ayağından birini kesmiş, acının şiddetinden ayağını kaldırıp

⁵²² Mutarrizî, *Îzâh*, 261.

⁵²³ Harîrî, *Makâmât*, 14.

⁵²⁴ Mutarrizî, *Îzâh*, 264.

⁵²⁵ Harîrî, *Makâmât*, 14.

⁵²⁶ Harîrî, *Makâmât*, 277.

⁵²⁷ Harîrî, *Makâmât*, 282.

⁵²⁸ Harîrî, *Makâmât*, 282.

⁵²⁹ Harîrî, *Makâmât*, 134.

⁵³⁰ İsbahânî, *Dürre*, 2/ 537.

bağırmaya başlamış. Daha sonraları bu, her sesini yükselten için mesel olmuş.⁵³¹ Türkçede “canı yanmak, damarına basılmak” deyimleri bu manayı ifade edebilir.

إِنْصِلَاتُ الْفَرَارِ ⁵³²

انْصَلَّتْ kelimesi “gizlice kaçmak” manasınadır.⁵³³ إِنْصِلَاتِ ise, “kılıcın kınından düşmesi” için kullanılır.⁵³⁴ الْفَرَارِ ise “civa” manasınadır. Nasıl ki civa bırakıldığı yerde hareket etmeyip sürekli sağa sola kayıyorsa bir yerde durmayıp kaçan kimseler için teşbih olunmuştur.⁵³⁵ Mana “civa gibi hızlıca ve durmadan hareket ederek bizden uzaklaştı” demek olur. الْفَرَارِ lafzı ile ifade edilenin savaştan kaçan bir şair olduğu da söylenmiştir.⁵³⁶ Mesel gizlice kaçan kimseler için “Ferrâr’ın kaçıışı gibi gizlice bizden kaçtı” demek olur.

Meselin aslı bu iki seçenekten hangisi olursa olsun kastedilen mananın ortaya çıkmasına bir engel yoktur. Dilimizde mecazi manada kullanılan “sıvışmak” kelimesi de haber vermeden sessizce gidivermek, kaçmak manasına kullanılmaktadır.⁵³⁷

3.4.2.2.5. Cimrilik

سَمْنُكُمْ هَرِيقٌ فِي أَدِيمِكُمْ ⁵³⁸

“Yağınız kendi ekmeğinizin üstünde” manasına gelen bu mesel, bütün harcamalarını kendine yapıp başkasına hayrı dokunmayan, yine de kendini cömertmiş gibi gösteren cimri kişileri ifade etmek için kullanılır.⁵³⁹ Türkçede kendinden başkasına hayrı olmayan kişilerin işlerini de yalnız yapacaklarını ifade etmek üzere “Ekmeğini yalnız yiyen yükünü yalnız taşır” atasözü kullanılmaktadır.

أَلَمْ مِنْ مَادِرٍ

“Madirden daha alçak” manasına gelmektedir. Harîrî meselin açıklamasında Madir’in Benî Hilâl kabilesine mensup olduğunu söyler⁵⁴⁰ Mutarrizî, meselin aslının أَلَمْ مِنْ مَادِرٍ

⁵³¹ Mutarrizî, *Îzâh*, 421.

⁵³² Harîrî, *Makâmât*, 123.

⁵³³ Şerîşî, *Şerh*, 1/347. Kelimenin aslı انْصَلَّ dir. Aralarından kaçmak, çıkıp gitmek manalarında kullanılır. (bk. Râzî, *Sihâh*, 281.

⁵³⁴ Zeyyât, *Mu‘cemü’l-Vasît*, 489.

⁵³⁵ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 347.

⁵³⁶ Harîrî, *Makâmât*, 123.

⁵³⁷ Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), "Sıvışmak", 2105.

⁵³⁸ Harîrî, *Makâmât*, 383.

⁵³⁹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 98.

⁵⁴⁰ Harîrî, *Makâmât*, 431

“Madir”den daha cimri” olduğunu bildirmiştir.⁵⁴¹ Madir, hayvanlarını sulamak için yaptığı havuzlardan kimse faydalanmasın, suyunu almasınlar diye içine pislermiş. Cimriliği sebebiyle fazla suyu bile insanlara layık görmez imiş.⁵⁴² Elindeki imkanları nbaşkasından sakınan kişiler için Türkçede “güneş olsan kimsenin mendilini kurutmazsın” atasözü kullanılır.⁵⁴³

3.4.2.2.6. Korkaklık

أَقْلَتْ وَ لَهُ حُصَاصٌ ⁵⁴⁴

“Tabana kuvvet kaçıp canını kurtardı” şeklinde tercüme edilebilir. Mesel, ölümden son anda kaçıp kurtulan kimselerin durumunu ifade etmek için kullanılır.⁵⁴⁵ Şîrvânî meselin “helâke tekarrub etmiş iken tehlikeden halâs olan âdem hakkında îrâd olunur” şeklinde açıklar.⁵⁴⁶ Bu bağlamda Türkçedeki “paçayı kurtarmak” deyimini mesele karşılık olarak kullanılabilir.

أَجَبْنُ مِنْ صَافِرٍ ⁵⁴⁷

“Sâfir”den daha korkak” manasınadır. Sâfir bir kuş ismi olup korkaklığından ötürü geceleri uyuyamaz, ayaklarından bir dala asılır ve sabahlara kadar korku içinde öter dururmuş.⁵⁴⁸ Meydânî, Sâfir kelimesinin “ıslık çalan” manasına geldiğini ve Araplar arasında, fuhuş yapan kadınlarla gizlice sözleşip buluşmak isteyen adamların işaret olarak ıslık çaldıklarından bahseder. Yapılacak iş gizli olduğundan yakalanmak korkusuyla yaptıklarını ifade etmek için meselin kullanıldığına değinir.⁵⁴⁹

Türkçede korkuyla ilgili birçok atasözü bulmak mümkündür. Ancak Sâfir kelimesini gece uyumayan kuş olarak alırsak “korku dağları bekletir (aşırır)” ve “korkulu rüya görmektense uyanık yatmak hayırlıdır” atasözleriyle meselin manası ifade edilebilir.

⁵⁴¹ Mutarrizî, *Îzâh*, 711.

⁵⁴² Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 1/ 170.

⁵⁴³ MEB, *Atasözleri*, 200.

⁵⁴⁴ Harîrî, *Makâmât*, 278.

⁵⁴⁵ Askerî, *Cemhere*, 71; İbn Sellâm, *Emsâl*, 320; Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 2/ 361.

⁵⁴⁶ Şîrvânî, *Tercüme*, 224.

⁵⁴⁷ Harîrî, *Makâmât*, 424.

⁵⁴⁸ Askerî, *Cemhere*, 197.

⁵⁴⁹ Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 1/ 285.

3.4.2.2.7. Kibir

أَكْسَى مِنْ الْبَصَلَةِ⁵⁵⁰

“Soğandan daha fazla giyinmiş” manasınadır. Üzerine çok elbise giyen veya süslenen kişiler için kullanılır.⁵⁵¹ Soğanla çok giyinen arasında teşbih yapılmıştır. Nasıl ki soğanın kabukları çok ise çok giyinen de kendini soğan gibi sarıp sarmalamıştır. Kibirli insanın soğana benzetilmesi de ilgi çekicidir. Çünkü soğan acı olması ve sert bir kokuya sahip olması sebebiyle olumsuz bir mana ifade etmektedir. Kibirli kişi de hem acı hem de yanından uzaklaşılması gereken kişiliğiyle soğana teşbih olunmuştur.

إِنَّ الْبُغَاثَ بِأَرْضِنَا يَسْتَنْسِرُ⁵⁵²

“Önceleri başkalarına av olan kuşlar bizim memlekette kartallaşıyor (güçlü kuvvetli olup azizlik taşıyor)”⁵⁵³ Būğâs, küçük kuşlardan biridir. Türkçemizde “luri” diye bilinir.⁵⁵⁴ Avcı olmadığından kuşların adilerinden sayılır. نَسْرُ ise doğan ve kartal gibi avcı olan kuşları bile avlayacak derece güçlü olan “kerkenes”tir. Türkçede tahfif ile “kerkenez” derler.⁵⁵⁵

Ebû ‘Ubeyd, bu meselin genellikle, önceleri zayıf ve korunmaya muhtaç iken güçlü ve kuvvetli kişilerin yanında yetişip güçlenen, daha sonra da kendini yetiştirenlere güç gösterisi yapıp posta koyan kişiler için kullanıldığını bildirmiştir.⁵⁵⁶ Ayrıca bizim azizlik halimizde bile yanımızdaki kişiler bize azizlik taslar manasına da gelir demiştir.⁵⁵⁷ Bu manaya göre mesel övünme makamında kullanıldığıdır. Askerî ise, zayıf kişilerin yanında izzet bulup güçlü olduğunu, dolayısıyla bir nevi vefasızlık yapan kişiler için kullanıldığını ifade etmiştir.⁵⁵⁸

Meseli açıklayan Muallim Nâci değindiğimiz iki rivayete de dikkat çekmiş fakat Ebû ‘Ubeyd’in “bizim güçlü kuvvetli halimizde bile bize azizlik taslar oldular” sözünü, “bizler, zayıf kimselerin dahi kendilerine yukarıdan atıp tuttukları birtakım acizleriz”

⁵⁵⁰ Harîrî, *Makâmât*, 255.

⁵⁵¹ Mutarrizî, *Îzâh*, 548; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/61.

⁵⁵² Harîrî, *Makâmât*, 60.

⁵⁵³ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 16.

⁵⁵⁴ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 200.

⁵⁵⁵ Nâcî, *Sâniha*, 122.

⁵⁵⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 93-94.

⁵⁵⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 94.

⁵⁵⁸ Askerî, *Cemhere*, 142; Yûsî, *Zehr*, 1/ 102.

şeklinde çevirmiş ve bazıları bu meseli böyle anlamışlardır diye de işaret etmiştir.⁵⁵⁹ *Kâmûs 'l-muhît tercümesi* 'nde meselin manası şöyle aktarır: “Şikâra muktedir olmayan ednâ kuşlar bize mücâveret sebebiyle celâdet peydâ edip nesr ve kerkes dedikleri sayyâd kuş gibi savlet ve satvetle muttasıf ‘azîz olurlar.”⁵⁶⁰

Harîrî meseli aktarırken asli şekline eklemeye bulunmuş ve *إِنَّ الْبُعَاثَ بِأَرْضِنَا لَا يَسْتَنْسِرُ* ve “başkalarına av olan zayıf kuşlar bizim toprağımızda kartallaşamazlar” şeklinde bir *لَا* ziyadesiyle kullanmıştır.⁵⁶¹ Mesel kullanımına dair bu tasarrufu İbni Haşşâb eleştirmiş ve “Araplar arasında böyle bir kullanım yoktur dolayısıyla Harîrî'nin bu kullanımı yanlıştır” demiştir.⁵⁶²

Dilimizde buna karşılık “acıma yetime...”, “Abdal ata binmiş, bey oldum sanmış.”⁵⁶³ veya “besle kargayı oysun gözünü.” atasözleri kullanılır.

3.4.2.2.8. Tamahkarlık

أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبَ ⁵⁶⁴

“Eş‘ab’tan daha tamahkar” manasınadır. Meselde adı geçen Eş‘ab; Abdullah b. Zübeyr’in azatlı kölesi Eş‘ab b. Cübeyr’dir. Çok tamahkar bir kişiliğe sahipti. Öyle ki, iki kişi aralarında konuşacak olsa acaba bana bir şey vermek için mi konuşuyorlar diye vehme kapılır, bir cenazeye katılmış olsa acaba banada birşeyler vasiyet etmiş midir diye düşünür dururdu.⁵⁶⁵

Tamahkârlık yanında çok şakacı bir kişiliğe de sahip olduğu rivayet olunan Eş‘ab; bir gün çocuklarla şakalaşırken çocuklar şakanın dozunu kaçıırırlar ve Eş‘abı sıkıştırırlar. Her ne kadar çocukların elinden kurtulmak için ciddi tavır takınsa da çocuklar onu bırakmaz. Bunun üzerine çocukların elinden kurtulmak için, yakınlarda bir evde düğün olduğunu ve insanların bol bol yiyip içtiklerini çocukların da yemek istiyorlarsa bir an önce o eve gidip düğün yemeklerinden faydalanması gerektiğini söyler. Çocukları başından savmıştır

⁵⁵⁹ Nâci, *Saniha*, 122.

⁵⁶⁰ Mütercim Âsım, *Kâmûs*, “büğâs”, 1/ 832.

⁵⁶¹ Harîrî, *Makâmât*, 60.

⁵⁶² Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, 453. (Minhâc baskısı sonundaki ek.)

⁵⁶³ Mustafa Aslanoğlu, *Açıklamalı Atasözlerimiz*, (İstanbul: Şelale yayınları), 14.

⁵⁶⁴ Harîrî, *Makâmât*, 277, 543.

⁵⁶⁵ Askerî, *Cemhere*, 382.

fakat söylediği yalana kendi de inanır. Gerçekten düğün evinde yiyecek var zannıyla çocukların peşinden kendisi de gider.⁵⁶⁶

Tamahkâr kişiler için dilimizde “az tamah, çok ziyan getirir” ve “tamah olmasa müflis acından ölür” atasözleri kullanılmaktadır.⁵⁶⁷ Ayrıca bedavacı adamlar için “boş mezar bulsa girer” deyimini de kullanılmaktadır.

جَاءَ نَاشِرًا أُذْنِيَهٗ ⁵⁶⁸

Manası: “Kulaklarını dikerek geldi.” Tamahkar ve haris insanlar için kullanılır.⁵⁶⁹

رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ ⁵⁷⁰

Manası: “Huneyn’in çizmeleri ile döndü.” Bir gün Hüneyn adındaki bir çizmecinin dükkanına deveye binmiş bir Arabi gelir ve bir çift çizme alacağını söyler. Huneyn fiyatını bildirir. Arabî pek az bir fiyat teklif edince Huneyn’in canı sıkılır ve pazarlık hususunda anlaşılamazlar.

Arabî oradan ayrıldıktan sonra Huneyn, çizmeleri yanına alarak ‘Arâbî’nin geçeceği yol üzerine uygun aralıklarla tek tek bırakır. Ve bir tarafa gizlenip ‘Arâbîyi bekler. ‘Arâbî geçerken evvela çizmenin bir tekini görürse de çift olmayınca işe yaramayacağını düşünerek deveden inip almaz. İleride diğer çizmeye rastlar ve sevinçle hemen devesini bir yere bağlar evvelden gördüğü teki de almak üzere geri döner. Hüneyn, gizlendiği yerden çıkarak ‘Arâbî’nin devesine binip gider. ‘Arâbî dönüp gelince deveyi bulamaz. Çaresiz çizmeler elinde olduğu halde yürüyerek kabilesine döner.

Kabilesi ona: “seferden ne getirdin?” diye sual edince de “Size Huneyn’in çizmelerini getirdim.” der.⁵⁷¹ Bu mesel için faklı hikâyeler de anlatılmaktadır.⁵⁷² Bu söz, bir yerden zararlı olarak dönüp gelenler hakkında darbimesel olmuştur.

Şîrvânî meselin manasını cümle içinde verdikten sonra alt kısımda Huneyn hakkında bilgi vermiştir. Şîrvânî’nin verdiği bilgiler şöyledir: “Huneyn: Arabın yolu üzerine bırakmış olduğu mestleri Arap toplamaya gittikde devesini Huneyn alup firâr etmekle ğabn da

⁵⁶⁶ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 251.

⁵⁶⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 1/ 172.

⁵⁶⁸ Harîrî, *Makâmât*, 182.

⁵⁶⁹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 251.

⁵⁷⁰ Harîrî, *Makâmât*, 105, 261.

⁵⁷¹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 37; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 308.

⁵⁷² Bk. Şerîşî, 1/ 309; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/37.

darb-ı mesel olmuştur.”⁵⁷³ Dâniş Ahmet ise meselin hikayesini anlatmış ve ne amaçla kullanıldığını da “bir işten hâib ve hasîr avdetbeden kimse için darb-ı mesel olmuştur... beyne’l-Arab bir işten mahrum olana rece’a bi-huffey Huneyn darb-ı mesel oldu” diyerek açıklamıştır.⁵⁷⁴

İki tercümeyi karşılaştırdığımızda Dâniş Ahmed Efendinin tercümesi daha açık ve açıklayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçede meselin manasını ifade etmek üzere “Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak”, “deve boynuz ararken kulaktan olurmuş” ve “ava giderken avlanmak” deyim ve atasözlerini kullanabiliriz.⁵⁷⁵

Muallim Nâci bu meselin “bir yerden ister istemez az bir şeyle yetinerek dönüp gelen kimseler hakkında söylenen bir mesel” olduğunu söylemiş ve bu kanaatini destekleyen bir hikâye anlatmıştır.⁵⁷⁶

رُبَّ أَكْثَلٍ تَمَنَعُ الْأَكَلَاتِ ⁵⁷⁷

“Öyle yemek yemeler vardır ki, uzun bir süre yemek yiyemez eder” manasına gelen bu mesel, yanlış yollarla ulaşılan bir güzelliğin benzerlerinden mahrum olmaya sebep olabileceğini ifade etmek için kullanılır.⁵⁷⁸ Ebû ‘Ubeyd bu meselin sakındırmak maksatlı uyarı yapılacağında kullanıldığını söyler.⁵⁷⁹ Manasıyla ilişkili olarak aşırı yemek yiyip kendini rahatsız etmek suretiyle uzun zaman yemekten mahrum olan kişiler için veya bu duruma düşmekten sakındırmak için de kullanılır.⁵⁸⁰ Çünkü çok yemek inanı hasta eder ve hasta olan kişilerde genellikle yemeden içmeden kesilirler.⁵⁸¹

Bu meseli ilk söyleyen kişi, Âmir b. Zarîf el-‘Advânî’dir. Hac zamanı insanları itip kakıyordu da Gassan meliklerinden biri onu gördü ve “bu adamı perişan edene kadar peşini bırakmayacağım” diye kendine söz verdi. Melik memleketine varınca adamlarını yollayıp Âmir’i beraber yemek yemeleri, ona ikramda bulunup arkadaş olmaları için davet ettirdi.

⁵⁷³ Şirvânî, *Tercüme*, 78.

⁵⁷⁴ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 254.

⁵⁷⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 2/724.

⁵⁷⁶ Nâci, *Sanihâ*, 119.

⁵⁷⁷ Harîrî, *Makâmât*, 49.

⁵⁷⁸ Askerî, *Cemhere*, 306.

⁵⁷⁹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 228.

⁵⁸⁰ Askerî, *Cemhere*, 306; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 37.

⁵⁸¹ Ahmed b. İbrâhim b. Mustafa el-Hâşimî, *es-Sihru’l-Halâl fi’l-Hikemi ve’l-Emsâl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye), 1/ 136.

Âmir yola çıkmadan kavminden bazıları ona gelip: seninle bizden birileri de gitsin belki melikten bir fayda, bir şan şeref bize de isabet eder, biz de faydalanırız dediler. Âmir ve beraberinde bir grup yola çıkıp melikin memleketine varınca melik onlara ikramda bulundu. Bir müddet sonra melikin asıl fikrini anlayan Âmir adamlarına gelip; “düşünce uykudadır heva ise uyanıktır. Bunun için heva, düşünceyi yener. Siz gidelim gidelim diye acele edince ben de sizin gibi aceleci davrandım ve hata ettim. Biz buraya gelmekle başımızı belaya soktuk. Benden habersiz iş yapmayın ve beni bekleyin” dedi.

Adamları ona: Yahu bu adam bize ikramda bulundu, iyilik etti niçin böyle diyorsun? deyince onlara: “Her yılın bir yiyeceği vardır rızıktan endişe etmeyin. Nice yemeler vardır ki bir daha yemeğe hasret bırakır” dedi. Birkaç gün daha kaldıktan sonra melik onu huzuruna alıp onu bakan yapmak istediğini bildirdi. Bu teklife karşılık Âmir: “Benim memlekette gömülü bir hazinem var ve kavmindeki insanlarda çok muhtaçlar. Sen bana rahat gidip gelmem için bir miktar yol harçlığı ver de gidip hazineyi çıkarıp onlara vereyim sonra da kafam rahat olarak sana geleyim” der. Melik istediğini yazdırıp verince hemen arkadaşları ile geri döner. Kavmine varınca da bir daha geri dönmez.⁵⁸²

Bu kıssadan anlaşıldığı kadarıyla Âmir, hata yaptığını ve hatadan dönülmezse daha çok zararlı çıkılacağını anlamış ve bu sebepten açgözlü davranmayıp meliklerin ikramına aldanmamayı başarabilmiştir. Zira orada kalıp hazır ikramlardan yemeye devam etselerdi bir daha yiyemez olacaktı. Yani, melik onların kökünü kazıyacaktı.

Meselin yanlıştan uyarı için kullanılması, çok yemekten sakındırmak için kullanılmasından daha doğru olur. Meseli dilimize anlatılan hikâye üzerinden aktarırsak “Zararın neresinden dönülse kardır” atasözü ile aktarabiliriz.

⁵⁸³ أَلْذُّ مِنَ الْغَنِيمَةِ الْبَارِدَةِ

“Soğuk, savaşız ganimetten daha lezzetli” manasında kullanılan bu mesel, savaşın sıkıntılarına katlanmadan kazanılan ganimeti ifade etmektedir.⁵⁸⁴ Aslı itibarıyla çölün sıcağında yaşayan Araplar soğuk bir havaya ve soğuk bir içeceğe hasrettirler. Dolayısıyla hafif bir esinti bile olsa bunu ganimet kabul ederler. Soğuk bir su içseler ondan daha tatlı bir şey olmadığını söylerler. Zamanla bu kullanım rahat ve zahmetsiz bir yaşayış için عَيْش

⁵⁸² Seleme, *Fâhir*, 184; Askerî, Cemhere 165.

⁵⁸³ Harîrî, *Makâmât*, 50.

⁵⁸⁴ Meydanî, *Mecma'u'l-emsâl*, 3/ 188.

باردُ “rahat hayat”, savaşız kazanılan ganimet için غَنِيمَةً بَارِدَةً “savaşız elde edilmiş ganimet” denir. Hatta Hz. Peygamber’in hadisinde kış aylarına denk gelen ramazan orucu için de aynı tabir kullanılmıştır.⁵⁸⁵ Zor bulunan ve zamanın şartlarına göre bedava kabul edilen şeyleri Araplar bu meselle ifade ederler.⁵⁸⁶

Dilimizde kullanılan “bedava sirke baldan tatlı olur”, “beleş atın dişine bakılmaz” atasözleri aynı manayı ifade etmek için kullanılmaktadır.⁵⁸⁷

مَأْرِيَّةٌ لَا حَفَاوَةَ ⁵⁸⁸

Manası: “Bu ikram sana olan sevgiden değil, bir çıkar sebebiyle.”⁵⁸⁹ Bu mesel birisinden çıkarı olduğu için yalakalık yapan ve bir şeyler veren kimseleri ifade etmek içindir. Eğer çıkarı olmasaydı hiçbir ikramda ve saygıda bulunmayacaktı. Dolayısıyla işi ve menfaati bitince ilişkisini kesenler için Türkçede “öküz öldü ortaklık bozuldu” ve “Abdalın dostluğu köy görününceye kadardır” atasözleri kullanılırken; menfaati için iyilik yapanlar için “kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez” atasözü kullanılır.

3.4.3. İnsani İlişkilerle İlgili Meseller

Bu bölümde arkadaşlık dostluk, samimiyet, birbirini gözetip kollama, sahip çıkma, kavmiyetçilik, iyilik veya kötülük yapma, ihanet etme, barışma, birlik beraberlik, dağılıp parçalanma, savaş, kader gibi konularla alakalı meseleleri toplamaya çalıştık.

3.4.3.1. Dostluk

إِذَا عَزَّ أَخُوكَ فَهُنَّ ⁵⁹⁰

“Kardeşin kızginken sen mütevazi davran” manasına gelen bu mesel, kardeşler arasındaki muhabbetin devamını sağlamak amacıyla yapılmış bir nasihat mahiyetindedir. Bu meseli ilk söyleyen Huzeyl b. Tağlibi’dir. Arkadaşlarıyla beraber yolculuk yaptıkları esnada rastladıkları bir grup insana saldırıp ganimet elde etmişler. Arkadaşları ganimeti taksim etmesini isteyince onlara: “taksimatlara uğraşırsak peşimizden yetişirler” diye cevap

⁵⁸⁵ Mutarrizî, *Îzâh*, 314.

⁵⁸⁶ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/ 321.

⁵⁸⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 184.

⁵⁸⁸ Harîrî, *Makâmât*, 242.

⁵⁸⁹ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 3/ 281.

⁵⁹⁰ Harîrî, *Makâmât*, 231.

vermiş. Arkadaşları ısrar edince de oturup taksim etmiş ve “kardeşlerin zorlarsa sen kolaylaştır, onlar ısrar ederse sen alttan al” manasına gelen bu meseli söylemiş.⁵⁹¹

Bu meseli Türkçede; “alttan almak” deyimini ve “Sen bilirsin diyince değirmende kavga olmaz”, “iş amana binince kavga uzamaz” atasözleriyle de ifade edilir.

هُمَا كُنْدَامِي جَذِيمَةٌ ⁵⁹²

Manası: “Cezîme’nin iki dostu gibi.” Birbirine sadık olan ve uzun süre dostluğunu sürdüren kimseler için kullanılır.

Cezîme, Arap meliklerinin en ileri görüşlü olanı idi. Kendisinde cüzzam hastalığı olduğundan Ebraş lakabı verilmiştir.⁵⁹³

Anlatıldığına göre kız kardeşinin oğlu Amr yanında ikamet ediyordu. Bir gün kayboldu. Aradılar fakat bulamadılar. Balkayn taraflarından gelen iki kişi çocuğu bulup Cezîmeye getirdiler. Duruma çok sevinen Cezime, onları ödüllendirmek istedi ve “ne dilerseniz isteyin” dedi. Onlar da ömürlerinin sonuna dek Cezimeye nedîm olmayı istediler.⁵⁹⁴ Cezime vefa gösterip kabul etti. Kırk yıl kadar beraber bulundular. Onların kırk yıllık arkadaşlıkları uzun süreli ilişkileri ifade etmek için mesel olarak kullanılır oldu.⁵⁹⁵

Birbirinden ayrılamayan samimi dostları ifade etmek için kullanılır. Türkçede: “etle tırnak gibi olmak”, “can ciğer dost, sıkı fıkı olmak” deyimleri bu manayı ifade eder.

لَا يَشُقَّى بِفَقَّاعٍ جَلِيسُ ⁵⁹⁶

Manası: “Ka‘ka‘ ile oturan mutsuz olmaz.” Ka‘ka‘; hüsnü mübaşeretini ile bilinen, dostlarına izzetü ikramda bulunan cömert bir kimsedir. Yanına haceti olan biri uğrasa halinden anlar ve malından bir miktar vererek mutlu ederdi. Cömertliği sebebiyle darb-ı mesel oldu.⁵⁹⁷

Ebu Ubeyde onun Muâviye (r.a)’ın meclis arkadaşlarından olduğunu söyler ve bir hikâye anlatır.

⁵⁹¹ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 22.

⁵⁹² Harîrî, *Makâmât*, 238.

⁵⁹³ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 226.

⁵⁹⁴ İçki arkadaşı demek olup, sıkı dost manasındır. Bk. Şerîşî, *Şerh*, 2/ 226.

⁵⁹⁵ İbn Sellâm, *Emsâl*, 172.

⁵⁹⁶ Harîrî, *Makâmât*, 213.

⁵⁹⁷ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 171.

Bir mihrican gününde Muâviye'ye altın ve gümüş yemek kapları hediye edilir. Muâviye altın tası Ka'ka'ya verir. O da yanında oturan bir A'râbîye hediye eder. A'râbî hediye alınca kalkıp şu şiiri söyler:

وَكُنْتُ جَلِيسَ قَعْقَاعِ بْنِ شُورٍ وَ لَا يَشْفَى بِقَعْقَاعِ جَلِيسُ

“Ben Ka'ka'nın meclisinde bulunanlardı, zaten Ka'ka'nın meclisinde bulunanlar mutsuz olmaz.”⁵⁹⁸

599 لَا أُغْرِسُ الْأَيْدِي فِي أَرْضِ الْأَعَادِي

Lafzi tercümesi “Ben ellerimi düşman toprağına ekmem” olan bu mesel “Düşmana iyilik yapmam, boşa gider” şeklinde de tercüme edilebilir. Ellerin ekilmesi (dikilmesi) iyilik yapmaktan kinayedir.⁶⁰⁰ Şirvânî bu meseli şöyle tercüme etmiştir. “Şeceri ihsânı ve eyâdîyi arz-ı hasâd ve eâdîde gâris ve isâetle mesrûr olanlara müvâs ve müvânis olmam.”⁶⁰¹

602 إِنَّمَا يُضَنُّ بِالضَّئِنِ

“Kıskançlık ancak kıskanan kimseye karşı gösterilir.” *Mecmeu'l-Emsâl*de “kardeşlik ancak seni kardeşi görene karşı olur” şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁰³ Ebû Ubeyd de aynı manayı ifade etmiştir.⁶⁰⁴ Bu meseli ilk söyleyen kişi Ağleb b. Cü'sem el-İclîdir. ضَنِّينَ kelimesi “cimrilik yapan” manasındadır. Şöyle denilebilir: Benim hakkımı bir kimse gözetirse ben de onun hakkını gözetirim. Nasıl ki o beni sevmede başkalarını ortak etmiyor ve cimri davranıyorsa ben de sevgimi sadece ona hasreder ve başkalarına karşı cimri davranırım.⁶⁰⁵ Bu mesel “iyilik ancak iyilik yapana karşı yapılır” şeklinde de tercüme edilebilir.⁶⁰⁶ Bazıları da “ancak kadrü kıymeti yüksek olan şeyler kıskanılır” manasını anlamışlardır.⁶⁰⁷

⁵⁹⁸ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 128.

⁵⁹⁹ Harîrî, *Makâmât*, 42.

⁶⁰⁰ Harîrî, *Makâmât*, 42.

⁶⁰¹ Şirvânî, *Tercüme*, 29.

⁶⁰² Harîrî, *Makâmât*, 41.

⁶⁰³ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/ 77,

⁶⁰⁴ İbn Sellâm, *Emsâl*, 111.

⁶⁰⁵ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 116,

⁶⁰⁶ Sevsevil, *Makâmât*, 42.

⁶⁰⁷ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 116.

Yine aynı manayı ifade etmek üzere دَغْ امْرَأُ و ما اخْتَارَ meseli de kullanılır.⁶⁰⁸ Manası: “Senin nasihatını kabul etmeyi bırak nasıl isterse öyle davransın veya seni kabul etmeyi bırak kendi istediği ile takılsın.”⁶⁰⁹ Yine aynı manayı ifade etmek üzere خَلَّ سَبِيلَ مَنْ وَ هِيَ meseli de kullanılır.⁶¹⁰ Arkadaşlığından hoşlanmayıp el çeken kimse için kullanılır.⁶¹¹ Meydânî’nin zikrettiği şu şiir bu manayı çok açık bir şekilde ifade etmektedir.

صَادِقُ خَلِيلِكَ مَا بَدَا لَكَ نُصْحُهُ فَإِذَا بَدَا لَكَ غِشُّهُ فَتَبَدَّلْ

“Dostunun sana karşı nasihati, iyi davranması ortadaysa sen de ona karşı sadık ol. Fakat sana karşı bir aldatma içine girerse onu hemen değiştir.”⁶¹²

Dilimizde bu manayı ifade etmek üzere “sev beni, seveyim seni (say beni sayayım seni), “sevenin kuluyum, sevmeyenin sultanı”, “sev seni seveni hâk ile yeksân ise, sevme seni semeyeni Mısır’a sultan ise.” Atasözlerimiz kullanılır.⁶¹³ Ayrıca “sen olursan bensiz, ben de olurum sensiz” atasözü de aynı manayı ifade eder.⁶¹⁴

⁶¹⁵ فَرَشْتُهُ بِخَلَّةٍ أَمْرِي

“Ona sırlarımı açtım” manasına gelen bu mesel, insanların gizli saklı işlerini açığa vurması veya başkalarına anlatmasını ifade için kullanılır.⁶¹⁶ Meydânî bu meseli müvelledûn mesellerinin arasında saymıştır.⁶¹⁷ Harîrî meseli kullanırken değiştirerek kullanmış; فَسَأَلْتُهُ أَنْ يُفَرِّشَنِي بِخَلَّتِهِ “ondan işin aslını bana anlatmasını istedim” meselle aynı manayı ifade etmeyi başarmıştır.⁶¹⁸ Daniş Ahmed ve Şîrvânî meselin manasını işin gizli olanı, özü olarak açıklamışlardır.⁶¹⁹

⁶⁰⁸ İbn Sellâm, *Emsâl*, 112.

⁶⁰⁹ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 1/ 407.

⁶¹⁰ Askerî, *Cemhere*, 30.

⁶¹¹ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 1/ 366.

⁶¹² Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 1/ 367.

⁶¹³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 426.

⁶¹⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 424.

⁶¹⁵ Harîrî, *Makâmât*, 260.

⁶¹⁶ Mutarrizî, *Îzâh*, 555.

⁶¹⁷ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 390.

⁶¹⁸ Harîrî, *Makâmât*, 260.

⁶¹⁹ Şîrvânî, *Tercüme*, 206; Daniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 432.

3.4.3.2. Düşmanlık

620 تَبَاعَدَ عَنْهُ تَبَاعُدَ الضَّبِّ عَنِ النَّوْنِ

Manası: “ondan, kelerin balıktan uzaklaşması gibi uzaklaştı.” Önce keleri zikretti çünkü keler sulu ortamı değil, çölleri sever. Balık ise sudan ayrılamaz. Bu sebeple iki zıt kutbun birleşmesi mümkün değildir.⁶²¹ Birbirine yaklaşması mümkün olmayan veya birbirinden kaçan kişileri ifade etmek için kullanılan bir meseldir. Dilimizde bunu “kedi ile köpek gibi olmak” deyiimiyle karşılayabiliriz.

622 لَيْسَتْ لَهُ جِلْدُ الثَّمْرِ

“Ona karşı kurt postuna büründüm” manasındaki bu mesel, birisine olan düşmanlığı izhar edip açıkça ortaya koymayı ifade eder.⁶²³ Kişi sanki kurt postu giyerek kurt gibi tehlikeli hale gelmiş kabul edilir. Çünkü kurt en tehlikeli hayvanlardandır.⁶²⁴ Dâniş Ahmed Efendi meselin cesur ve kahraman kişiler için darbimesel olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁵ Dilimizde açıktan düşmanlık etmekten ziyade gizli düşmanlık üzerine durulmuş olup, içten pazarlıklı ve görüldüğü gibi olmayanlar için “kuzu postuna bürünmek”, “kaçak güreşmek” deyimleri kullanılmıştır.

Meselde açıktan düşmanlık etmekten maksat ileri gidip çirkeleşmek, düşmanlıkta sınırı aşmak da olabilir. Nitekim Şîrvânî, “cery ve bî hayâ kimse hakkında îrâd ettikleri darb-ı meseldir” şeklindeki açıklamasıyla meselin bu yönüne değinmiştir.⁶²⁶ Bu durumda mesel, Türkçedeki “yüzü eşek derisi olmak, yüzünün derisi kalın olmak” deyimleriyle karşılanabilir.⁶²⁷

628 رَمَاهُ اللَّهُ بِدَاءِ الذَّنْبِ

“Allah onu açlık ateşine atsın, canını alsın” manasına gelmektedir. Harîrî meselin son kısmını دَاءُ الذَّنْبِ “kurt hastalığı” açlıktan kinaye olarak kullanmıştır.⁶²⁹ Araplar düşmana

⁶²⁰ Harîrî, *Makâmât*, 178.

⁶²¹ Şerîfî, *Şerh*, 2/ 10.

⁶²² Harîrî, *Makâmât*, 277.

⁶²³ İbn Sellâm, *Emsâl*, 353; Askerî, *Cemhere*, 487; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/79.

⁶²⁴ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/79; Askerî, *Cemhere*, 487.

⁶²⁵ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 451.

⁶²⁶ Şîrvânî, *Tercüme*, 223.

⁶²⁷ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 1134.

⁶²⁸ Harîrî, *Makâmât*, 148.

⁶²⁹ Harîrî, *Makâmât*, 148.

beddua ederken “Allah onu kurt hastalığına düşürsün” derlermiş.⁶³⁰ Dolayısıyla kaşınacak tırnakları olmasın, kuru ekmeğe muhtaç olsunlar manasını kasdetmiş olurlar. Kurtlara pek hastalık isabet etmediğinden sağlıklı kişileri ifade etmek için أَصْحُ مِنَ الذَّنْبِ “kurttan daha sağlıklı” meseli kullanılırmış. Dolayısıyla kurt bir hastalığa yakalanmışsa sebebi ancak açlıktır.⁶³¹ Ölmüş ise de açlıktan ölmüştür.⁶³² Zaten gerek Türkçede gerekse de Arapçada açlığın şiddeti ifade edilmek istenince kurt ile ilişkilendirilir. Biz “kurt gibi açım” derken Araplar أَجَوْعٌ مِنَ الذَّنْبِ “kurttan daha aç” meselini kullanırlar.

3.4.3.3. İyilik ve Kötülük

الْإِنْسَانُ عَيْدُ الْإِحْسَانِ ⁶³³

Manası: “İnsan, iyiliğin kölesidir.” Bu mesel, kendine iyilik yapılan kişinin iyilik yapana karşı kendisini borçlu hissetmesini ifade eder.⁶³⁴ Dâniş Ahmed Efendi meselle ilgili: “bu cümle ihsan için gayra inkiyâd eden kimse için darb-ı mesel olur” dedikten sonra mahsul-i ‘ibâre kısmında, “insan ihsânın masnû‘ıdır ya‘ni bir âdeme ihsânın nice ise o nisbette sana inkiyâd ve muhabbet eder” diyerek meseli açıklamıştır.⁶³⁵ Yapılan iyiliklere vefalı davranmak aynı zamanda İslam dininin bir emridir. Atalarımız sadece iyilik yapana değil; kötülük edene de iyilikle davranmamızı tavsiye makamında “iyiliğe iyilik her kişinin kârıdır; kötülüğe iyilik er kişinin kârıdır” atasözünü söylemişlerdir.

حَذُو النَّعْلِ بِالنَّعْلِ ⁶³⁶

“Ayakkabının diğer teki” şeklinde tercüme edebileceğimiz bu mesel birbirine benzeyen iki şeyi ifade etmek için kullanılır.⁶³⁷ حَذُو kelimesi “benzemek” manasınadır.⁶³⁸ Araplar birbirine benzeyen iki şeyi ifade etmek için حَذُو النَّعْلِ بِالنَّعْلِ “birbirinin aynı, bir çift ayakkabı gibi” der. Çünkü her nalın diğer çifti ile aynı kalıba konulup yapılır.⁶³⁹

⁶³⁰ Meydani, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/23.

⁶³¹ İsbehânî, *Dürre*, 1/ 118.

⁶³² Askerî, *Cemhere*, 202.

⁶³³ Harîrî, *Makâmât*, 170.

⁶³⁴ Harîrî, *Makâmât*, 170.

⁶³⁵ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 329.

⁶³⁶ Harîrî, *Makâmât*, 43.

⁶³⁷ Askerî, *Cemhere*, 232.

⁶³⁸ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 117.

⁶³⁹ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 117.

Meydânî bu meselin bir iş veya hareketin karşılığını misliyle veya eşit olarak vermek için kullanıldığını ifade eder.⁶⁴⁰ Askerî ise, iki şeyin bir birine benzerliğini anlatmak için kullanıldığını ifade etmiş ve Arapların جَزَاهُ حَذُو النَّعْلِ بِالنَّعْلِ “yaptığının karşılığını aynıyla verdi” şeklinde bir kullanımlarının olduğunu bildirmiştir.⁶⁴¹ O halde bu meselle, birbirine benzeyen şeyleri ifade etmenin yanında işlenen suçun karşılığının aynıyla veya tastamam verildiğini ifade etmek için de kullanılabileceğini söylememiz yanlış olmaz. Türkçemizde “tıpa tıp aynı”, “iki ikiz gibi birbirinin aynı” atasözleriyle bu meselin benzerlik ifade eden manasını, “al birini vur ötekine” deyiimiyle de kötülükte denk olan kişileri ifade eden yönünü karşılayabiliriz.⁶⁴² Yapılan iş veya işlenen suçun karşılığını aynıyla bulmayı ifade etmek içinse; “iyilik eden iyilik bulur”, “ne ekersen onu biçersin”, “ne dilerse eşine, o gelir başına” atasözleri kullanılabilir.⁶⁴³

644 كَمَا تَدِينُ تُدَانُ

“Ne yaparsan karşılığını görürsün” manasına gelmektedir. İyilik yaparsan iyilik, kötülük yaparsan kötülük görürsün. Yaptığın işler bir gün mutlaka karşına çıkar.⁶⁴⁵ Harîrî bu meseli kullanırken olduğu gibi değil de; فِدَيْنَا كَمَا دَيْنَاك “biz seni sözlerimizle nasıl mutlu etmişsek sen de bizi öylece mutlu et” şeklinde kullanmıştır.⁶⁴⁶ Tabi asıl maksadı bu mesele işaret etmektir. Zaten Harîrî aynı meseli orijinal şekliyle yirmi birinci makâmde kullanmıştır.⁶⁴⁷

Askerî’nin bildirdiğine göre bu meseli ilk söyleyen kişi, Yezîd b. Sa’îktir. ‘Asmaî’den duyulan bir hikâyeye göre: Gassan sultanlarından biri kadınlara çok düşküdü. Güzel bir kadın haberi alsa hemen sahip olmak isterdi. Bir gün Yezîd memleketinde değilken kızını alıp sarayına getirdi. Yezîd dönünce olayı haber aldı ve hemen sultanın huzuruna çıktı. Sultan o esnada toplantı yapıyordu. Toplantı anında karşısına gelenler de kendisi ile kolaylıkla görüşebiliyordu. Yezîd sultanın önünde durup ona, yaptığının kötü bir iş olduğu ifade eden üç beyitlik bir şiir okudu. Üçüncü beyit şöyleydi:

⁶⁴⁰ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 271-300.

⁶⁴¹ Askerî, *Cemhere*, 232.

⁶⁴² Akdağ, *Deyimler ve Atasözleri*, 181.

⁶⁴³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 336; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 395.

⁶⁴⁴ Harîrî, *Makâmât*, 142.

⁶⁴⁵ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 38.

⁶⁴⁶ Harîrî, *Makâmât*, 142.

⁶⁴⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 499-503.

فَاعْلَمْ وَ اَيُّقِنْ أَنَّ مُلْكَكَ زَائِلٌ وَ اَعْلَمْ بِأَنَّ كَمَا تَدِينُ تُدَانُ

“Ey sultan! Şunu bil ve kesin olarak inan ki; bu mülkün bir gün yok olur ve sen yaptıklarının cezasını çekersin.”

Sultan bu şiiri duyunca ona kızdı ve hakaret içerikli iki beyit okudu. Sonra da huzurundan kovdu.⁶⁴⁸

Bu meselle aynı manayı ifade eden atasözleri dilimizde mevcuttur. “Ne ekersen onu biçersin”, “ne doğrarsan aşına, o çıkar karşına”, herkes ne ederse kendine eder.⁶⁴⁹

650 أَشْأَمُ مِنَ الْبَسُوسِ

“Besûs isimli kadından daha uğursuz” manasına gelen bu mesel, Ğanî kabilesine mensup şerli bir kadından mülhem kullanılmaktadır. Cessâs b. Mürra isimli adamın halası idi. Serap ismindeki develeri Küleyb b. Vâil’in merasına girince Küleyb ilk defa gördüğü deveyi dışarı çıkarmak için uğraşırken attığı bir ok hayvanın memesine geldi. Memesinden kanla karışık süt akan hayvan eve dönerken öldü.

Olaya şahit olan Besûs, yeğenini kışkırtmak için feryadı bastı ve intikam alması için Cessas’ı kışkırttı. Kadının kışkırtması sonucu pusuya yatan Cessas, Küleyb’i bir mızrak darbesi ile öldürdü.⁶⁵¹ Bu cinayet, Bekir ve Tağlib kabileleri arasında kırk yıl süren bir savaşa neden oldu. Bu savaşın başlamasına sebep olduğundan Besûs uğursuz bir kadın olarak anılır oldu.⁶⁵² Kırk yıl kadar süren bu savaşın ortaya çıkardığı sıkıntılar Araplar arasında biliniyordu. Dolayısıyla bir kişi sıkıntılarının fazlalığını anlatmak istediği zaman “Besûs’un uğursuzluğa yol açtığı gün” veya حَرْبُ الْبَسُوسِ “Besûs’tan kaynaklanan savaş” deyimlerini kullanarak bu olaya atıfta buluyor ve içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ifade ediyordu.⁶⁵³

Harîrî kendisinden istenilen şeyin zorluğunu ifade etmek için دُونَ مَرَامِكَ حَرْبُ الْبَسُوسِ “senin bu isteğin benim için kırk yıl süren Besûs harbinden daha ağır bir durumdur” ifadelerini kullanmakla meselin nasıl kullanılacağını da bize göstermiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ Askerî, *Cemhere*, 468.

⁶⁴⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 395.

⁶⁵⁰ Harîrî, *Makâmât*, 260.

⁶⁵¹ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 158.

⁶⁵² Hamza b. Hasan el-İsfahânî, *Sevâirü’l-Emsâl*, thk: Fehmi Sa’d, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988), 205.

⁶⁵³ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 20.

⁶⁵⁴ Harîrî, *Makâmât*, 260.

655 أَشْأَمُ مِنْ قُدَّارٍ

Manası: “Kudâr’dan daha uğursuz.” Adı Kudâr b. Sâlif olup Salih’in (a.s) devesini boğazlayan kişidir. Allah teâlâ bu kötü ameli sebebiyle onu helak etmiştir.⁶⁵⁶ Bu meselin أَشْأَمُ مِنْ أَحْمَرَ عَادٍ versiyonu da vardır.⁶⁵⁷

658 إِنْ كُنْتَ رِيحًا فَقَدْ لَأَقَيْتَ إِعْصَارًا

Manası: “Sen rüzgarsan fırtınayla karşılaştın” güçlü bir kimse daha güçlü biriyle karşılaştığında söylenilir.⁶⁵⁹ Bu mesele “şayet rüzgâr olursan fırtınayla karşılaşırsın” manası da verilebilir. Bu durumda اِنْ şart edatı olur ve cümle tehdit manası taşır. Senin yaptığın kötülüğün fazlasını bulursun manasını ifade eder. Türkçedeki “rüzgâr eken fırtına biçer”, “elin yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu balyoz zannedermiş” ve “dinsizin hakkından imansız gelir” atasözleriyle aynı manayı ifade eder.⁶⁶⁰

661 أَغْدَى مِنْ السُّلَيْكِ

“Süleyk’ten daha koşucu, daha hızlı koşar” manasına gelen bu meseldeki Süleyk, Süleyk b. Süleke’dir ki, annesine nisbetle bu isimle anılmıştır. Temim kabilesine mensuptur.⁶⁶² Annesi Süleke, kapkara bir kadın imiş. Süleyk ise anasından daha karaymış.⁶⁶³

Süleyk’in koşma hususunda mesel olması, koşarak atları bile geçebilmesi sebebiyledir. Öyle ki; Arapların muhteşem dört koşucusundan biri addedilmiştir.⁶⁶⁴ Yalnızken bile düşmana saldıracak kadar cesur kişiliği yanında hırsızlık yapmak için fırsat kolladığından, fırsatçı olarak da nitelendirilmiştir.⁶⁶⁵

Süleyk’in koşuculuğuna dair mesel kitaplarında bir anısı anlatılır ki; Temim kabilesine haber vermeden gizlice saldırmak üzere yola çıkmış bir gurup asker, yolda Süleyk’i görürler. Durumu çaktırmamak için iki savaşıyı atlarıyla Süleyk’in üzerine yollarlar. Durumu sezen Süleyk, sanki bir ceylan gibi koşmaya başlar ve gözden kaybolur. Atlılar

⁶⁵⁵ Harîrî, *Makâmât*, 178.

⁶⁵⁶ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 160.

⁶⁵⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 332; Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 158.

⁶⁵⁸ Harîrî, *Makâmât*, 234.

⁶⁵⁹ Askerî, *Cemhere*, 20; Hâşimî, *Emsâl*, 52.

⁶⁶⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 1/ 243.

⁶⁶¹ Harîrî, *Makâmât*, 100.

⁶⁶² Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 326.

⁶⁶³ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 271.

⁶⁶⁴ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 271.

⁶⁶⁵ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 271.

her ne kadar peşinden koşsalar da yakalayamazlar. Fakat vazgeçme niyetleri de yoktur. Gün kararana kadar atlarını koştursalar da Süleyk'e yetişemezler.

Gece olunca biraz yavaşlayıp, nasıl olsa yorulur bir yerlerde dinlenir, bizde yakalarız düşüncesiyle aramaya devam ederler. Bir ağacın köklerine takılıp düştüğüne dair birkaç işaret bulsalar da kendisi yakalayamazlar. Sabah olunca geri dönmeye karar verirler.

Süleyk, kavmine sağ salim ulaşmış ve kötü haberi bildirmiş fakat kavmi onun bu haberine kulak vermemiştir. Çünkü orduyu gördüğü yer çok uzaktadır ve Süleyk'in bir günde köyüne haber getirmesi imkansızdır. Birkaç güne ordu gelip Temim halkına saldırır. Süleyk'in haberinin doğruluğu da anlaşılmış olur fakat iş işten geçmiştir.⁶⁶⁶

Harîrî, bu meseli kullanırken teşbih edatıyla, kelimelerin yerini değiştirerek kullanmıştır. Mesel aslı itibariyle “Süleyk'ten daha hızlı koşucu” manasında iken, كَالسَّائِلِ فِي عَدَاوَتِهِ “koşma konusunda Süleyk gibi” demek suretiyle kullanmıştır.⁶⁶⁷

Dilimizde koşma konusunda atasözü olmuş birileri yoktur fakat Harîrî'nin meseli kullanma biçiminden yola çıkarak bir sonuca varacak olursak benzer manalı atasözü ve deyimlere ulaşılabilir. Bu sebeple öncelikle Harîrî'nin meseli kullandığı bağlamı tespit etmek lazımdır.

Hikâyede anlatıldığı kadarıyla, bir adam, oğlunu öldürüldüğü iddiasıyla, genç ve yakışıklı bir oğlanın yakasından tutup onu katillikle itham eder ve şehrin kadısına götürme hususunda diretir. Sonunda kadıya gitmeye razı olan genç, adamla beraber Süleyk'in koşması gibi koşarak kadı'nın huzuruna varırlar.⁶⁶⁸

Olayda anlatılan gidiş biçimi, hemen, hiç beklemeden, vakit kaybetmeden ve hızlıca manalarını bize anımsatıyor. Ayrıca “şimşek gibi hızlı olmak” deyimini de bu manayı ifade eder.

3.4.3.4. Kavmiyetçilik

إِنَّكَ إِبْنُ بُوحٍ يَشْرَبُ مِنْ صَبُوحٍ⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 305; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/ 326; Askerî, *Cemhere*, 409; Mutarrizî, *Îzâh*, 378.

⁶⁶⁷ Harîrî, *Makâmât*, 100.

⁶⁶⁸ Harîrî, *Makâmât*, 100.

⁶⁶⁹ Harîrî, *Makâmât*, 275.

“Asıl evlat senin avlunda doğup, sofranda büyüyendir” manasına gelmekte olan bu mesel, asıl evladın kişilerin kendi sulbünden gelenler olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁰ Evlatlık edinmekle gerçek manada çocuk sahibi olunmaz. Cahiliye devrinde Araplar kadınlara giderlerdi ve kadın hamile kaldığında münasebet kurduğu kişiler arasında kura çekerek çocuğun babasını belirlerdi. Bu uygulama neticesinde edinilen çocukların gerçek evlat gibi olmayacağını bu mesel ifade etmektedir.⁶⁷¹

Araplar aynı manayı ifade etmek üzere *إِنَّكَ ابْنُ أَيْرِكَ لَيْسَ ابْنُ غَيْرِكَ* “Evlat başkasının belinden gelen değil senin sulbünden gelendir” meselini de kullanırlar.⁶⁷² Türkçede aynı manayı ifade etmek üzere “çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan oğul olmaz” atasözü kullanılmaktadır.⁶⁷³

ضَلُّ بْنُ ضَلٍّ ⁶⁷⁴

“Tanınmaz bilinmez biri” manasındaki bu mesel, babası bilinmeyen ve kendisi de toplumda tanınmayan kişiler için kullanılır.⁶⁷⁵ *Makâmât* şârihlerinden Dâniş Ahmet Efendi bu meseli açıklarken “mechûlül’l-ahvâl için darb-ı mesel olur. Mesela bir âdemin ki vilayeti ve kavm ve aşireti ve din ve diyaneti bilinmez öyle olan kimseye *ضَلُّ بْنُ ضَلٍّ* derler yani zayı‘ oğlu zayı‘” ifadelerini kullanır.⁶⁷⁶

Bu mesel bize yabancı kişilerin toplum tarafından dışlandığı gerçeğini hatırlatmaktadır. Zaten Türkçede de bir yere yeni gelip insanların hemen arasına kabul etmediği kişilerin durumunu ifade etmek için “yabancı koyun kenara yatar” ve “garip yiğidin dili kısa, boynu bükük olur” atasözleri kullanılmaktadır.⁶⁷⁷

جَمَى الْكَلِيبِ ⁶⁷⁸

Küleyb b. Rabîa b. Hâris b. Züheyrdir. Benî Tağlib kabilesinden olup, İmriü’l-Kays’ın dayısıdır. Arapların en şerefliyelerinden olduğu söylenir. Bulunduğu yerin otunu ve av

⁶⁷⁰ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 152.

⁶⁷¹ Mutarrizî, *Şerh*, 571; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 153.

⁶⁷² Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 163.

⁶⁷³ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 216.

⁶⁷⁴ Harîrî, *Makâmât*, 296.

⁶⁷⁵ İsfahânî, *Dürre*, 2/503; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 421.

⁶⁷⁶ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 468.

⁶⁷⁷ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 463.

⁶⁷⁸ Harîrî, *Makâmât*, 193.

hayvanlarını şiddetle koruması sebebiyle “koruma” mefhumu için darb-ı mesel olmuştur.⁶⁷⁹

Bir köpek yavrusu edinmişti. Ot bulunan bir yere vardı mı insanlar köpeğin ulumasını duysun ve otlığa gelmesin diye köpeği de yanında götürürdü. Köpeğin ulumasını duyanlar onun olduğu bölgede hayvan otlatmaz, O bir yerde oturunca saygıdan önünden geçmezler, meclisinde konuşmazlar ve misafir gelsin diye ateş yaktı mı ateş yakmazlardı. Köpek yavrusu edinmesi ve bununla meşhur olması sebebiyle insanlar, enik manasına gelen küleyb kelimesini onun ismi zannettiler.⁶⁸⁰ Araplar arasındaki kıymetini ifade için *أَعَزُّ مِنْ كَلْبٍ وَائِلٍ* “Küleb b. Vâil’den daha şerefli” meseli söylenir olmuştur.⁶⁸¹

Bir gün koruması altında olan bir yere izni olmadan bir dişi deve girmişti. Deveyi kovmak maksadıyla attığı mızrak hayvanın memelerine isabet etti.⁶⁸² Hayvanın ölümüyle sonuçlanan bu olay Küleyb’in de sonunu getirmişti. Şerli Kadın Besûs tarafından kışkırtılan Cessas b. Mürra tarafından bir pusu sonucu öldürüldü.⁶⁸³

⁶⁸⁴ *شَقَّ فُلَانٌ الْعَصَا*

“Falanca kişi birliği bozdu.” Manasına gelen bu mesel bir kavim veya topluluğun birlik ve beraberliğinin dağıldığını ifade etmek için kullanılır.⁶⁸⁵ *عَصَا* kelimesini Araplar “birlik ve beraberlik” için kullanırlar.⁶⁸⁶ İslam ümmeti arasında farklı fikirleriyle ilk ayrılığı çıkaran Hâricîler için; *شَقُّوا عَصَا الْمُسْلِمِينَ* “Müslümanların birliğini ve dirliğini bozdular” denilir.⁶⁸⁷

Makâmât şârihlerinden olan Mutarrizî *العصا* kelimesinin birlik ve beraberlik manasına kullanılmasını şöyle açıklar: Aynı yolda giden iki kervan başı beraberce yollarına devam ederler. Ne zaman ki herkes kendi yoluna dönünce birlikleri dağılır. Önlerindeki yolu bir

⁶⁷⁹ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 73.

⁶⁸⁰ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 320.

⁶⁸¹ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 320.

⁶⁸² Deve Cessas’ın teyzesi olan Besûs’a aitti. Küleyb besûs’un devesini öldürmüş, Cessasın devesini ise su içmekten engellemiş ve kovmuştu. Cessas gelip, “develerime su içirmedin neredeyse öleceklerdi” dedi. Küleyb ise “su ile işimiz vardı” deyip atını Küleybin üstüne sürüp onu yere düşürdü. Küleyb öleceğini öldürmüştün hatırladın mı!” deyip atını Küleybin üstüne sürüp onu yere düşürdü. Küleyb öleceğini anlayınca hayvanlarını sula dediyse de Cessas aldırış etmedi ve Küleybi öldürdü. Bk. Şerîşî, *Şerh*, 2/ 74. Cessas’ın teyzesi Besûs için ise *أَشَامُ مِنَ الْبَسُوبِ* meseli kullanılır. Bk. Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 156.

⁶⁸³ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 74; Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 320.

⁶⁸⁴ Harîrî, *Makâmât*, 39.

⁶⁸⁵ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 1/ 364.

⁶⁸⁶ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 111.

⁶⁸⁷ Yusi, *Zehr*, 3/ 234.

değnek olarak düşünürsek sanki değnek iki parçaya, sonra da üç, dört... birçok parçalara ayrılmış olur. Bu benzetmeden sebep her türlü ayrılık için شَقُّ الْعَصَا "asâ'nın parçalanması" tabiri mesel olmuştur.⁶⁸⁸

Ayrıca Râmhürmüzî'nin hadislerdeki mesel veya mesellere benzer cümleleri topladığı *Emsâlû'l-Hadîs* isimli eserinde konumuz olan meselle ilgili bir rivayet mevcuttur. Bu hadiste Hz. Peygamber İbn Abbâs tarikiyle şöyle buyurmuştur: “Her kim Müslümanların birliğini bozarsa o İslam ipini boynundan çıkarmış olur.”⁶⁸⁹

Harîrî bu meseli kullanırken kelime oyunlarına devam etmiş birlik ve beraberliği sağladığını ifade etmek için شَقُّوا عَصَا الشِّقَاق “ayrılığı yardık, parçalayıp attık yani birleştik, bir ve beraber olduk” demek suretiyle meseli asıl mananın zıttına kullanmıştır.⁶⁹⁰

Meselde ifade edilmek istenilen birliği dağıtan kişiler ve onların bu işlerinin halk tarafından kötü karşılanmasıdır. Toplumda arıza çıkaran kişi, bir kişi bile olsa bunun ıslah edilmesi lazımdır. Çünkü; “bir korkak bir orduyu bozar”, “bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır” atasözlerimiz boşuna söylenmemiştir.⁶⁹¹ Her toplumda olduğu gibi bizde de birlik ve beraberliği teşvik eden onlarca atasözü bulmak mümkündür. Bu meyanda şu atasözlerini sayabiliriz: “Bir elin nesi var iki elin sesi var”, “tek taştan duvar olmaz”, “bir el bir eli yıkar, iki el yüzü yıkar”, “bir kılın bir örmeye faydası var”, “birlikten kuvvet doğar”, “adam adama gerek olmasa her biri bir dağ başında olurdu”, “nerede birlik orada dirlik”, “baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz”, “anca beraber, kanca beraber”, “tek kanatlı kuş uçmaz”, “komşu komşunun külüne muhtaçtır.”

3.4.3.5. İhanet

قَلْبٌ لَهُ ظَهْرُ الْمَجَنِّ ⁶⁹²

⁶⁸⁸ Mutarriżî, *İzâh*, 300.

⁶⁸⁹ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî, *Emsâlû'l-Hadîs*, thk. Ahmed Abdülfettâh Temmâm, (Beyrut: Müessesetü Kütübî's-sekâfiyye, 1409), 118. Hadisin asıl metni: مَنْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ.

⁶⁹⁰ Harîrî, *Makâmât*, 39.

⁶⁹¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 198.

⁶⁹² Harîrî, *Makâmât*, 226.

Manası: “Ona kalkanının arkasını çevirdi” bu mesel, uzun süre sevgi ve dostluklarını devam ettirdikleri halde bilahare araları bozulan kimseler için kullanılır.⁶⁹³

Meselin hikayesi de şöyledir. İbn Abbas Basra valisi iken devlet malını zimmetine geçirdiğine dair haber alan İmam Ali bir mektup yazarak kendisini şu sözleriyle azarlamıştır:

“Ben seni eminliğime (emanetime) ortak ettim. Bana göre yakınlarım içerisinde senden daha güvenilir kimse yoktu. Amcanın oğluna, zamanın şiddet, düşmanın muhalefet göstermekte olduğunu gördüğünde sen de ona kalkanın arkasını çevirdin, beni yardımsız bırakanlarla birleşip yardımsız bıraktın, ümmetin malından da tepelerde kurdun keçileri gasp etmesi gibi koparıp alabildiğini aldın. Biraz yavaş ol! çünkü sınırı aştın. Günahkarları tevbeyle, zalimi de zulmünden dönmeye çağırıyorum.”⁶⁹⁴

Dolayısıyla bu sözü ilk söyleyen Hz. Alidir. Türkçedeki “sırt dönmek” ve “köprüleri atmak, aralarına kara kedi girmek” deyimleri bu manayı ifade etmek için kullanılabilir.

تَخَلَّصَتْ قَائِبَةً مِنْ قُوبٍ⁶⁹⁵

Manası: “Yumurta yavrudan kurtuldu.” Şiddetli ve ıstıraplı bir vaziyetten kurtulanlar hakkında kullanılır.⁶⁹⁶ Rivayet odur ki, Benî Esed’den bir köylü yolculuk esnasında nüfuzlu bir tüccara “falanca yere varana kadar bana sahip çık, göz kulak ol, beni koru” der. İsteddiği yere varıp sıkıntılardan kurtulunca “benim senin korumana ihtiyacım yok, sende kimsin” gibisinden efelenir. Bu ve benzeri durumları ifade etmek için Araplar bu meseli kullanır.⁶⁹⁷ Bazıları ise aralarındaki bağlantıyı kesen dostlar için kullanılır demişlerdir.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Askerî, *Cemhere*, 443.

⁶⁹⁴ Meydânî, *Mecme’*, 2/ 404; Nâci, *Sâniha*, 338.

⁶⁹⁵ Harîrî, *Makâmât*, 101.

⁶⁹⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 337.

⁶⁹⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 382; Harîrî, *Makâmât*, 103.

⁶⁹⁸ Yûsî, *Zehr*, 2/ 195; İbn Sellâm, *Emsâl*, 337; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 295.

Bu meselde ‘kalb sanatı’ yapılmıştır.⁶⁹⁹ Yumurta yavrudan değil de yavru yumurtadan kurtulmuştur.⁷⁰⁰ Ancak şuna dikkat çekmek gerekir ki, bir kişinin sırtındaki yükü atması veya bir görevi tamamlaması onun için kurtuluştur. Tıpkı hamile kadının yavrusunu doğurunca ağır bir yükten kurtulması gibi.⁷⁰¹ Bu bakış açısıyla düşünürsek aslında yavru değil yumurta kurtulmuştur.

Meselin, Benî Esed kabilesine mensup olan adamın tüccara yaptığı yanlış davranışla bağlantısını ve vech-i şebhini tespit edersek şöyle bir yorum yapabiliriz. Yavru annenin yumurtasında gelişip büyürken onu dış etkenlerden koruyup kollayacak bir kabuğa ihtiyacı vardır. Ne zaman ki yavru büyür ve kendini koruyacak kıvama gelir artık yumurtanın korumasına ihtiyacı kalmaz. Aynı şekilde başkalarının koruması altına giren kişiler de güvenli bir limana varınca artık koruyucuya ihtiyaç duymazlar.

Bu meselin farklı rivayetleri de mevcuttur. بَرْنَتْ قَائِبَةً مِنْ قُوبٍ “yumurta yavrudan kurtuldu” , بَرْنَتْ قَائِبَةً مِنْ قُوبٍ / انْقَطَعَ قُوبِيٌّ مِنْ قَائِبَةٍ , “yavru yumurtadan kurtuldu” şeklinde iki farklı rivayet vardır.⁷⁰² İbni Sellam’ın rivayetinde kalb sanatı yapılmamıştır. Ayrıca بَرْنَتْ قَائِبَةً مِنْ قُوبٍ rivayeti için Akdağ’ın yaptığı çıkarım bizim ortaya koyduğumuz görüşle paralellik arz etmektedir. Akdağ bu meselin manasını şöyle ifade eder: “Civciv yumurtadan çıktıktan sonra yumurtanın onun yaptığı işlerden sorumlu olmadığı gibi, bende bu işten sorumlu değilim.”⁷⁰³

⁶⁹⁹ Bu meselde kalb sanatı vardır. Civciv yumurtadan çıkmak suretiyle ondan kurtulur. Cümle ise aksi olarak ‘yumurta civcivden kurtuldu’ şeklinde maklûb olarak kurulmuştur. Ebû Ubeyd’in emsâlinde de belirtildiği üzere fâil mef’ûl manasına kullanılmıştır (bk. İbn Sellâm, *Emsâl*, 337). Ayrıca Kehf suresi 45. ayetin tefsirinde Beydâvi’nin de işaret ettiği üzere böyle bir kullanım ayeti kerimelerde de bulunmaktadır. Kehf 45. ayette Cenabı Allah dünyaya düşkün olan kişilere bir temsil olsun diye, dünya hayatının güzelliklerini gökten inerek toprakla karışan ve toprağa hayat veren suya benzetirken dünyanın sonunu ise rüzgarın savurduğu çerçöp gibi değersiz göstermektedir. Ayetteki فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ cümlesinde fail olarak kullanılan نَبَاتُ الْأَرْضِ “yerin bitkileri” aslında suyun kendisine karıştığı mef’uldür. Zira fail konumunda olan su’dur. Yağar ve toprağa karışır. Beydâvi bunu, bir birine karışan her iki şeyin de yanındakinin sıfatını alarak birbirine karışmasını, çokluktaki mübalağayı ifade etmek için aks/kalb cihetiyle yapıldığını söylemektedir (Nâsîru’d-dîn eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2017), 605. Hafâcî Beydâvî’nin bu ifadelerini daha açık olarak ifade eder. Şöyle ki “burada yapılan ‘kalb sanatı’ müellifin de işaret ettiği üzere belağî bir nükteye işaret olsun diye yapılmıştır. Çünkü hem su hem de otlar birbirine karışmakla bir cihetten muhtalid diğer cihetten muhteladun bih’tir. Bu mübalağa suyun çokluğunu ifade etmek üzere gelmiştir. Arap luğatında باء harfi cerrinin iki şeyden daha çok olana dahil olması bunu destekler (Bk. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Hâşiyetü Şihâb el-Müsemmât ‘Înâyetü’l-Kâdî ve Kifâyetü’r-Râdî Alâ Tefsîri’l-Beydâvî*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut), 7/183.

⁷⁰⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 295.

⁷⁰¹ Yûsî, *Zehr*, 2/ 195.

⁷⁰² İbn Sellâm, *Emsâl*, 336; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 400.

⁷⁰³ Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler*, 115.

Giresun bölgesinde çocukluğun sıkıntılı günlerini atlatıp kendi işlerini görmeye başlayan fakat, ana babasının sözlerini tınlamayan tavırlar içine giren çocuklar için “kıçı b.ktan kurtuldu” tabiri kullanılmaktadır. Kanaatimizce bu mesel ile aynı manayı ifade eder.

3.4.3.6. Birlik ve Beraberlik

704 أَنْتَ تَنْقُ وَأَنَا مَنِقٌ فَمَنْ تَنْقُ

“Sen çabuk kızarsın ben hemen ağlarım, nasıl anlaşıcağız?” manasına gelen bu mesel, huyları birbirine zıt olan kişileri ifade etmek için kullanılır.⁷⁰⁵ Kötü huylu iki adam yolculuğa çıkmışlar. Yolda anlaşamayınca birisi bu meseli irâd etmiş.⁷⁰⁶ Şîrvânî meseli açıklarken şu ifadeleri kullanır: “Arapların ahlakı yekdiğerine muhalif iki kimse hakkında irad ettikleri darbimeseldir. تَنْقُ gayzla mümteli’ kimseye derler ki, Arapların çanak olduğu vakit اتَّقَتْ الإِنَاءُ dedikleri kavillerinden ahz olunmuştur. مَنِقٌ ise ağlayan kimsedir.”⁷⁰⁷ Mesel aslında bazı kişilerin fedakarlıkta bulunması isteğini bildirmektedir.

Vankulu Mehmet Efendi مَنِقٌ kelimesini açıklarken mesele de değinmiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur: “me’ik: mîm’in fethi ve hemzenin kesriyle, Zîkr olunan vech üzere ağlayıcı kimse. Ve fi’l-meseli: “أَنْتَ تَنْقُ وَأَنَا مَنِقٌ كَيْفَ تَنْقُ” Ya’nî sen gazûb ve ben za’îfü’l-kalb pes hüsn-i mu’âşeret kaçan müyesser olur.”⁷⁰⁸

Ya tez kızan kızmayacak ya da ağlayan sabırlı davranacak sonuçta uyumlu bir ortam oluşacaktır. Türkçede bu yoruma uygun olarak “sen ağa ben ağa inekleri kim sağa” atasözü söylenilebilir.

709 هَذَا الشَّيْلُ مِنْ ذَاكَ الْأَسَدِ

Manası: “Bu yavru o aslandandır.” Övgü makamında kullanılır. Birbirine çok benzeyen iki kişinin durumunu ifade etmektedir. Türkçede “hık demiş burnundan düşmüş” deyiimiyle karşılanabilir.

710 سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ

⁷⁰⁴ Harîrî, *Makâmât*, 279.

⁷⁰⁵ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 69; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/ 379.

⁷⁰⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 278; Askerî, *Cemhere*, 65.

⁷⁰⁷ Şîrvânî, *Tercüme*, 224.

⁷⁰⁸ Mehmed Vâni, *Vankulu Lüğati*, “el-me’ik”, 2/ 1691.

⁷⁰⁹ Harîrî, *Makâmât*, 84, 142, 546.

⁷¹⁰ Harîrî, *Makâmât*, 39.

“Tarak dişleri gibi eşit.” Bu mesel Araplar arasında eşitliği ifade etmek için kullanılır. “eşitlik” kelimesi العدل “adalet” manasına kullanılır.⁷¹¹ أسنان المشط tabiri genel manada bütün eşitlikleri ifade etmek için kullanılırken سَوَاسِيَةُ كَأَسْنَانِ الْحِمَارِ “eşek dişleri gibi hepsi birbirinin aynısı” şeklindeki mesel, kötülük konusunda eşit olmayı ifade etmek için kullanılır.⁷¹² Makâmât şârihlerinden Şerîşî, konuya dikkat çekmiş ve: “İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşittir meseli bütün hususlara şamil olarak kullanılmakta iken Araplar şer hususundaki eşitliği ifade için daha çok “Eşek dişleri gibidirler, birbirilerinden farkları yoktur” diye tabir ederler.” demiştir.⁷¹³

Ebû Hilâl el-Askerî’nin belirttiğine göre bu meselin ilk söyleyeni Hz. Peygamber’dir.⁷¹⁴ İbn ebî Hâzım’ın babası Sehl b. Sa’d’dan nakille Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İnsanlar ancak bir tarağın dişleri gibidirler, sadece rahmet sıfatıyla birbirinden ayrılırlar.”

Dilimizde bu mesele denk olabilecek atasözleri şunlardır; “Her insan kendi çukurunu doldurur.”⁷¹⁵ “Kimse kimsenin çukurunu doldurmaz.”⁷¹⁶ “Sen sen, ben ben.”⁷¹⁷

3.4.4. Sosyal Hayatla İlgili Meseller

Bu bölümde toplumun sahip olmuş olduğu özelliklerden zenginlik, fakirlik, aile, kadın, evlilik, aşk hayat, ölüm, savaş, kendini beğenme, topluma karşı böbürlenme, zor durumda kalma, kötü hallere düşme, işlerin tersine dönmesi, yaşlılık, gençlik, zorluklara katlanma, fitne fesat, ara bozma, nasihat, örf ve âdet, hamiyet, vatanseverlik gibi konularla ilgili meseleleri toplamaya çalıştık.

3.4.4.1. Aile ve Kadın

إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدِّمَنِ ⁷¹⁸

“Çöplükte biten gülden sakının” Bu sözü ilk söyleyen Hz. Peygamber’dir. Kendisine: Ey Allah’ın Rasulü! Çöplükte biten gül de nedir? diye sorulunca: “Kötü bir ailede yetişmiş

⁷¹¹ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 88.

⁷¹² Zemahşerî, *Mustaksâ*, 2/ 124.; İbn Sellâm, *Emsâl*, 132.; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 88.

⁷¹³ Şerîşî, *Şerh*, 1/112.

⁷¹⁴ Askerî, *Cemhere*, 326.

⁷¹⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 311.

⁷¹⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 364.

⁷¹⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 425.

⁷¹⁸ Harîrî, *Makâmât*, 46.

güzel, alımlı kadındır” diye cevap vermiştir.⁷¹⁹ Askeri meseli isnadıyla beraber vermiş ve bazı açıklamalarda bulunmuştur. خَضْرَاءُ الدِّمَنِ “çöplükteki gül” lafzının aslında hayvan pisliklerinin üstünde biten güzel görünümlü bitkiler olduğunu ifade etmiş, her ne kadar görünüşü hoşsa gitse de ondan istifade edilmediği gibi kötü ailede yetişen kadın da görünüşü güzel bile olsa onunla nikahtan kaçınmanın daha uygun olacağına dikkat çekmiştir.⁷²⁰ Çünkü soy çeker. Soyu iyi olan genellikle iyi olurken soyu kötü olan da genellikle kötülöklere dalar. Bu bizim kültürümüze de yerleşmiş bir anlayıştır. Öyle ki atasözlerimize ve hatta şiirlerimize bile yansımıştır.

Atalarımızın “anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al”⁷²¹, “katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker”⁷²² sözleri buna misal verilebilir.

غُلٌّ قَمَلٌ⁷²³

“Tam bir baş belası, felaket, büyük bir işkence” manasındaki bu mesel, kötü huylu kadınlar için kullanılır.⁷²⁴ Meselin aslı esirlerin eline bağlanan tüylü ipten gelmektedir. Uzun süre elde bağlı kalınca bitlenir, esir için zorluk üstüne zorluk olurmuş. Kötü zevce de boyna bağlanmış esir ipi gibi sıkıntı verdiğinden ipe teşbih edilmiş.⁷²⁵

وَأَفَقَ شَنْ طَبَقَةً⁷²⁶

“Şen Tabakaya tam uydu” manasına gelen bu mesel, Arap dâhilerinden Şenn isimli bir adamdan mülhemdir. Bu adam kendi gibi zeki, akıllı bir kadın bulmadığı müddetçe evlenmeyeceğine dair yemin etmişti. Bir yolculuk esnasında bir adamla karşılaştı. Adama: “Nereye gidiyorsun” diye sordu adam da yabancıdır tanımaz diye gittiği yerin ismini söyledi. Şen de oraya gidiyordu. Yolda giderken şen yanındaki arkadaşına: “Sen mi beni taşırsın ben mi seni taşıyayım?” diye sordu. Adam “ne kadar da cahilsin ikimizde binekteyiz. Niye birbirimizi taşıyalım ki?” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Şenn sustu ve binekleri üzerinde yola devam ettiler. Biraz sonra hasat yapılmış bir ekine rastladılar. Şenn yanındaki arkadaşına: “Bu ekin yenilmiş midir yoksa yenilmemiş mi?”

⁷¹⁹ Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 1/ 49; Râmhürmüzî, *Emsâlü‘l-hadîs*, 1/ 120.

⁷²⁰ Askerî, *Cemhere*, 13.

⁷²¹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 147.

⁷²² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 350.

⁷²³ Harîrî, *Makâmât*, 463.

⁷²⁴ Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 2/ 345.

⁷²⁵ Askerî, *Cemhere*, 419.

⁷²⁶ Harîrî, *Makâmât*, 425.

diye sordu. Adam: “Ne kadar cahilsin! daha yeni hasat yapılmış taze ekin görüyorsun hem de yenilmiş mi diye soruyorsun,” dedi. Şen sustu ve yola devam ettiler. Tam köye yaklaşmışlardı ki bir cenazeye rastladılar ve Şenn adama: “Bu tabutun içindeki sence ölü mü diri mi?” diye sordu. Bunun üzerine adam: “Senden daha cahilini görmedim. Hem cenazeyi görüyorsun hemde içindeki ölmüş mü? diye soru soruyorsun.” Diye karşılık verdi. Şenn yine sustu ve cevap vermedi. Adam Şenn’i de yanı sıra evine götürdü. Eve varınca adamın Tabaka ismiddeki kızı babasına misafirin kim olduğunu sordu. Adam kızına, yolda karşılaşp beraber yolculuk yaptıklarını fakat adamın çok cahil, kafası basmaz birisi olduğundan bahsetti ve başından geçen olayları ve Şenn’in saçma sorularını anlattı. Bunu duyan kız babasına “baba bu adam cahil değil, tam aksine çok zeki biri.” Diye mukabelede bulundu. Sana sorduğu ilk soruya gelince “sen mi beni taşırsın ben mi seni taşıyayım” derken yani yol boyunca konuşmadan gitmeyelim sen mi bana bir şeyler anlattırsın ben mi sana bir şeyler anlatayım demek istemiş. İkinci sorusu “bu ekin yenmiş mi yenmemiş mi?” derken ekin sahipleri bunu daha önceden satıp parasını yediler mi yoksa satmamışlar mıdır? diye sormak istemiş. Cenaze sorusuna gelince; kendisinden sonra onu hayırla yâd edecek, daima dilinde onun hatıralarını söyleyecek iyi işler yapıp güzel bir isim bıraktı mı yoksa körü körüne yaşayıp unutulacak bir halde mi öldü? demek istemiş.

Bunun üzerine adam dışarı çıktı. Şenn’in yanına oturdu ve onunla bir müddet konuştu sonra: “bana sorduğun soruların cevabını sana açıklayayım mı,” dedi ve kızından duyduğu cevapları söyledi. Cevapları duyan Şenn: “Bunlar senin cevapların değil, kimden öğrendin bana bunu söyle,” diye adamı sıkıştırdı. Adam: “Benim bir kızım var cevaplar ona aittir.” dedi ve kızını Şenn ile nikahladı. Şenn kızı alıp evine götürdüğü zaman da ailesi “Tencere yuvarlandı kapağını buldu” manasına gelen bu sözü söylediler.⁷²⁷

728 إِنَّ الْجَوَادَ عَيْنُهُ فَرَارُهُ

“İyi at gözünden, görünüşünden belli olur” manasına gelen bu mesel, bir insanın dış görünüşünün iç haline işaret ettiğini ifade etmek için kullanılır.⁷²⁹ Meseldeki الْفَرَارُ lafzı

⁷²⁷ Meydânî, *Mecmeu’l-Emsâl*, 3/ 351-352.

⁷²⁸ Harîrî, *Makâmât*, 129.

⁷²⁹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 254; Meydanî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 16; Askerî, *Cemhere*, 48.

“hayvanın yaşını öğrenmek için dişlerine bakmak” demektir.⁷³⁰ Nasıl ki hayvanın dişine bakınca yaşı ve genel durumuyla ilgili bilgi ediniliyorsa; insanın gözü ve görünüşü de kendisi hakkında birtakım bilgiler verir.

Aynı manayı ifade etmek üzere يُخْبِرُ/يُغْنِيكَ عَنْ مَجْهَلِهِ مَرَاتُهُ “onun görünen kısmı bilinmeyen hususunda bilgi verir” ve كَفَى بِرُغَائِهَا مُنَادِيًا “durumu anlatmaya hayvanın böğürmesi yeter” meselleri de kullanılmaktadır.⁷³¹ Türkçede aynı manayı ifade etmek üzere “adam olacak çocuk b.kundan belli olur” atasözü kullanılmaktadır.⁷³²

733 أَفْرَغَ مِنْ فُؤَادِ أُمِّ مُوسَى

“Musa’nın annesinin yüreğinden daha boş” manasına gelen bu mesel, her ne kadar mesel kitaplarında zikredilmişse de herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁷³⁴ Bunun sebebi meselin ifade ettiği anlam yeterince açık olduğundan tekrar açıklanmaya hacet duyulmaması olabilir.

Meselin hangi anlamda kullanıldığını tespit etmek için Kasas suresi 10. Ayetin tefsirlerini incelemek gerekmektedir. Ayette أَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِقًا “Musa’nın annesinin yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı” şeklinde kullanılan ifade, tek düşüncesinin çocuğu olup diğer her şeyden soyutlandı ve sanki tamamen düşüncesiz ve akılsız bir halde kaldı anlamını ifade etmektedir.⁷³⁵ Harîrî meseli kullanırken; “gurbet okları beni bu şehre attığı zaman aç bir halde yoksulluktan kıvranır olmuştum. Çantamda hiçbirşey yoktu ve Musa’nın annesinin yüreği gibi bomboştu.”⁷³⁶ demek suretiyle maddi bir yokluğu ve zihninde ise açlıktan kurtulmadan başka düşünecek bir şeyinin olmadığını ihsas ettirmektedir. O halde bu meselin kullanımıyla ilgili olarak şunu diyebiliriz: bu mesel, bütün problemleri unutturup bizi tek bir sıkıntı üzerine düşünmeye yoğunlaştıracak durumlarda kullanılır.

737 رَمَاهُ اللَّهُ بِثَلَاثَةِ الْأَتَافِي

⁷³⁰ Meydanî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 16.

⁷³¹ Askerî, *Cemhere*, 458.

⁷³² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 117.

⁷³³ Harîrî, *Makâmât*, 51.

⁷³⁴ Meydanî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 389; İsbahânî, *Dürre*, 1/ 327.

⁷³⁵ Ebûl-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf’ân Hakâ’iki Ğavâmidü’t-Tenzîl ve ’Uyûni’l-Ekâvîl fi Vucûhi’t-Te’vîl*, çev. Murat Sülün (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2018), 5/ 18.

⁷³⁶ Harîrî, *Makâmât*, 51.

⁷³⁷ Harîrî, *Makâmât*, 74.

“Allah (cc.) onu iki sacayağının üçüncüsü yaptı veya Allah (cc) onu büyük bir felakete çarptırsın” manasına gelen bu mesel, büyük bir sıkıntı içine düşen kişiler için kullanılır.⁷³⁸ Araplar dağ bayır aşarken yemek pişirecek olurlarsa genellikle iki iri taş alıp yan yana koyar, arka tarafı da dağa gelecek şekilde içine ateş yakarlar, tencerelerini koyup yemek pişirirlerdi.⁷³⁹ Bir nevi iki taş bir de dağ kenarından sacayağı yaparlardı. Üçüncü taş yerine konulan dağ parçasına Araplar ثَالِثَةُ الْأَتَافِي “sacayağının üçüncüsü” derlerdi.⁷⁴⁰ Bu meseldeki teşbih yönü kanaatimizce; sacayağı görevini gören taşlar nasıl ki içerde yanan ateşin alevleriyle kızıp parçalanıyor ve şiddetli ateşe maruz kalıyorlarsa, sacayağının üçüncüsü olanda aynı sıkıntılara maruz kalmaktadır. Dolayısıyla başına büyük bir sıkıntı veya dert gelen kişi de sanki sacayağının üçüncüsü olmuş gibi şiddetli bir ateşe maruz kalıp çatlar, perişan olur.⁷⁴¹

Bu kanaatimizi destekler nitelikte meseller Arap diline mevcuttur. Bir kişinin sıkıntılara dayanıklı olup, büyük dertleri bile sabırla karşılamasını أَصْبَرُ مِنَ الْأَتَافِي عَلَى النَّارِ “ateşe sacayağından daha dayanıklı” meseliyle ifade ederler.⁷⁴² Arapların istenmeyen kişiler için de ثَالِثَةُ الْأَتَافِي tabirini kullandıkları mervidir. Nitekim Harîrî de bir makâmesinde, şikâyet ettiği kocakarından pek muzdarip olup onun yanından ayrılmadığını ifade etmek sadedinde وَالْعَجُورُ ثَالِثَةُ الْأَتَافِي “o, ben ve üçüncümüz olarak baş belası kadın...” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁴³

Şîrvânî de bu kanaati desterler nitelikte bir açıklama yapmıştır: “İhtimal ki, ocak taşı üç olduğu gibi mücerred üç oldukları murâd olun veya رَمَاهُ اللَّهُ بِثَلَاثَةِ الْأَتَافِي mesel-i meşhuru mu’cibince dâhiye-i azîme murâd olunur.”⁷⁴⁴

⁷³⁸ Askeri, *Cemhere*, 297.

⁷³⁹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 75-76.

⁷⁴⁰ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 24.

⁷⁴¹ Şu da kastedilmiş olabilir: Nasıl ki üçüncü olarak sac ayağı yapılan dağın o bölümü ya da parçası normalde ateş yakılma işini isteyen bir durumda değildir. Yani zoraki olarak sacın üçüncü ayağı olmuştur. Dolayısıyla istemediği halde bir şekilde herhangi bir işe eklenen, katılan kişiler hakkında kullanılan bir mesel olabilir. Mesela bir kişi “Ben bunu hiç istemiyordum hatta aklımda da yoktu ama nasıl oldu anlamadım, kendimi burada buldum” ya da “Hiç aklımızda yokken, hiç hesapta yokken kader bizi buraya attı, sürükledi” demek gibi bir anlamı da kastedilmiş olabilir. Nitekim alttaki örnek mesellerde, isenmeyen kişi veya durum konusu hakim.

⁷⁴² Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 215.

⁷⁴³ Harîrî, *Makâmât*, 74.

⁷⁴⁴ Şîrvânî, *Tercüme*, 55.

3.4.4.2. Zenginlik ve Fakirlik

745 مَنْ يَطْلُ ذَيْلَهُ يَنْتَطِقُ بِهِ

“Fistanı uzun olan konuşur” manasına gelen bu mesel, maddi durumu yerinde olup gereğinden fazlaca harcama yapanlar için kullanılır.⁷⁴⁶ Askerî meselin zenginlik için kullanıldığını ifade ettikten sonra avam tarafından aynı manada kullanılan مَنْ كَانَ لَهُ ذَهْنٌ “abdalın yağı çok olursa hem borusuna çalar hem gerisine” veya “çoban yağı bol bulunca çarığını yağlar” atasözünü söyler.⁷⁴⁷

Harîrî bu meseli bir beytin içinde birkaç kelimesiyle yetinerek kullanmıştır. Kendisine ihsanda bulunan bir validen bahsederken أَطَالَ ذَيْلِي ذَهْبُهُ “onun altınları benim eteğimi, fistanımı uzattı. Zenginlik içinde yaşadım...” diyerek mesele işarette bulunmuştur.⁷⁴⁸ Ayrıca Türkçedeki “tuzu kuru, sabunu sarı” olan konuşur deyimleri de aynı manada kullanılabilir.

749 مَا لَهُ سَبَدٌّ وَلَا لَبَدٌّ

“Ne kılı var ne yünü hiçbir şeye sahip değil” manasına gelmektedir.⁷⁵⁰ السَّبَدُّ kelimesi “kıl” manasınadır. اللَّبَدُّ ise, “yün, koyun yünü” manasınadır.⁷⁵¹ Mesel, aşırı fakir olup malı mülkü olmayan kişiler için kullanılır.⁷⁵² Araplar arasında yokluk ve fakirliği ifade etmek için birçok mesel vardır. Bu meyanda; مَا لَهُ سَعْنَةٌ وَلَا مَعْنَةٌ “ne çoğu var ne azı”, مَا لَهُ خَائَةٌ وَلَا “ne devesi var ne koyunu”, مَا لَهُ سَمٌّ وَلَا حَمٌّ “ne geleni var ne gideni, kimse ondan faydalanamaz” gibi birçok misal zikredilebilir.⁷⁵³

Kanaatimizce yokluk ifadesi için kullanılan mesellerde esas alınan şey, asli ihtiyaç sayılan şeylerden bile yoksun olunmasıdır. Nitekim “ne kılı var ne yünü” meselinde de insanların asli ihtiyacı olan giyinme ve gece üzerini örtme ihtiyacı geçmiş zamanlarda yün ve kıl ile yapıyordu. Bir kişinin fakirliğini ifade etmek için bunlardan mahrum olduğunu söylemekten daha makul bir cümle olamazdı.

⁷⁴⁵ Harîrî, *Makâmât*, 268.

⁷⁴⁶ Askerî, *Cemhere*, 519.

⁷⁴⁷ Askerî, *Cemhere*, 519; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 106.

⁷⁴⁸ Harîrî, *Makâmât*, 268.

⁷⁴⁹ Harîrî, *Makâmât*, 92.

⁷⁵⁰ Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler*, 381.

⁷⁵¹ Askerî, *Cemhere*, 526.

⁷⁵² Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 3/ 214.

⁷⁵³ İbn Sellâm, *Emsâl*, 388; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 3/ 214; Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler*, 381.

754 لَا فَتِيلَ لِي وَلَا نَقِيرَ

“Elde avuçta bir şey yok” manasına gelmektedir. Mutarrizî bunun mesel olduğunu ve ileri derecedeki fakirliği ifade etmek için kullanıldığını bildirmiştir.⁷⁵⁵ Meseldeki “fetîl” kelimesi “hurma çekirdeği üzerindeki ince iplik” olarak açıklanmıştır.⁷⁵⁶ “Nakîr” ise “hurma çekirdeği ucundaki küçük delik” için kullanılan bir kelimedir.⁷⁵⁷ Bu iki kelime Kur’anda yokluğu ifade etmek için kullanılmıştır. İsra suresi 71. ayette mahşerdeki hesaptan bahisle, “gün gelecek, biz bütün insanları amel defterleri ile huzurumuza çağıracağız. Amel defterleri sağ tarafından verilenler onu sevinç içinde okuyacaklar. Onlar kıl kadar bile haksızlığa uğratılmayacaklar.”⁷⁵⁸

Mutarrizî فَتِيل kelimesinin “avuç içinde ovalanınca çıkan kir” diye rivayet olunduğunu da belirtmiştir.⁷⁵⁹ Araplar zaten avuç içinde tüy bulunmamasını teşbihle yoksul kişiler için kullanmışlardır.⁷⁶⁰ تَرَكَهُ عَلَى أَنْفَى مِنَ الرَّاحَةِ “O’nu avuç içinden daha tüysüz bıraktı” manasına gelen mesel de zaten fakir hale düşmek, elde avuçta bir şey bulunmamasını ifade eder. Mutarrizî’nin işaret ettiği mana ile Türkçede paranın elde kalmayıp hemen harcandığını anlatan “para dediğin el kiri” atasözü arasında bir bağlantı olması muhtemeldir. Bu bağlantı üzerinden meseli anlamlandıracak olursak; “elimin kiri kabul edilecek kadar az bir param bile yok” şeklinde tercüme edebiliriz. Ayrıca elde avuçta bir şey kalmamak deyimini de meselin manasını ifade eder.

761 فُلَانٌ أَعْرَى مِنَ الْمَعْرَلِ

“Falan kişi kirman (iğ)’den daha çıplaktır.” manasına gelmektedir. Mi‘zel: Yün ve pamuk eğirilen alet demektir. Kadınlar bununla yünlerini ve pamuklarını eğirdikten sonra biriken iplikleri üzerinden soyup alırlar. Fakir ve muhtaç durumda olan kişilerde üzerinde iplik bulunmayan kirmana benzetilmiştir.⁷⁶² Nasıl ki kirman çıplaksa bu mesel kendisi için

⁷⁵⁴ Harîrî, *Makâmât*, 262.

⁷⁵⁵ Mutarrizî, *Îzâh*, 559.

⁷⁵⁶ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 290.

⁷⁵⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 559.

⁷⁵⁸ *Kur’ân-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), İsra 17/71.

⁷⁵⁹ Mutarrizî, *Îzâh*, 559.

⁷⁶⁰ Askerî, *Cemhere*, 162.

⁷⁶¹ Harîrî, *Makâmât*, 251.

⁷⁶² Hâşimî, *Emsâl*, 24.

kullanılan kişilerde çıplaklıkta ona benzetilmiştir. İkisinin de hiçbir şeyleri yoktur.⁷⁶³ Türkçedeki “dımızlak ortada kalmak” deyimini bu manayı ifade edebilir.

764 غَلَقَ الرَّهْنُ بِمَا فِيهِ

Manası: “Elindeki şey sebebiyle rehin mürtebine kaldı.”⁷⁶⁵ Kesinleşip geri dönüşü olmayan işler için kullanılır.⁷⁶⁶ Ölümden kinaye olarak da kullanılır. Nasıl ki râhin merhûnu, mürtehinden almaya güç yetiremeyip, bütün çareleri tükenir ve malı ona bırakırsa; ölen kişi için de artık bütün çareler tükenmiş ve mal (can) alacaklıya geçmiştir.⁷⁶⁷

768 لَوْ كَانَ فِي عَصَا سَيْرٍ

“Ah, Asa’nın ipi olsaydı” manasına gelen bu mesel, Araplar arasında güç ve kuvvet arzu etmek için kullanılır. Araplar Asa yaptıkları zaman delip ip takarlar sonra o ipi bileklerine geçirirlerdi. Böylece asa daima ellerinde olurdu ve ondan bir kuvvet alırlardı. Yolcu, bir yerde yatıp dinlenecek olsa asası daima elinde bulunurdu. Dolayısıyla ufak tefek haşerelerden de kendini korumak için kullanırdı.

Askerî bu meselle aynı manayı ifade eden لَمْ أَجِدْ لِشَفْرَةٍ مَحْرًا meselini de zikretmiştir ki manası: “Bıçak için bir çentik bulamadım.” yani şu işi yapmaya bir yol, genişlik bulamadım demektir.⁷⁶⁹

Meydânî bu meselin müvelledûn mesellerinden olduğunu bildirir. Bir işi yapmak isteyen fakat yapmaya gücü olmayan kimseler tarafından söylenir.⁷⁷⁰ Keşke benim de gücüm olsa bende yapabilsem manasını ifade eden bir sözdür.⁷⁷¹

772 تَرَكَهُ عَلَى أَنْقَى مِنَ الرَّاحَةِ

⁷⁶³ Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 2/ 336.

⁷⁶⁴ Harîrî, *Makâmât*, 193.

⁷⁶⁵ Rehn: fıkhi bir terimdir. Luğatta mutlak manada hapsedmek, el koymak demektir. Fıkıh ıstılahında ise; “Belli bir malı belli bir vasıfla hapsedmektir.” Rehin; borçlu olan kimse malının başkasının elinde olmasından rahatsızlık duyup borcunu ödemesinde acele etsin ve eğer ödemez ise de alacaklı için bir garanti olsun diye meşru kılınmıştır. Kitap, sünnet ve icma‘ ile sabittir. Bk. Abdullah b. Mesud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta‘lîl-i‘l-Muhtâr*, thk. Mehmet Talu, (İstanbul: Mektebetü‘t-Terike, , 2015), 1/ 493.

⁷⁶⁶ Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 2/ 347.

⁷⁶⁷ Bârûn Silistiri Desâsi, *Kitâbu‘l-Makâmât me‘a Şerhi Muhtâr*, (Paris: Dâru Memleketi‘l-Memleketi‘l-Ma‘mûre, 1866), 189.

⁷⁶⁸ Harîrî, *Makâmât*, 202.

⁷⁶⁹ Askerî, *Cemhere*, 497.

⁷⁷⁰ Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, 3/ 195; Bârûn, *Şerhi Muhtâr*, 202.

⁷⁷¹ Askerî, *Cemhere* 1566

⁷⁷² Harîrî, *Makâmât*, 89.

“O”nu avuç içinden daha tüysüz bıraktı” manasına gelmektedir. الرَّحَّة kelimesi “avuç içi” anlamındadır.⁷⁷³ Bir kişinin parasız pulsuz kalması avuç içinin tüysüz kalmasına teşbih edilmiştir. Dolayısıyla, avuç içinin kıldan mahrum olması gibi mal ve mülkten mahrum oldu demektir.⁷⁷⁴ Bu mesel bazılarınca أَفْعُلُ مِنْ kalıbında kullanılmış ve أَنْفَى مِنَ الرَّاحَةِ “avuç içinden daha tüysüz, çulsuz” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁷⁵

Kâsım b. Sellâm bu meseli “zamanın insanları mal konusunda hüsrana uğratıp perişan etmesi” başlığı altında incelemiş, Meydânî’de aynı şekilde zamana karşı insanların maddi sıkıntılara düşer olmasını anlatmak için kullanılır demiştir.⁷⁷⁶

Aynı manayı ifade etmek üzere; insanların hacdan dönüp de Kabe’yi boş bırakmalarını ifade etmek üzere kullanılan تَرَكَهُ عَلَى مِثْلِ لَيْلَةِ الصَّدْرِ “hacılar döndüğü gün Kabe’nin boş kaldığı gibi onu yoksul bıraktım” meseli de kullanılır.⁷⁷⁷ Dilimizde bu meseli ifade etmek üzere “dımızlak ortada kalmak”, “ele güne muhtaç etmek”, “çuldan çuvaldan etmek” deyimleri kullanılabilir.

لَا فَرْجُ بَابِ الْفَرْجِ ⁷⁷⁸

Manası: “Kurtuluş kapısını çalarım, bir çıkış yolu ararım.” Harîrî’nin bu meseli kullandığı beytin manası şöyledir. “Ben arzu ettiğimden değil, bir kurtuluş kapısı çalabilmek için kendimi total gösterdim.” Zor durumlarda kalındığında bir çıkış yolu bulmak maksadıyla yapılan kurnazlıkları ifade etmek için kullanılmış bir meseldir. Ebû Zeyd es-Serûcî’nin kendisini total göstermesi, bulunduğu zor durumdan kurtulmak, ihtiyaçlarını gidermek içindir. Meselde kurtuluş kapısı olarak ifade edilen şey ise, rahatlığa götürecek olan sebeplerdir. Zira bir kapıyı çalan kimse açılmasını murat ettiğinden çalar.⁷⁷⁹ Serûcî hilesine sebep olarak zor durumda olmasını bahane etmiştir. Türkçede bu tarz savunular yapmak üzere “ben aslında bunu yapacak insan değilim de mecbur kaldım” gibi tabirler mevcuttur. Ayrıca zorunlu hallerde bazı işlerin olabileceğini ifade sadedinde “Zor kapıdan girerse, şeriat bacadan çıkar” atasözü kullanılmaktadır.⁷⁸⁰

⁷⁷³ Askerî, *Cemhere*, 162.

⁷⁷⁴ Meydânî, *Mecme’*, 1/ 184; Askerî, *Cemhere*, 162.

⁷⁷⁵ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/ 25.

⁷⁷⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 339; Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 184.

⁷⁷⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 339

⁷⁷⁸ Harîrî, *Makâmât*, 38.

⁷⁷⁹ Harîrî, *Makâmât*, 38.

⁷⁸⁰ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 485.

3.4.4.3. Aşk ve Sevgi

781 لَا عَطْرَ بَعْدَ عَرُوسٍ

Manası: “Arus'tan sonra koku sürünmek olmaz.” Bu sözü ilk söyleyen Beni ‘Uzra kabilesinden Esmâ binti Abdillâh isimli kadındır.⁷⁸²

Esmâ, amcasının oğullarından Arûs namında biriyle evlenmiş, o ölünce de kabilesi dışından Nevfel denilen başka birisine varmış. Bu adam çok fakir, ağzı kokan, aynı zamanda hem cimri hem de çirkinmiş. Adam kadını alıp gitmek isteyince kadın: “Bana izin versen de gidip amcaoğluma mersiye yakıp kabri başında ağlasam” demiş. Adam müsaade edince kadın kabrin başına gidip, “ey ailesi içinde tilki, insanların yanında aslan olan Arûs! İnsanların bilmediği çok özelliği olan kişi...” diye ağlamış durmuş. O özellikler sorulunca da güzel kokulu, kolay geçimli, zengin, hali vakti yerinde vb. özelliklerinden sayıp durmuş. Adam meseleyi anlamış olsa da bir şey dememiş. Devesiyle kadını götüreceği esnada “kokunu da yanına al” deyince kadın: “Arûs’tan sonra koku sürünmek olmaz” diye cevap vermiş.⁷⁸³

Makâmât şârihlerinden Şerîşî meselin hikayesini anlatırken Meydânî’ye göre bazı nüanslara değinmiştir. Eski kocasının başında ağlayıp onun özelliklerini saymak suretiyle yeni kocaya tarizde bulunan kadın, yeni kocanın kendisine hediye ettiği koku sandığını kırarak Arûs’un kabrine döküp “Arûstan sonra koku mu sürülür” deyince kocası onu boşamıştır.⁷⁸⁴

Bu anlatılan hikaye’ye göre mesel, Arûs’un üzerine gül koklanmaz, ondan sonra kimse onun yerini tutmaz manalarına gelmektedir. Dul kadınlar için eski kocalarını hatırlayıp onlara özlem duymaları bizim kültürümüzde de işlenen bir konudur. Atasözünde “tarlayı düz al, kadını kız al” denilmektedir.

Bu mesel için anlatılan bir hikâye daha vardır ki meselin meşhur olarak kullanıldığı manayı ifade etmektedir. Adamın biri kendine hediye edilen bir kadınla evlenir. Fakat kadının ağzı kokmaktadır. Zifaf gecesi adam kadına: Koku nerede, niye sürünmedin? diye sorar. Kadın: “Başka bir zaman kullanırsınız diye sakladım” der. Bunun üzerine adam لَا مَحْبَأَ

⁷⁸¹ Harîrî, *Makâmât*, 90.

⁷⁸² Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 129.

⁷⁸³ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/129.

⁷⁸⁴ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 246.

لِعِطْرِ بَعْدَ عُرُوسٍ “zifaktan sonra koku sürünmeye ne hacet” diye cevap verir.⁷⁸⁵ Bu hikâye cihetinden meselin manası daha net anlaşılmaktadır. Nitekim gerek Meydânî gerekse İbn Sellâm bu meselin, bir şeye ihtiyaç varken kullanmayıp daha sonrası için saklanması durumunu ifade etmek için kullanıldığını söylemişlerdir.⁷⁸⁶ Türkçede bu manayı ifade etmek için “bayramdan sonra gelen kınayı g.tüne yak” atasözü kullanılır.⁷⁸⁷

Şîrvânî meseli açıklarken “bir kadının Arûs nâm zevcinin vefatından sonra başka kimseye vardıkta zevci, ıtrılsanız (koku sürünsen) deyince لَا عِطْرَ بَعْدَ عُرُوسٍ demesiyle darbimesel olmuştur.” şeklinde bir açıklama yapmış fakat manası üzerine durmamıştır. Ancak Şîrvânî’nin bu açıklamasından onun meseli “Arûs’tan sonra gül koklamam, süslenip kokulanmam” manasına anladığını çıkarabiliriz.⁷⁸⁸

789 اِصْنَعُهُ صَنْعَةً مَنْ طَبَّ لِمَنْ حَبَّ

“İşini, sevdiğini tedavi eden doktorun yaptığı gibi yap” manasına gelmektedir. Bir işi herhangi bir sebeple düzgün yapmayacağı düşünülen kişilere uyarı mahiyetinde söylenir.⁷⁹⁰

3.4.4.4. Örf ve Adet

791 خَيْرُ الْعِشَاءِ سَوَافِرُهُ

Manası: “Akşam yemeğinin hayırlısı henüz ortalık kararmadan yenendir.”⁷⁹² Bu meseli Asmaî, Hârûnî’r-Reşid’e söylemiştir. Ediplerden biri Ebûbekir İbnü (Şa‘bân)⁷⁹³ Şakîr en-Nahvî’den şöyle bir hatıra anlatır: Muhammed el-Yezîdî’nin yanına girmiştım. Sabah kahvaltısı ediyordu. Bana: “Ey Ebû Bekir! sabah yemeğinin hayırlısı erken yenendir: ya akşam yemeğinin hayırlısı hangisidir?” dedi ben “Bilmiyorum!” deyince: sırasıyla Ubeydullah b. Süleyman’ın Hüseynü’l-Hâdimden nakille Harûnür-Reşid’in sorduğu bir suale Asmaî’nin verdiği cevabı şöyle aktarır: Hârûnî’r-Reşid’in huzurunda bulunuyordum, kahvaltı ediyordu. O sırada içeriye Asmaî girdi. Ona: “Asmaî! sabah

⁷⁸⁵ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 129; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 246.

⁷⁸⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 303; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 129.

⁷⁸⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 183.

⁷⁸⁸ Şîrvânî, *Tercüme*, 66.

⁷⁸⁹ Harîrî, *Makâmât*, 297.

⁷⁹⁰ İbn Sellâm, *Emsâl*, 238; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/186.

⁷⁹¹ Sevsevil, *Makâmât*, 47; Harîrî, *Makâmât*, 49.

⁷⁹² Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 373.

⁷⁹³ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 139.

yemeğinin hayırlısı erken yenendir ya akşam yemeğinin hayırlısı hangisidir?” diye sordu. Asmaî: “Görüle görüle yenendir.” cevabını verdi.⁷⁹⁴ Gece yenilen yemeğin göz zayıflığına sebep olduğuna dair rivayetler bulunsa da meselde anlatılmak istenen daha farklı bir şey olmalıdır.⁷⁹⁵ Kanaatimizde konunun mesel olarak ifade edilmesi, bir işi yapma hususunda erken davranıp sıkıntı verecek vakte bırakmaktan sakındırmak içindir. Yemeğin hayırlısı gece karanlığı çöküp o zamanın şartlarına göre sıkıntılar başlamadan yeneni ise; işlerin en uygunu da belirlenen vakti gelmeden yapıp hazır edilenidir.

İşlerin erkenden yapıp gece geç saatlere bırakılmaması bizim kültürümüzde olan bir şeydir. Atalarımız gece iş yapmaktan sakındırmak maksadıyla “gündüzün şerri, gecenin hayrından iyidir.” demişlerdir.

تَجُوعُ الْخُرَّةُ وَلَا تَأْكُلُ بَنَيْنَهَا⁷⁹⁶

Manası: “Asil kadın aç kalır da yine de süt analık yaparak ekmek yemez.” Bu mesel, fakir olup zor durumda kalsa da şerefli kimsenin basit yollara başvurarak para kazanmayacağını ifade etmek için kullanılır.⁷⁹⁷

İbni Sellâm bu meseli, şerefli kişinin kendini düşük kazanç yollarından koruması babında zikretmiş ve çok eski bir mesel olduğunu belirtmiştir. Ayrıca meşhur olmasına rağmen insanların genellikle meselin ilk kısmını hafzedip ikinci kısmıyla yetinerek لَا تَأْكُلُ نَدِينَهَا “süt emzirerek kazandığını yemez” şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.⁷⁹⁸

Mesel için meşhur emsâl kitaplarımızda uzunca bir hikâye anlatılmaktadır. Biz burada ilk mesel kitabı yazarlarından sayılan Dabbî'nin *el-Fâhir fî'l-Emsâl* isimli eserindeki hikâyeyi aktaracağız.

Bu meseli ilk söyleyen kişi olan Haris b. Selîl el-Esedî, Alkame b. Hasafe et-Tâî'nin sıkı dostuydu. Bir gün Alkame'yi ziyarete gitmişti, oturup sohbet ederken güzeller güzeli kızı Zübâ' gözüne ilişti. Kız çok hoşuna gitmişti ve babasına onunla evlenmek istediğini bildirdi. Alkame: “Sen şerefli bir adamsın ve kızıma da denksin, senden çok iyilik görürüz biraz dur senin işini halledelim” dedi. Hanımını çağırdı ve ona, “Haris kavminin efendisidir. Onun kavmi arasında haysiyeti ve çok güzel bir evi vardır. Kızımız Zübâ'

⁷⁹⁴ Yûsî, *Zehr*, 2/ 204

⁷⁹⁵ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 140.

⁷⁹⁶ Harîrî, *Makâmât*, 151.

⁷⁹⁷ Askerî, *Cemhere*, 159.

⁷⁹⁸ İbn Sellâm, *Emsâl*, 196.

için evlilik teklifinde bulundu. İşini halletmeden geri çevirmeyelim, kızı ikna et” diye sıkıca tembihledi.

Kadın kızının yanına vardı ve: “Kızım! Senin için orta yaşlı ve kavminin efendisi, birçok iyilik sahibi olan adam mı yoksa akli bir karış havada, malı mülkü olmayan genç biri mi tercihe şayandır?” diye sordu. Kız: “Hayır annecim. Ben genç olanı seçerim” dedi fakat annesi ikna etmek için “kızım! genç olan üstüne karı getirir, yaşlı olan ise seni yedirir içirir, evini donatır. Şerefli ve olgun, her istediğini elde edebilen bir adam, daha tıfl, başkalarının eline bakan biri gibi olur mu?” diye ısrar etti. Kız ise annesine hitapla şu şiiri okudu:

إِنَّ الْفَتَاةَ تُحِبُّ الْفَتَى كَحُبِّ الرِّعَافِ أَتَيْقَ الْكَلَا

“Anacığım! Nasıl ki hayvanlar otun tazesini seviyorsa genç kız da genç erkek ister.”

Kadın, “bak kızım! Genç adam utanılacak işler yapar, çok azarlanmayı hak eder” deyince kız: “Yaşlı da benim gençliğimi yok eder. Elbisemi kirletir, akranlarım benimle alay eder” demesine rağmen anası peşini bırakmadı.⁷⁹⁹ Sonunda yüz elli deve, bir hizmetçi ve bin dinar karşılığında kızlarını Haris ile evlendirdiler.

Haris kız ile zifafa girdikten sonra alır kavminin yanına götürür. Bir gün evinin avlusunda Zübâ ile otururken Esed kabilesinden güreşmeye giden gençleri görürler. Kız iç geçirip ağlamaya başlar. Alkame, niye ağladığını sorunca kız, “Ah! Ne yapayım ben yaşlı ve yeni uçan civciv gibi zayıf bir adamla evliyim” diye yakınıır.⁸⁰⁰ Bunun üzerine Alkame, “Allah anasını alasıca! Şerefli kadın ölür de yine de süt analık yapmaz, şerefini satmaz” der. Sonrasında ise “babana yemin olsun ki ben, nice savaşlar gördüm, nice cariyeleri alıp getirdim ve nice şaraplar içtim. Benim hakkım sizde kalsın benim sana da hiç ihtiyacım yok.” der ve kızı bırakır.⁸⁰¹

Şîrvânî meseli tercüme ederken; “Hurre her ne kadar cîân ve kürsne olsa bile ücret-i sedy ve te’îşü redî ile intiâş eylemez” şeklinde Türkçeye aktarmıştır.⁸⁰² Dâniş Ahmed ise “İmdi asil-zâde olan hâtun memelerinin ücretini yemez ya’ni ücretle tıfl emzirmez” diye

⁷⁹⁹ Bu söz ile kastı, ben genç ve bakire bir kızım. Bugün yarın ölse genç bir kız olmama rağmen dul muamelesi göreceğim. Beni manevi olarak kirletecek demek istemiştir.

⁸⁰⁰ Cinsi yönden zayıf ve etkisiz olduğunu kastediyor herhalde.

⁸⁰¹ Seleme, *Fâhir*, 136.

⁸⁰² Şîrvânî, *Tercüme*, 309.

tercüme etmiştir.⁸⁰³ Araplar arasında kadının süt analık yapması veya para kazanması hoşgörülmediğinden bu gibi işleri küçümseyici görülmüş ve hür kadınlara yakıştırılamadığı anlaşılmaktadır. Hasılı mesel, şerefli kimselerin değersiz ve lekeleyici işlere yeltenmeyeceğini ifade etmek için kullanılır.⁸⁰⁴

أَبْكُرُ مِنَ الْغُرَابِ⁸⁰⁵

“Kargadan daha erkenci” manasına gelen bu mesel, işlerine erken başlayan kişiler için kullanılır.⁸⁰⁶ Çünkü karga, yiyecek aramak için uyanıp yuvasından en erken ayrılan kuştur.⁸⁰⁷ Büzürcemîr’e ilmi seviyesine nasıl ulaştığı sorulduğunda; “kargalar gibi erken uyanıp, hıncır gibi hırslı ve eşek kadar inatçı davranarak,” diye cevap vermiştir.⁸⁰⁸ Sabah erken kalkıp işe koyulmak övülen bir şeydir. Türkçede bu manayı ifade etmek için kullanılan atasözleri vardır. “Erken kalkan yol alır, erken evlenen döl alır”, “sabahtan karnını doyuran, küçükten evlenen aldanmamış.”⁸⁰⁹

Harîrî meseli غَدَوْتُ قَبْلَ اسْتِقْلَالِ الرِّكَابِ وَ لَا اِعْتِدَاءِ الْغُرَابِ “Sabahleyin daha kervan yola koyulmadan, kargalar bile uyanmadan kalktım.” şeklinde kullanarak mesele işarete bulunmuştur. Fakat meselleri kullanırken bir takım dil oyunları ile takdim tehir yapmak veya lafızlarda müteradif getirmek Harîrî’nin hususiyetlerindendir ki, bu sebeple eleştirilmiştir. Harîrî’nin bu meseli kullanımının yanlış olduğuna dikkat çeken Şerîşî, bunun sebebini izah sadedinde şunları söyler: “Harîrî’nin meseli “daha kargalar kalkmadan kalktım” demek suretiyle kullanmasında her ne kadar bir mübalağa olsa da aslolan mesellerdeki kullanımın esas alınmasıdır. Dolayısıyla Harîrî, kargalar uyanmadan uyandım demek yerine kargalar gibi erkenden uyandım demeliydi. Harîrî’nin yaptığı bu teşbihte mana tam tersine dönmüştür. Bu gibi ifadeler her ne kadar mübalağa içerse de dilin kullanımı açısından bunda bir faide yoktur.”⁸¹⁰

Harîrî’nin benzer bir kullanımı da dördüncü makâme olan el-Makâmetü’l-Dimyâtiyye’de görülebilir. شَقَّ فُلَانٌ الْعَصَا “falan kişi birliği bozdu” şeklinde kullanılması gereken meseli,

⁸⁰³ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 309.

⁸⁰⁴ Askerî, *Cemhere*, 160; Meydanî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 186-187; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 419; İbn Sellâm, *Emsâl*, 196-197.

⁸⁰⁵ Harîrî, *Makâmât*, 44, 542.

⁸⁰⁶ Meydanî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 171.

⁸⁰⁷ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 122.

⁸⁰⁸ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/ 28; Askerî, *Cemhere*, 149.

⁸⁰⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 417; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 269.

⁸¹⁰ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 122.

قَدْ شَقُّوا عَصَا الشَّقَاقِ “ayrılığı parçalayıp attılar, yani birleştiler” demek suretiyle kullanmış ve aslında ayrılığı ifade etmek için kullanılan bir atasözünü birleşip bir bütün oldular manasına gelecek şekilde tam zıt manasına kullanmıştır.⁸¹¹

Kargaların erkenciliği Türkçeye de yansımıştır. Hatta bu hususu ifade etmek için “karga b.kunu yemeden uyanmak” deyimini kullanılmaktadır.⁸¹² Bu deyim argo bazı ifadeler barındırması sebebiyle Türkçede çok yaygın olmasa da yeni romanlarda kullanılmıştır.⁸¹³

هَلَمْ جَرًّا⁸¹⁴

“Bu ve benzerleri” manasına kullanılan bu ifadenin mesel olduğu ifade edilmiştir.⁸¹⁵ Mufaddal b. Seleme’nin belirttiği üzere; “Kolayınıza geldiği gibi, kendinizi yormadan, nasıl isterseniz” gibi manaları ifade etmek için kullanılır.⁸¹⁶ Bunun aslı; davar veya diğer hayvanları güderken çobanın önden çekip gitmesini veya hayvanları rahat bırakıp yayılmalarını sağlamasını ifade eder.⁸¹⁷

Kanaatimizce mesel bugünkü kullanımımızda “al götür, bu ve benzeri gibi” manalar ifade etmekte ve dolayısıyla çobanın davarları önüne alıp götürmesine teşbih edilmektedir.

رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ⁸¹⁸

“Sağ salim dönmeyi ganimet saydı” manasına gelmekte olan bu mesel, ihtiyacını gidermek veya bir kazanç elde etmek için bir işe koyulan ancak işlerin ters gitmesiyle başına gelen beladan son anda kurtulup, haline şükreden kişiler için kullanılır.⁸¹⁹ Eli boş da olsa sağ salim döndü ve dönüşüne şükretti. Bu halini ganimet almış gibi kabul etti anlamındadır.⁸²⁰ Türkçede “zararın neresinden dönülse kardır” ve “gemisini batıran sandalını aramaz” atasözleri ile “son anda yırtmak ve paçayı kurtarmak” deyimleri bu manayı ifade edebilir.

حَالِ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ⁸²¹

⁸¹¹ Harîrî, *Makâmât*, 39.

⁸¹² İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu vd., *Kubbealtı Lugatı Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 1. Basım, 2007), “karga”, 568.

⁸¹³ Meryem Aybike Sinan, *Raziye Begüm Sultan*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2017), 242.

⁸¹⁴ Harîrî, *Makâmât*, 53.

⁸¹⁵ Mutarrizî, *Îzâh*, 316.

⁸¹⁶ Seleme, *Emsâl*, 75.

⁸¹⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 419; Askerî, *Cemhere*, 572.

⁸¹⁸ Harîrî, *Makâmât*, 278.

⁸¹⁹ İbn Sellâm, *Emsâl*, 249; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/ 100.

⁸²⁰ Seleme, *Fâhir*, 250; Akdağ, *Deyimler ve Atasözleri*, 227.

⁸²¹ Harîrî, *Makâmât*, 131.

Manası: “Üzüntü ve sıkıntı şiir söylemeye mâni oldu.” Ebû Ubeyd bu meseli ilk söyleyenin Abîd b. el-Ebras olduğunu söyler.⁸²² Mesel için iki farklı hikâye anlatılmaktadır.

Hikayeye göre hükümdar Nu‘man b. Münzir’in senede biri nimet ve ikram için diğeri de şiddet için seçtiği iki özel günü varmış. Nimet gününde gelenleri zengin eder, şiddet gününde gelenleri ise öldürürmüş. Sevdği şairlerden biri olan Abîd nasıl olmuşsa bir şiddet gününde huzuruna çıkmış. Numan: “Başka bir günde gelmeni isterdim, hayatından başka bir isteğin varsa söyle” demiş. Şair, “canımdan daha kıymetli ne isterim ki!” cevabını verince Numan: “Bu imkânsızdır,” dedikten sonra bir şiir okumasını istemiş. Zavallı şair o zaman “üzüntü şiir söylemeye mâni oldu” diye karşılık vermiş.⁸²³

Bir diğer hikaye ise şöyledir: Hâbis b. Kunfûz el-Kindî’nin babası Kunfûz (كنفذ) kabilesi içinde yetenekli bir şair idi. Erkek çocuğu doğduğunda şiirdeki makamını elinden alır diye korkuyor ve onları öldürüyordu. Yine birgün oğlan çocuğu olunca anası dayanamayıp ne olur bunu bana bağışla diye yakardı. Kunfûz: “Şiir söyler diye korkuyorum,” deyince zavallı kadın, çocuğa şiir söyletmeyeceğine dair Kunfûz’e söz verdi. Fakat çocuk biraz büyüyüp güzel şiirler inşat etmeye başlayınca annesi onu ölümle korkutarak bundan menetti.

Hâbis büyüdükçe şiir söylemek istiyor fakat ölüm korkusu bu aşkının önüne geçiyordu. Gel zaman git zaman bu sıkıntıyla yaşayan çocuk artık dayanamadı, sıkıntıdan hastalandı ve yataklara düştü. Çocuğu ziyaret edip hastalığının sebebini soran babası durumu anlayıp insafa geldi ve oğluna: “Oğlum! Bugünden sonra istediğin kadar şiir söyleyebilirsin; ölüm korkusunu kafandan sil at” dediğinde Hâbis: “Keder şiire mâni oldu” cevabını verdi. Ve bu söz insanlar arasında darbimesel oldu⁸²⁴

Bu mesel, engellenen bir şeyin faydası ortadan kalktıktan sonra yapılmasına imkân bulunmasını veya bir işi daha sonra yapmak için fırsat verilmesini ifade etmek için kullanılır.⁸²⁵ Nasıl ki doyduktan sonra sofraya gelen tuzun hiçbir anlamı yoksa gerek kalmadıktan sonra verilen imkânın da hiçbir anlamı yoktur.

⁸²² İbn Sellâm, *Emsâl*, 319.

⁸²³ Şüreylî, *Şerh*, 1/ 388; Harîrî, *Makâmât*, 131.

⁸²⁴ Seleme, *Fâhir*, 241; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 295; Nâci, *Sâniha*, 219-220.

⁸²⁵ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 295.

3.4.4.5. Fitne ve Fesat

مَا أَذْرِى أَيُّ الْجَرَادِ عَارُهُ ⁸²⁶

Manası: “Onu hangi çekirgenin helak ettiğini bilmiyorum.” Çekirge ile insan kinaye edilmiştir. Ortalıktan kaybolan veya ölen ama kimin öldürdüğü bilinmeyen kimseler için söylenir.⁸²⁷ Rizevî Osman Nûrî meseli açıklarken, “Harîrî’nin şu kavli beyne’l-‘Arab darb-ı meseldir. Ya’nî Ebû Zeyd öl vakt gitmiş ve nereye gitmiş ve kim, hangi nâs helâk etmiştir ve hangi âdemle gitmiştir bilinemedi demektir” ifadeleriyle tercüme eder.⁸²⁸ Rizevî’nin bu ifadelerinden ne olduğu belli olmadan ortalıktan kaybolan kişilerin ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Mesel kitaplarında verilen bilgilerle Osmanlıca tercümelerdeki ifadelerden çıkarmak gerekirse Türkçede benzer manayı ifade etmek için kullanılan “kim vurduya gitmek” ve “güme gitmek” deyimleri mesele karşılık gösterilebilir.

وَيْلٌ أَهْوَنُ مِنْ وَيْلَيْنِ ⁸²⁹

“Bir dert iki dertten iyidir” manasına gelmektedir. Felaketin hepsinden olmasa da bir kısmını savuşturan kişiler için kullanılır.⁸³⁰ Dâniş Ahmed Efendi meselin kullanımıyla ilgili, “ba’zı mekruh isâbet eden kimseye tesliyyet zımınında darb-ı mesek olur” demek suretiyle belaya uğrayan kişilere teselli amaçlı söylendiğini bildirmiştir.⁸³¹ Türkçedeki “beterin beteri vardır” atasözü aynı manayı ifade eder.⁸³²

3.4.4.6. Gençlik ve Yaşlılık

ذَهَبَ مِنْهُ الْأَطْيَبَانِ ⁸³³

“Ondan iki güzel nimet gitti” anlamını ifade eden bu mesel, yaşlılığı anlatmak için kullanılır.⁸³⁴ Farklı şekillerde tevil edilmiştir. Meydânî’ye göre iki güzellik; yemek yeme

⁸²⁶ Harîrî, *Makâmât*, 212.

⁸²⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 277; Şerîşî, *Şerh*, 2/ 124; Askerî, *Cemhere*, 399; Harîrî, *Makâmât*, 212.

⁸²⁸ Rizevî, *Tercüme-i Râziyye*, 16.

⁸²⁹ Harîrî, *Makâmât*, 278.

⁸³⁰ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 368.

⁸³¹ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 452.

⁸³² Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 186.

⁸³³ Harîrî, *Makâmât*, 78.

⁸³⁴ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 13.

isteği ve cima arzusudur.⁸³⁵ Bazıları ise, kuvvet ve şehvet diye yorumlarken kimileri, gençlik ve dinçliktir demişlerdir.⁸³⁶

Hadis-i şeriflere göre, hurma ve süt olduğu bildirilmiştir.⁸³⁷ Harîrî, hâkim huzuruna mahkemeleşmek için gelen iki kişiden birinin yaşlı diğerinin ise genç olduğunu ifade sadedinde bu tabiri kullanmak suretiyle yaşlılığa işarette bulunurken genç için ise قَصِيبُ الْبَانِ “bân ağacının dalı gibi taze” tabirini kullanmıştır.⁸³⁸

⁸³⁹ قَدْ يَبْلُغُ الْخَضْمُ بِالْقَضْمِ

“Bazen kolaylıklara zora katlana katlana ulaşılır” manasındaki bu mesel, ulaşılması uzak olan hedeflerin yavaş yavaş katedilerek elde edildiğini ifade etmektedir.⁸⁴⁰ الْخَضْمُ kelimesi “ağız dolusu yiyebilme, kolay yenilen şey” demektir. الْقَضْمُ ise, “diş ucuyla kemire kemire yenen şey, zor yenilen yiyecek” manasındadır.⁸⁴¹ Meselin vech-i şebhi, insanoğlu nasıl ki uzunca bir yolu adım adım yürüyerek tüketir ve hedefine ulaşırsa aynı şekilde zor işler bile üzerinde çalışıldıkça kolay halledilebilir olacaktır.

İbn Sellâm bu meseli, aza kanaat etmenin insanı çok olana ulaştıracağını ifade sadedinde söylemiştir. Ayrıca aynı manayı ifade eden قَدْ تَبْلُغُ الْفُطُوفُ الْوَسَاعَ “yavaş yürüyen hayvan için kanaatkâr ol, zamanla hızlı da yürür.” Meselini zikretmiştir.⁸⁴² Ayrıca bu meseli delillendirmek için Meydani’nin zikrettiği şiir de dikkate alınmalıdır.

تَبْلُغُ بِإِخْلَاقِ الْيَبَابِ جَدِيدَهَا وَبِالْقَضْمِ حَتَّى تُدْرِكَ الْخَضْمَ بِالْقَضْمِ

“Eski elbiseyi kullan, onu kullanma hususunda rıza göster ki; yenisine ulaşabilesin. Yemesi zor olanı kemirmeye devam et ki; kolay parçaya ulaşasın”

Görüldüğü üzere bu meselde ifade edilmek istenen mana; sıkıntılı durumlara sabretmekle ve o sıkıntılarla mücadele etmekle rahata kavuşulabilir. Şu atasözlerimiz de aynı manayı ifade eder: “Eskisi olmayanın, yenisi olmaz”, “Damlaya damlaya göl olur.”

⁸³⁵ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 13.

⁸³⁶ Mutarrizî, *İzâh*, 352.

⁸³⁷ Râmhürmüzî, *Emsâlü’l-Hadîs*, 1/ 159.

⁸³⁸ Harîrî, *Makâmât*, 79. (Bân ağacı moringo adıyla bilinen ağaçtır. Şairlerin şiirlerine konu olmuş, düz ve uzunluğu ayrıca güzelliği sebebiyle sevgi ağacı diye isimlendirilmiştir. Araplar uzun boylu ve alımlı bayanları bu ağaca teşbih ederler.)

⁸³⁹ Harîrî, *Makâmât*, 89.

⁸⁴⁰ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 394.

⁸⁴¹ Yûsî, *Zehr*, 1/ 201; Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 394.

⁸⁴² İbn Sellâm, *Emsâl*, 236.

Harîrî bu meseli açık bir şekilde kullanmamış, daha çok kelimelerin ifade etmek istediği manayı kastetmiştir. Meseldeki lafızların kullanıldığı manaya bakıldığında bu anlaşılabilir. *Makâmâtta* ilgili pasajda Kadının şikâyetçi olduğu husus, çeyizlerinin kocası tarafından satılıp parasının çarçur edilerek zevk ve sefa peşinde yenmesidir.⁸⁴³

أَعْيَا مِنْ بَاقِلٍ⁸⁴⁴

Manası: “Bâkil”den daha yorgun, bıkkın” Bâkil, İyâd kabilesine mensup biridir.⁸⁴⁵ İbni Sellâm ise Rebîa kabilesine mensup olup, ahmaklığı ve yavaş konuşmasıyla meşhur olmuş biridir.⁸⁴⁶

Hakkında anlatılan yaygın bir fıkra vardır. Rivayet odur ki, on bir dirheme bir koyun satın alır, koyunu sırtlanıp evin yolunu tutar. Tabi koyunu taşıırken de pek yorulmuştur. Yolda kendisine rastgelen arkadaşları kaçta aldığı sorarlar. Yorgunluktan cevap vermeye takati olmayan Bâkil, on bir dinar diyemez de iki elinin parmaklarını açar dilini de uzatarak onbir’e tamamlar. Bu sırada da koyunu ürkütüp kaçıtır.⁸⁴⁷ Bazıları da Bâkil için, “çok yemek yiyen obur bir adamdı. Öyle ki yemek yemekten konuşmaya fırsat bulamazdı. Bir şey sorulunca böyle cevap verirdi” demişlerdir.⁸⁴⁸

Harîrî bu meseli, beş beyitlik bir şiirin arasında söylemiştir. Aynı beyit içinde Arapların darbimesel olmuş meşhur iki şahsiyetine atıfta bulunmuş ve yine fesahat ve belagatin zirvelerinde dolaşmıştır. Beyit şöyledir:

حَاوَرْتُهُمْ وَوَجَدْتُ سَخَ بَانًا لَدَيْهِمْ بَاقِلًا

“O bilgili toplulukla konuştum ve onlara karşı Araplar indinde fasîh olan Sehbân’ı Bâkil buldum.”⁸⁴⁹

Beytin manasından da anlaşılacağı üzere Harîrî, yanında bulunduğu topluluğu övmüş ve onların Arap diline olan hakimiyetlerini methü sena ederek Arapların en fasih adamı

⁸⁴³ Harîrî, *Makâmât*, 89.

⁸⁴⁴ Harîrî, *Makâmât*, 162, 267.

⁸⁴⁵ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 311; Askerî, *Cemhere*, 412.

⁸⁴⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 368.

⁸⁴⁷ Askerî, *Cemhere*, 412; Şerîşî, *Şerh*, 1/ 451.

⁸⁴⁸ İbn Sellâm, *Emsâl*, 368.

⁸⁴⁹ Harîrî, *Makâmât*, 162.

kabul edilen Sehbân'ı bile o topluluğun yanında Bâkıl gibi iki lafı bir edemeyen tutuk bir adam derecesinde kabul etmiştir.

Makâmât mütercimlerinden Şîrvânî meselin manasını verirken: “onlarla muhavere eyledim Sehbân-ı Vâilî ‘indlerinde Bâkıl buldum” şeklinde tercüme etmiştir.⁸⁵⁰ Dâniş Ahmet Efendi ise, öncelikle Sehbân'ın fesâhatte Araplar katında darbimesel olduğunu belirtip ardından Bâkıl'ı açıklamaya çalışmıştır. Bâkıl için “Araptan bir âdem ki, Benî Mâzin kabilesinden olup hamâkatte darb-ı meseldir.” demiş ve yukarıda değindiğimiz meşhur fıkrayı anlatmıştır.⁸⁵¹ Ardından mahsûl-i nazm diyerek şiirin manasını topluca vermiş ve ilgili beyti tercüme ederken “mezkûr cemaatle mükâleme ettim anların ‘indinde fasîh-i Arab olan Sahbân'ı Bâkıl buldum; yanî bunların fazl ve keremi fevka'l-âdedir” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁵²

Görüldüğü üzere gerek Şîrvânî gerekse de Dâniş Ahmet beyti aynı şekilde tercüme etmişlerdir.

3.4.4.7. Hayat ve Ölüm

المَوْتُ الْأَحْمَرُ⁸⁵³

Kelime manası “kırmızı ölüm” olan bu mesel, ani gelen ölümü ifade etmektedir.⁸⁵⁴ Bazılarına göre ise kılıçla öldürülmek “kırmızı ölüm” olarak isimlendirilmiştir ki kastedilen mana “feci ölüm” olmaktadır. Bu manada Araplar can çekişerek ölmeye “siyah ölüm”, eceliyle, çok sıkıntı çekmeden ölmeye ise “beyaz ölüm” demektedirler.⁸⁵⁵

Mutarrizî bu meseli açıklarken أَحْمَرُ “kırmızı” kelimesini الشَّدِيدُ “feci, şiddetli” kelimesiyle açıklamış ve Arapların sıkıntılar arttığı zamanlar için أَحْمَرُ الْبَأْسِ “sıkıntı şiddetlendi, arttı” tabirini kullandıklarını belirtmiştir.⁸⁵⁶

Ebû Ubeyd ise bu meseli الْحُسْنُ أَحْمَرُ “güzellik zorlukla elde edilir” meseli içinde zikretmiş ve açıklarken şöyle demiştir: “her kim bir güzele veya güzelliğe kavuşmayı isterse, ona

⁸⁵⁰ Şîrvânî, *Tercüme*, 127.

⁸⁵¹ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 321.

⁸⁵² Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 322.

⁸⁵³ Harîrî, *Makâmât*, 129.

⁸⁵⁴ Mutarrizî, *Îzâh*, 418.

⁸⁵⁵ Mutarrizî, *Îzâh*, 418.

⁸⁵⁶ Mutarrizî, *Îzâh*, 418.

giden yoldaki meşakkat ve sıkıntılara göğüs gerip sabreder.”⁸⁵⁷ Dolayısıyla güzellik yolu sıkıntılıdır tıpkı ölümün başlı başına sıkıntı olması gibi.

Meydanî ise Asmaî’den bu konuda iki görüş geldiğini bildirmiştir. Dikkat çekici olan görüş ise şöyledir. Ölüme siyah veya kırmızı ölüm denmesi onu aslan rengine benzetmek içindir. Sanki ölüm bir aslan olup sahibini helak etmiştir.⁸⁵⁸

Bazıları ise “kırmızı ölüm” meseli için; Arapların hoşuna giden ve dikkatlerini çeken renk kırmızı’dır. Bu sebeple bir şeyi vasfederken mübalağa etmek isterlerse kırmızı ile sıfatlandırır. Dolayısıyla çok sıkıntılı geçen seneler için سَنَةٌ حَمْرَاء “sıkıntı senesi”, yazın en sıcak olduğu günlerine ise حَمَارَةُ الْقَيْظِ “aşırı sıcak yaz günleri” tabirlerini kullanırlar.⁸⁵⁹

Bizim dilimizde ise benzer manada sıkıntılı zamanlar için “kara gün”, hiçbir şey bilmeyene “kara cahil”, piyasada çok bulunmayan şeyler için “kara borsa olmak”, üzücü haberlere “kara haber”, başındaki sıkıntıdan dolayı düşüncelere dalmaya “kara kara düşünmek”, zararlı olup cezalandırılacak kişiler hakkında “kara listeye almak”, zor zamanlarda yanımızda bulunanlara da “kara gün dostu” deyimleri kullanılmaktadır. Ayrıca “Kara haber tez duyulur” atasözü de kullanılmaktadır.⁸⁶⁰

861 إِنْ قَلَبَ ظَهْرًا لِبَطْنٍ

Manası: “içi dışına döndü.” İşlerin altüst olmasından kinayedir.⁸⁶² İşler düzgün iken bozuldu, tersine döndü manasını ifade eder.⁸⁶³ Harîrî bu meseli, sıkıntının çokluğunu, işlerin hızlı değişmesini ifade etmek için kullanmıştır.⁸⁶⁴

Dilimizde işlerin bozulması ve karmakarışık bir hal almasını ifade eden “iş altüst olmak” veya “iş duman olmak” deyimleri kullanılır.

865 دُذْتُ السَّبَاعَ ثُمَّ تَفَرَّسَنِي الضَّبَاعُ

⁸⁵⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 238.

⁸⁵⁸ Meydanî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/266.

⁸⁵⁹ Mutarrizî, *Îzâh*, 418.

⁸⁶⁰ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 343.

⁸⁶¹ Harîrî, *Makâmât*, 129.

⁸⁶² Şerîşî, *Şerh*, 1/ 384.

⁸⁶³ Sevsevil, *Makâmât*, 499.

⁸⁶⁴ Mutarrizî, *Îzâh*, 417.

⁸⁶⁵ Harîrî, *Makâmât*, 66.

“Ben aslanları savunup müdafaa ettim ama beni çakallar parçaladı” manasına gelen bu mesel müvelledûn mesellerindendir.⁸⁶⁶ Harîrî bu meseli açık bir şekilde kullanmamış fakat bir beyit içinde mesele işarette bulunmuştur. Beyti ve manasını vermenin meşelideki anlamın doğru tespit edilmesinde önemli rol oynayacağı kanaatindeyiz.

و تَرَى السَّبَّاحَ تَنُوشُهَا أَيْدِي الصَّبَّاحِ الْمُسْتَضِيْمَةُ

“Asil insanları görüyorsun; alçaklar, onları pençelerinde nasıl kıvrandırıyorlar.” Şiirin manasından da anlaşılacağı üzere Harîrî, السَّبَّاح “aslan” kelimesini “cömert ve şerefli” kişi manasında, الصَّبَّاح “çakal” kelimesini ise “alçak ve namussuz” kişiler anlamında kullanmıştır.⁸⁶⁷ Şerîşî ise, zamanın insana oynadığı oyunları ifade etmek için aslan ve çakal kelimelerinin mesel olarak kullanıldığına dikkat çekmiş “değersiz ve kıymetsiz olan çakallar aslanların yanında bazen onlara zarar verir de kimse bir şey yapamaz. Zaman da böyledir. Bazen adi kişileri şerefli ve iyi insanların gelmesi gereken makamlara getirir ve o şerefsizler iyi insanlara zulmeder durur” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁸⁶⁸ Aynı manayı ifade etmek üzere “kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.” Atasözü kullanılabilir.⁸⁶⁹

⁸⁷⁰ أَطْرَقَ إِطْرَاقَ الشُّجَاعِ

“Başını yılan gibi önüne eğdi, derin derin düşündü” manasına gelmektedir. الشُّجَاع kelimesi burada “yılan” manasındadır.⁸⁷¹ Nitekim Harîrî meseli üç farklı makâmede kullanmış her birinde de “yılan” kelimesinin yerine aynı manayı ifade eden müteradif bir kelime getirmiştir. Dokuzuncu makâme olan el-Makâmetü'l-İskenderiyye’de, اَعْفُوَان kelimesini kullanırken, otuz ikinci makâme olan el-Makâmetü't-Taybiyye’de yılan manasında gelen الْحَيُّ kelimesini kullanmıştır.

Açıkçası mesel, bir konuda derin düşünceye daldığından kafası önüne eğilen kişiler için kullanılır.⁸⁷² dilimizde bu makamda “Karadeniz’de gemilerin mi battı?” deyimini kullanılır.⁸⁷³ Bu manaya ek olarak meselde içten pazarlıklı olup atılmak için fırsat

⁸⁶⁶ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 21.

⁸⁶⁷ Mutarrizî, *Îzâh*, 335.

⁸⁶⁸ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 183.

⁸⁶⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 378.

⁸⁷⁰ Harîrî, *Makâmât*, 90, 347, 426.

⁸⁷¹ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 237.

⁸⁷² Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 237; Zemahşeri, *Müstaksâ*, 1/ 122; Mutarrizî, *Îzâh*, 366.

⁸⁷³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, 2/ 910.

kollayan kişilerin halleri de ifade edilmiştir. Bu cihetten Türkçedeki karşılığı “yere bakan yürek yakan” deyimini olur.

874 ضَعْتُ عَلَى الْإِبَالَةِ

Bu mesel “dert üstüne dert, sıkıntı üstüne sıkıntı, bela üstüne bela, ardı ardına musibet” manalarına gelmektedir.⁸⁷⁵ ضَعْتُ “çalı çırpı” demektir. إِبَالَةٌ ise “odun yığını” manasınadır.⁸⁷⁶ Hasılı meselin kelime manası “bir yığın oduna biraz çalı çırpı daha eklendi” şeklindedir. Meselin teşbih yönü, mevcut bulunan şeyin artması cihetiyledir. İfade etmek istenen mana ise, “bela üzerine bela geldi, pişmanlığımıza bir pişmanlık daha eklendi” şeklindedir.⁸⁷⁷

Askerî meselin “arkadaşına sıkıntı verip bunu zamanla artıran kişi için” kullanıldığını söylemiştir.⁸⁷⁸ Bu mananın diğerlerinden pek bir farkı yoktur. Şayet sıkıntıya uğrayan kişi açısından bakılırsa yine mana aynı olur. Dilimizde bu manayı ifade etmek üzere “kanbur üstüne kanbur” deyimini kullanılır.

879 رَضِيَ بِخُطَّةِ الْخَسْفِ

“Rezil ve hakir olmaya rıza gösterdi” manasına gelen bu meselin müvelledûn meselelerinden olduğunu söylenmiştir.⁸⁸⁰ الْخُطَّةُ kelimesini “makam ve mertebe” olarak açıklayan Şerîşî, الْخَسْفِ kelimesini ise “düşük durum ve muhtaç olma” olarak izah etmiştir. Araplarda رَضِيَ الْقَوْمُ عَلَى الْخَسْفِ “kavim geceyi sefil olarak geçirdi” tabirinin yakacak ve yiyecek hiçbir şeyleri olmayıp sabaha kadar perişan halde bekleyen kişiler için kullanıldığını ifade etmiştir.⁸⁸¹ Meselde “rıza” kelimesinin kullanılmasından hareketle, elde olan ya da maruz kalınan sıkıntılı veya zorluk durumuna karşı herhangi bir karşılık vermeme onu aşmak için gayret etmeme anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Böylece içinde bulunulan durum aslında o razı olanların hakettiği bir sonuç haline gelir anlamı çıkar

Her ne kadar meseli bu şekliyle mesel kitaplarında bulamasak da Harîrî tarafından ihdas edilip daha sonra kullanılmış olabilir. Fakat Meydânî başka bir varyantını zikretmiştir.

⁸⁷⁴ Harîrî, *Makâmât*, 72.

⁸⁷⁵ Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler*, 270.

⁸⁷⁶ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 218.

⁸⁷⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 264; Şerîşî, *Şerh*, 1/197; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 218.

⁸⁷⁸ Askerî, *Cemhere*, 371; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/ 145.

⁸⁷⁹ Harîrî, *Makâmât*, 43.

⁸⁸⁰ Mutarrizî, *Îzâh*, 304.

⁸⁸¹ Şerîşî, *Şerh*, 1/ 118.

شَرِبْنَا عَلَى الْخَسْفِ “aç susuz ortada kaldık, rezil duruma düştük” demektir.⁸⁸² Harîrî’nin de meseli aynı manada kullanmasından yola çıkarsak, meseli Harîrî’nin ihdas etmesinden ziyade الْخَسْف lafzıyla mesele işaret ettiğini söylemek daha doğru olur.

3.4.4.8. Savaş ve Barış

قَدْ حَمِيَ الْوُطَيْسُ⁸⁸³

“Tandır, ocak kızıştı” manasına gelen bu meseldeki الْوُطَيْس kelimesi “ocak, tandır” manasınadır.⁸⁸⁴ İbn Düreyd, içinde yemek ve ekmek pişirilen kuyudur demiştir.⁸⁸⁵ Asmaî ve bazı dilciler ise, kızdığı zaman kimsenin dokunamadığı yuvarlak bir taşır demişlerdir.⁸⁸⁶

Hasılı mesel, işlerin kızışıp zorlaşması veya şerrin çoğalmasını ifade etmek için kullanılır.⁸⁸⁷ Meselin sevkindeki teşbih, ateş yanan tandırın kızışmasıyla beraber etrafını çeviren taşlara dokunmak nasıl imkânsız ve tehlikeli bir hal almışsa; içinde bulunan durum da öyle kabul edilmiş ve o kızgın taşın içine girmeye benzetilmiştir.⁸⁸⁸ Hz. Peygamber, Huneyn harbinde savaşın tam kızıştığı zamanda savaşanlara bakmış ve هَذَا حِينَ حَمِيَ الْوُطَيْسُ “bu, tandırın kızıştığı zamandır!” buyurmuştur.⁸⁸⁹

Ocağın kızışması, içine birşeylerin atılmasının zamanı geldiği anlamına da gelir. Buna göre ortam, şartlar hazır, müsait demek olur. Yine kızışmak ifadesinden artık ateşin son noktasına ulaştığını düşünürsek, kavga, savaş gibi olayların her an başlayabileceğine işaret olabilir. Bu anlamda “patlamaya hazır bomba gibi” deyimini kullanılabilir.

Başına kötü işler gelip perişan olan kişiler için Türkçede, sıkıntıların ocak üzerinden anlatılması bakımından “ocağı söndü”, “ocağına incir ağacı dikti” gibi deyimler kullanılırken işlerin kızışıp karışması manasına “ortalık yangın yerine dönmek” deyimini

⁸⁸² Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 140.

⁸⁸³ Harîrî, *Makâmât*, 136.

⁸⁸⁴ Mutarrizî, *Îzâh*, 427.

⁸⁸⁵ Ebûbekir Muhammed b. El-Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü’l-Luga*, thk: Remzi Münir Ba‘lebekkî (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1987) 3/ 29; Mutarrizî, *Îzâh*, 427.

⁸⁸⁶ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/ 409.

⁸⁸⁷ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/ 297.

⁸⁸⁸ Seleme, *Fâhir*, 157.

⁸⁸⁹ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru ibn Hazm, 1430/2010), “Cihat ve Siyer”, 76.

kullanılır. Sıkıntıların ateş ve ateş yanan yer manasındaki ocak, tandır üzerinden anlatılması sadece bizim toplumumuza has değildir.

890 أَيَادِي سَبَا

Manası: “Sebe kabileleri gibi dağıldılar.”⁸⁹¹ Dağılıp parçalanan toplumları ifade etmek için kullanılır.⁸⁹² Dâniş Ahmed Efendi Sebe ahâlisi hakkında bazı bilgiler verdikten sonra mahsul-i ibâre kısmında meseli şöyle tercüme etmiştir: “memleket-i Sebe ahâlîsinin kuvvet ve salâbet ve nimetlerinin teferruku gibi tagıldık ya’ni her birimiz bir canibe gittik.”⁸⁹³ Mesel birbirinden ayrılıp dağılan kişileri ifade etmek için kullanıldığından bu denli dağılmalar için Türkçede kullandığımız “çil yavrusu gibi dağılmak” deyimini bu manayı ifade eder.

894 أَشْنَامٌ مِنْ غُرَابِ الْبَيْنِ

“Ayrılık kargasından daha uğursuz” manasına gelmektedir. Araplarda karga uğursuz sayılan bir hayvandır. Bir eve konmuşsa o ev ahalisinin oradan gideceğine yorulurmuş.⁸⁹⁵ Çünkü birileri yolculuğa çıkıp bulundukları yeri terkedince peşlerinden kargalar gelir çöplerini karıştırırlar ve artıklarını yerlermiş.⁸⁹⁶

Arapça’da karga “غُرَابٌ” lafzıyla ifade edilir. İnsanların ailesinden ayrılıp uzaklara gittiği yerler içinde “غُرْبَةٌ” gurbet kelimesi kullanılır. Meydânî, gurbet kelimesinin ğurâb’tan türediğini iddia eder.⁸⁹⁷ Öyle ki Hazreti Nuh’un gemisinde bulunan hayvanlardan biri de karga olup, Hz. Nuh sular çekildi mi diye kargayı haber getirmesi için göndermiş. Fakat karga etrafta görmüş olduğu yiyeceklerin peşine düşüp toprağı didiklemekten asıl görevini unutmuş ve geri dönmemiş. Bu ayrılıştan mülhem Araplar kargayı ayrılığa nispet eder olmuşlar.⁸⁹⁸

⁸⁹⁰ Harîrî, *Makâmât*, 175.

⁸⁹¹ Yemende bir kabiledir. Sebe denmesinin sebebi ilk eser alan kabile olmasındandır. Bazıları Sebe annelerinin veya beldelerinin ismiydi de demişlerdir. Sebe Allah Teâlâ’nın en güzel şehirlerinden biri imiş. Ağaçları ve suyu bol, havası temiz ve göğü geniş imiş. Kuran-ı kerimde de bu isimle ma’ruf bir sure vardır. 7. ve 19. Ayetleri o kavmin dağılıp gitmesini anlatır. Bk. Şerîşî, *Şerh*, 1/ 475.

⁸⁹² Harîrî, *Makâmât*, 175.

⁸⁹³ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 340.

⁸⁹⁴ Harîrî, *Makâmât*, 261.

⁸⁹⁵ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 249.

⁸⁹⁶ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 287.

⁸⁹⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 166.

⁸⁹⁸ Sevsevil, *Makâmât*, 413.

Şîrvânî meseli “ayrılmak kargasını irhâl etmek darb-ı mesel tarikiyle ayrılacağım demektir” şeklinde açıklar.⁸⁹⁹ Ayrılığı ifade için Türkçede karga yerine kedi kullanılmaktadır. “Aralarına kara kedi girmek” deyimini bu meselin manasını ifade edebilir. Ayrıca Türk kültüründe bulunan baykuş gibi bazı hayvanların ötmesinde uğursuzluk olduğu anlayışı, Türk-Arap kültürleri arasında bir etkileşimin olduğuna işaret olabilir.

⁹⁰⁰ وَقَعُوا فِي هَيْاطٍ وَ مِيَاطٍ

هِيَاطٍ Bağırıp çağırmak manasınadır.⁹⁰¹ Vankulu Mehmed Efendi kelimeyi açıklarken: “Çağırışıp gavgâ ve galebe etmek; Araplar şöyle derler: وَقَع الْقَوْمُ فِي هَيْاطٍ وَ مِيَاطٍ “kavim birbirine düştü, bağırışıp çağırıştı.” İfadelerini kullanır.⁹⁰² Bu tabir “Sıkıntı, açlık ve kargaşaya düşmek, birlik olup sonra tekrar dağılmak.” manalarına gelmektedir. el-Askerî, meselin genellikle bir toplumun veya bir grubun içine düştüğü zorluk ve sıkıntıyı ifade etmek için kullanıldığını, bazen de sürekli bozulan sulhu yani; barışıp hemen barışı bozan sonra tekrar barışıp tekrar bozan kişiler veya gruplar için kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁰³ Meydânî meseli الْهَيْاطِ وَالْمِيَاطِ “işler birbirine karışıp, düzen bozulduktan sonra” şeklinde ifade etmiştir.⁹⁰⁴ Türkçede işlerin karışmasını ifade bağlamında: “İşler bozuldu”, “kimin eli kimin cebinde belli değil”, “at izi it izine karıştı” deyimleri kullanılmaktadır.⁹⁰⁵

⁹⁰⁶ لَقَيْتُهُ صَكَّةَ عُمَى

“Onunla Umeyy’in sıcaklığında, öğlen sığağında görüştüm” manasına gelen bu mesel, yaptığını bilmeden sağa sola toslayan, şaşkın kişileri ifade etmek için kullanılır.⁹⁰⁷ Meseldeki عُمَى lafzının kör manasına gelen أَعْمَى dan tasğir yapıldığını söyleyenler olmuştur. Bu kavil üzerinden mana verilirse “güneşin hararetinden gözleri kör olup avın önüne düşen ceylan gibi sağa sola tosladı, sıkıntıya düştü” denilebilir.⁹⁰⁸ Ancak meseldeki عُمَى kelimesini “körlük” manasında değil de cesaretiyle meşhur olup günün en sıcak vaktinde düşmana saldırarak bozguna uğratıp perişan eden ve ateşe atmaktan daha kötü

⁸⁹⁹ Şîrvânî, *Tercüme*, 206.

⁹⁰⁰ Harîrî, *Makâmât*, 39.

⁹⁰¹ Şerîşî, *Şerh*, 1/111.

⁹⁰² Mehmed Vâni, *Vankulu Lügati*, “heyeta”, 1/ 1280.

⁹⁰³ Askerî, *Cemhere*, 575.

⁹⁰⁴ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/ 155.

⁹⁰⁵ Aksoy, *Atasözü ve Deyimler*, 592.

⁹⁰⁶ Harîrî, *Makâmât*, 272.

⁹⁰⁷ İbn Sellâm, *Emsâl*, 378.

⁹⁰⁸ Harîrî, *Makâmât*, 280; Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 3/ 81.

hale getiren komutanın adı olduğu görüşü daha isabetli durmaktadır.⁹⁰⁹ Bu hikâyeye göre ise güneşin en şiddetli olduğu vakit ‘Umeyy’in adıyla anılır olmuştur.

Meydâni bu iki görüşe ek olarak farklı bir hikâyeye değinmiştir. ‘Umeyy, Advanlı olup hacıların fetva sorduğu bir kişi imiş. Bir gün umre yapmak niyetiyle yanında bulunan bir kafilâ ile Mescidi Harama yönelir. Gündüzler şiddetli sıcak olduğundan, adetleri üzere gündüz dinlenip gece yürümek üzere bir menzilde konaklarlar. ‘Umeyr ayağa kalkıp topluluğa: “Her kim yarın bu saat olur da umresini tamamlamış olmazsa onun umresi geçersiz olur” fetvasını verir. Bunu duyan insanlar güneşin o sıcaklığında iki gecelik yolu koşarak Kabe’ye varırlar. Daha sonra bu olay sıcaklığına bakmaksızın aceleyle bir yere gidenler için mesel olur.⁹¹⁰ Dilimizde bir işi tamamlamak için acele eden ve yorulan kişiler için “nefes nefese kalmak” deyimini kullanılır.

Şîrvânî meseli tercüme ederken “tekarrub-u sakketü Umeyy ile te’sîr-i harâret-i nısfü’n-nehâr...” cümleleriyle tercüme etmiş ve manayı ortaya çıkaramamıştır.⁹¹¹ Ancak Harîrî’nin de makâmenin sonunda her bir meseli açıkladığı bölümü tercüme ederken meseli biraz daha anlaşılır kılmıştır. Tercüme şu şekildedir:

“صَكَّةُ غَمِيَّ kavli zuhr vakti demekten kinâye olup bunun aslında ihtilâf olunmuş bazıları Umeyy bir racül-ü miğvâr olup zuhr vaktinde bir kere bir gûmla gaza ederek sakke-i şedîde ile anları sakk ettiğinden zuhr vakti gelen cümle kimse hakkında darb-ı mesel oldu dedikleri ve bazıları bu meselde Umeyy’den murâd geyik olup vakt-i hevâcirde her önüne gelene a’mâ gibi isdikâk ettiğün debilmiştir dediler.”⁹¹²

Şîrvânî’nin tercümesinde uyguladığı yöntem genel olarak her sayfanın altında bir dip bilgi olarak kelimelerin ve mesellerin aslına dair bilgi vermek iken, Harîrî’nin toplu açıklama yaptığı makâmelerde bu dip bilgiyi kullanmamış, Harîrî’nin ek bilgilerini tercümeyle yetinmiştir.

أَصْرَدُ مِنْ عَيْنِ الْحَرْبَاءِ⁹¹³

“Bukelamun gözünden daha az ısınan, daha çok üşüyen” manalarına gelen bu mesel, aslı itibarıyla أَصْرَدُ مِنْ عَيْنِ الْحَرْبَاءِ “uyuz keçiden daha çok üşüyen” meselinden tashifle

⁹⁰⁹ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 327.

⁹¹⁰ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 3/ 81.

⁹¹¹ Şîrvânî, *Tercüme*, 216.

⁹¹² Şîrvânî, *Tercüme*, 221.

⁹¹³ Harîrî, *Makâmât*, 136, 469.

oluşturulmuştur.⁹¹⁴ Keçi koyuna göre tüysüz olduğundan daha çok üşür.⁹¹⁵ Bukalemun da tüysüz bir hayvan olduğundan sabahtan akşama kadar güneşe bakıp ısınmaya çalışır, güneş döndükçe güneşle beraber o da döner.⁹¹⁶ Dolayısıyla bu mesel, soğuktan çok etkilenen kişileri anlatmak için tüysüz ve çok üşüyen hayvanlara teşbih ederek kullanılma sonucu ortaya çıkmıştır.⁹¹⁷

Makâmât’ı tercüme ve şerh eden Dâniş Ahmet Efendi, bu meselle beraber “Tandır kızıştı.” manasına gelen meselin anlamlarını verirken, önce kelime manalarına değinmiş sonra ise, ifade ettikleri manayı şu şekilde anlatmıştır: “Çiçek marazının fırını kızdı ve kaya kelerinin gözünü nısf-ı nehâr harâreti a‘mâ etdi hulâsâ fevka’l-âde harâretten çiçek çıkarup vücûdumuz fırın gibi yandı ve Ümmü Hubeyn künyesi ile mekniyye olan kaya keleri güneş ile âlüfte iken ziyade suhûnete tahammül edemeyip a‘mâ oldu.”⁹¹⁸

Harîrî bu meseli sıcaklığın şiddetini ifade etmek için kullanmıştır. Hikâyenin hemen başında, yazın en sıcak günlerinde hac yapmak üzere Bağdat’tan Mekke’ye gittiğini, hac menasikini tamamlayıp ihramdan çıktıktan sonra tam da güneşin tepede olduğu bir vakit sığınacak bir gölge bulunduğunu anlatır ve ardından sıcaklığın dehşetini tasvir etmeye başlar. Öyle bir sıcaktır ki, kum ve çakıllar ekmek ve yemek pişirmek üzere içine ateş yakılan kuyular gibi kızmış, güneş, en çok üşüyen ve sabahtan akşama kadar güneşe bakıp ısınmaya çalışan bukalemunun gözünü bile kör edecek kadar sıcaktır.⁹¹⁹ Bu teşbih ve edebi sanatlarla süslü cümlelerde Harîrî iki mesel kullanmıştır.

3.4.4.9. Farklı Konularla Alakalı Diğer Meseller

أَنْتَ فِي وَادٍ وَ نَحْنُ فِي وَادٍ⁹²⁰

“Sen bir vadidesin biz başka bir vadide” manasınadır. Avam arasında kullanılan mesellerden olup bir konuşma esnasında farklı kasıtlarla söylenen benzer sözleri ifade

⁹¹⁴ Tashif: noktaların yerini değiştirmek suratiyle okumak.

⁹¹⁵ Askerî, *Cemhere*, 365.

⁹¹⁶ İsbahânî, *Dürre*, 1/ 265.

⁹¹⁷ Yûsî, *Zehr*, 3/ 252.

⁹¹⁸ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 292.

⁹¹⁹ Harîrî, *Makâmât*, 136.

⁹²⁰ Harîrî, *Makâmât*, 367.

eder.⁹²¹ Türkçede söylenen söz ile anlaşılan mananın farklı olması durumunu ifade etmek için “Efendim nerede, ben nerede” deyiimi kullanılmaktadır.⁹²²

923 أَعْدَرَ مَنْ أُنْذَرَ

“Önceden uyarıp hatırlatan kişi artık mesul olmaz” manasına gelen bu mesel, anlamından da anlaşılacağı üzere, gerekli uyarı ve nasihati yapan kişiye artık uyarmadın diye suçlama yapılamaz, onlar suçlanamaz manasını ifade eder.⁹²⁴ Türkçede “Ben yapacağımı yaptım, diyeceğimi dedim, günah benden gitti” tabirleri kullanılmaktadır.

925 لَمْ يَذْهَبْ مِنْ مَالِكَ مَا وَعَظَكَ

“Malından kaybettiğin kısım boşa değil sana vaaz etmek içindir” manasındadır.⁹²⁶ Meselde anlatılmak istenen şey, kaybettiğin mal için üzülme. O sana ibret olarak geri dönsün ki daha fazlasını kaybetmeyesin.⁹²⁷

928 يَشُوبُ وَ يَرُوبُ

“Bazen doğru yapar bazen hata eder” manasına olup, doğru ile yanlış arasında gidip gelen veya kandırmak maksadıyla, şaka ve ciddiyi katıp karıştıran kişiler için kullanılır.⁹²⁹ Meydânî bir işte parmağının olmadığını ifade etmek sadedinde مَا عِنْدَهُ شَوْبٌ وَ لَا رُوبٌ “onun ne balı vardır ne de bal satar” yani bu işte parmağı olması ihtimal dışıdır.⁹³⁰

931 مَا كُلُّ بَيْضَاءٍ شَحْمَةٌ وَ مَا كُلُّ سَوْدَاءٍ تَمْرَةٌ

“Her gördüğün beyaz şey yağ, her siyah da hurma değildir” manasına gelen bu mesel kişilerin zannında yanlışlıklarını ifade etmek için kullanılır.⁹³² Meydânî mesel için şu hikâyeyi anlatır:

Hin isminde bir kadın Avf isminde bir adamla evlenmiş ve iki çocukları olmuş. Daha sonra adam ölünce kadın bir başka kocaya varmış. Giderken iki oğlunu da yanında yeni

⁹²¹ Mutarrizî, *Îzâh*, 647.

⁹²² Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, “efendi”, 306.

⁹²³ Harîrî, *Makâmât*, 368.

⁹²⁴ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 299.

⁹²⁵ Harîrî, *Makâmât*, 369.

⁹²⁶ İbn Sellâm, *Emsâl*, 194; Hâşimî, *Sihru ‘l-Halâl*, 221.

⁹²⁷ Askerî, *Cemhere*, 489; Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 3/ 95.

⁹²⁸ Harîrî, *Makâmât*, 374.

⁹²⁹ Askerî, *Cemhere*, 607.

⁹³⁰ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 3/ 248.

⁹³¹ Harîrî, *Makâmât*, 381.

⁹³² Mutarrizî, *Îzâh*, 663.

kocasının evine götürmüş. Yeni koca da ölünce iki oğluyla beraber kendi kavmine geri dönmüş. Evlerine vardıklarında babalarından kalma mallarına sahip çıkan amcalarına uğramışlar. Amcalarının kendi mallarını yediğini zanneden çocuklar boğazına yapışıp hesap sormak isteyince amcaları; bırakın yavrum beni ben yaşlı başlı bir adamım. Siz niye her gördüğünüz beyazı yağ, her siyahı hurma sanıyorsunuz! demiş. Bu mesel birilerini töhmet altında bırakınca söylenilir.⁹³³ Türkçede, işin görüldüğü gibi olmayacağını ifade için bu mesele mukabil “her gördüğün sakallıyı deden mi sandın” atasözü kullanılabilir.

⁹³⁴ إِنَّ دَوَاءَ الشَّقِّ أَنْ تَحْوَصَهُ

“Yırtığın çaresi dikmektir” manasına gelen bu mesel, problemlerin bir an önce ıslah edilmesi ve ortadan kaldırılmasını tavsiye makamında kullanılır.⁹³⁵ Askerî meseli açıklarken küçük şeyleri hor görüp önemsememezlik yapma zamanla büyür ve başına iş açar kaydını koymuştur.⁹³⁶ Bu ifadelerden hareketle meselin manası olayların küçümsenmeyip üstüne gidilmesi ve tez zamanda çözülmesini tavsiye etmek olduğu anlaşılmaktadır. Türkçede “bugünün işini yarına bırakma” atasözü ile bu mana karşılanabilir. Çünkü her günün farklı işi vardır ve ertelenirse ortada büyük emek isteyen işler birikmiş olur.

⁹³⁷ أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ

“Akbaba yumurtasından daha değerli” anlamına gelen mesel de piyasada az bulunan şeylerin kıymete binmesini ifade etmek için kullanılır.⁹³⁸ Mesel Türkçedeki “çok nadir, tek tük” ifadelerinin karşılığıdır. Az bulunan şeylerin kıymete bindiğini ifade etmek üzere “Buğday başak verince orak bahaya çıkar” atasözü de kullanılmaktadır. Vankulu lüğatinde konuyla ilgili şu açıklamalar bulunmaktadır: “hâlâ ki mesel-i meşhûrda “أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ” derler. Ve meselin vechi budur ki أَنْوَقٌ yumurtasın ziyâde gizler, mezbûrun yuvasına zafer bulunmaz, yüce dağlarda sarp yerlerde yumurtladığı için hâlâ ki mezbûr hamâkatla mevsuftur.”⁹³⁹

⁹³³ Meydânî, *Mecma‘u'l-emsâl*, 3/ 229.

⁹³⁴ Harîrî, *Makâmât*, 381.

⁹³⁵ İbn Sellâm, *Emsâl*, 153.

⁹³⁶ Askerî, *Cemhere*, 277.

⁹³⁷ Harîrî, *Makâmât*, 393.

⁹³⁸ Meydânî, *Mecma‘u'l-emsâl*, 2/ 322.

⁹³⁹ Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, “el-enûk”, 2/ 1587.

Ayrıca **أَعَزُّ مِنْ أَبْلَقِ الْعُقُوقِ** “Gebe attan daha az bulunur” meseli de bulunması imkânsız olan şeyleri ifade etmek için kullanılır. Nasıl ki gebe olmak dişilere has bir durumdur ve atlar gebe olmaz, aynı şekilde bulunması imkânsız olan veya meydana gelmesi mümkün olmayacak şeyler için beklentiye girmek boşa bir bekleyiş olur.⁹⁴⁰ Bunlara ek olarak **أَعَزُّ مِنْ مَخِّ الْبَعُوضِ** “Sivrisinek beyninden daha değerli” meseli de aynı anlamı ifade eder.⁹⁴¹

⁹⁴² **أَسِيرٌ مِنْ مَثَلٍ**

“Meselden daha yaygın” anlamında olup herkes tarafından bilinen şeyleri ifade etmek için kullanılır.⁹⁴³ Türkçede herkesin duyup bildiği şeyler için “sağır sultan bile duydu” deyimini kullanılmaktadır.

⁹⁴⁴ **أَتَمِيمًا مَرَّةً وَ قَيْسِيًّا أُخْرَى**

“Bir kere Temimli, bir kere Kayslı olmak olur mu hiç?” manasındaki bu mesel, Belli bir hal üzere kalmayıp rüzgâra göre şekil değiştirmeyi ifade eder.⁹⁴⁵ Mutarrizî meselin başındaki hemzenin istifham için değil, tevbih (azarlama) için kullanıldığını belirtir.⁹⁴⁶ Toplumda ne olduğu belli olmayan, bir öyle bir böyle, yanar döner insanlar için bu mesel kullanılabilir.

⁹⁴⁷ **أُخُوكَ أَمْ الذَّنْبُ**

“Kardeşin mi, yoksa kurt mu?” manasındaki bu mesel, güvenilmeyecek kişilerle arkadaşlık yapanlara bir uyarı mahiyetindedir.⁹⁴⁸ Kendine dikkat et, başına bir bela gelmesin manasına aldanmamayı tavsiye eden bir meseldir. Aynı manayı ifade etmek üzere **أُخُوكَ أَمْ اللَّيْلُ** “Kardeşin mi, gece karanlığı mı?” meseli de kullanılır.⁹⁴⁹

⁹⁵⁰ **أَضَى لِي أَفْدَحَ لَكَ**

⁹⁴⁰ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 321.

⁹⁴¹ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 2/ 337.

⁹⁴² Harîrî, *Makâmât*, 401.

⁹⁴³ Dabbî, *Emsâl*, 5.

⁹⁴⁴ Harîrî, *Makâmât*, 396.

⁹⁴⁵ Harîrî, *Makâmât*, 396.

⁹⁴⁶ Mutarrizî, *Îzâh*, 677.

⁹⁴⁷ Harîrî, *Makâmât*, 452.

⁹⁴⁸ Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, 1/ 74.

⁹⁴⁹ Mutarrizî, *Îzâh*, 745.

⁹⁵⁰ Harîrî, *Makâmât*, 453.

“Sen beni aydınlat ben de sana yol göstereyim” manasındaki bu mesel, herşeyin karşılıklı olduğunu ifade etmek için kullanılır.⁹⁵¹ Meydanî mesele farklı bir açıdan bakmış ve “bana ihtiyaçlarını bildir yardımcı olayım” manasını ifade eder demiştir.⁹⁵² Ayrıca meseldeki teşbihte ince bir mana vardır. Aslında kişi bana ıst ki ben de seni tutayım derken sanki bu sözü meşaleye söylemektedir. Hakkuki elinde meşale olanın başkasının ışığına ihtiyacı yoktur. Buradaki bağlantı, kişi önünü aydınlatmak için nasıl meşaleyi tutması gerekirse, meşalenin yanması için de elde tutulması lazımdır. Kısaca sen benim işimi gör, ben de senin işini göreyim manasını ifade eder.⁹⁵³ Türkçedeki “sev beni, seveyim seni (say beni sayayım seni)” atasözleri bu çıkar ilişkisini ifade edebilir.

رُبَّ أَخٍ لَمْ تَدُهُ أُمَّكَ⁹⁵⁴

“Ne çok kardeşin var, halbuki annen doğurmamış” manasına gelen bu mesel, kişilerin samimi arkadaşlıklarının bazen gerçek kardeşliğinde önüne geçebileceğini ifade etmektedir.⁹⁵⁵ Meselin asıl darbedilmesi bu amaçla olmamıştır. Mutarrizî’nin bildirdiğine göre meseli ilk, Lokman b. Âd söylemiştir. Lokman bir gün susamış ve su içmek üzere evinin avlusuna girince karısının yabancı bir gençle oynadığını görmüş. Karısına gencin kim olduğunu sorunca kadın: “Kardeşim” diye cevap vermiş. Bunun üzerine Lokman bu meseli söylemiş. Meselin aslı, muhatabı suçlayıp töhmet altında bırakmaktır.⁹⁵⁶

أَنَّى يَلْتَقِي سُهَيْلٌ وَالسُّهَيْ⁹⁵⁷

“Süheyl yıldızıyla Sühâ yıldızı nasıl bir araya gelebilir?” manasındaki bu mesel, bir araya gelmeleri mümkün olmayan kişilerin birlikteliğine şahit olunca söylenilir.⁹⁵⁸ Çünkü Süheyl yıldızı güney kutbunda görünen bir yıldız iken, sühâ yıldızı kuzey kutbunda görüldüğünden bu iki yıldızın yanyana gelmesi mümkün değildir.⁹⁵⁹ Meselin söylenmesine sebep olan olay şöyledir: Süreyya isminde güzelliği dillere destan bir kız

⁹⁵¹ Askeri, *Cemhere*, 34.

⁹⁵² Meydanî, *Mecma ‘u ‘l-emsâl*, 2/ 221.

⁹⁵³ Meydanî, *Mecma ‘u ‘l-emsâl*, 2/ 221.

⁹⁵⁴ Harîrî, *Makâmât*, 453.

⁹⁵⁵ Meydanî, *Mecma ‘u ‘l-emsâl*, 2/ 44.

⁹⁵⁶ Mutarrizî, *Îzâh*, 745.

⁹⁵⁷ Harîrî, *Makâmât*, 235.

⁹⁵⁸ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 220.

⁹⁵⁹ Mutarrizî, *Îzâh*, 529.

ile düşmanları olan kabileden Süheyl isimli genç evlenmişler. Bunu duyan kişiler duyduklarına inanamayınca bu sözü söylemişler.⁹⁶⁰

Dâniş Ahmet Efendi bu meseli mahsul-i ‘ibâre kısmında şöyle tercüme etmiştir: “Necm-i Yemânî Süheyl ile necm-i Şâmî olan Sühâ ne zaman birbirine mülâkî olur ya‘ni bunlar iltikâ etmediği gibi ben dahi vâli ile ictimâ’ etmem.”⁹⁶¹ Görüldüğü üzere Daniş Ahmet Efendi iki kişinin bir araya gelmesindeki imkansızlığı ifade edecek bir ifade kullanmıştır. Türkçede olması imkânsız görünen şeyleri ifade etmek için “iki cihan bir araya gelse...” cümlesiyle başlayan ifadeler kullanılır.

⁹⁶² قَدْ أَلْقَى عَصَاهُ

“Asasını elinden attı” manasına gelen bu mesel, yolculuktan dönmek veya ikamet etmek manasına kinaye olarak kullanılır.⁹⁶³ Araplar arasında yolculuk esnasında asa kullanılması bir gelenek olduğundan asanın elden bırakılması tabiri yolculuğun bittiğine işaret olarak anlaşılmıştır. *Kamûsu’l-muhîtte* meselle ilgili “Ve ‘Arablar إلقاء عَصَى ile müsâfirin yerine varıp ârâm ve ikâmet eylemesinden yâhûd kazıkları yerli yerine kakıp çadırını kurmaktan kinâye ederler” açıklaması yapılmıştır⁹⁶⁴

⁹⁶⁵ جَاءَ بِالشُّقْرِ وَالْبُقْرِ وَبَنَاتٍ غَيْرِ

“Yalan yanlış şeylerle geldi, aldatıcı sözler söyledi” manasına gelmekte olup Araplar arasında mesel olarak kullanılmaktadır.⁹⁶⁶ Harîrî bu meseli de işaret yoluyla kullanmış tam metnini vermemiştir.⁹⁶⁷ Dâniş Ahmed Efendi الشُّقْرُ kelimesini: kizb ve dürûğ, الْبُقْرُ ise, dâhiye ve beliyye kelimeleriyle açıklamış ve manayı topluca verdiği kısımda: “kizb ve dürûğ ve dâhiye ... sahibi ebû Zeyd’i buldum” şeklinde manalandırmıştır.⁹⁶⁸ بَنَاتُ غَيْرِ terkihi ise Arap dilinde yalan yanlış şeyleri ifade etmek için kullanılan mesellerdendir.⁹⁶⁹ Mütercim Âsım *Kâmûs* tercümesinde “ekâzibe ıtlâk olunur” cümleleriyle açıklamıştır.⁹⁷⁰

⁹⁶⁰ Şerîşî, *Şerh*, 2/ 220; Mutarrizî, *Îzâh*, 529.

⁹⁶¹ Dâniş Ahmed, *Harîrî Şerhi*, 408.

⁹⁶² Harîrî, *Makâmât*, 319.

⁹⁶³ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 2/ 405.

⁹⁶⁴ Mütercim Âsım, *Kâmûsu’l-muhîtt*, “el-asâ”, 6/5878.

⁹⁶⁵ Harîrî, *Makâmât*, 330.

⁹⁶⁶ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 270.

⁹⁶⁷ Harîrî, *Makâmât*, 331.

⁹⁶⁸ Dâniş Ahmed, *Harîrî şerhi*, 506.

⁹⁶⁹ Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/ 270.

⁹⁷⁰ Mütercim Âsım, *Kâmûsü’l-Muhîtt*, “Benâtü ğayrin”, 3/2243.

SONUÇ

Harîrî'nin en çok bilinen eserlerinden biri olan *el-Makâmâtta* bulunan mesellerin tespiti ve değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada varılan en temel sonuçlardan biri, eserin yazılma amacının; insanları dil, din ve ahlak konusunda eğitmek olduğudur. Eserin temel hedefinin eğitim-öğretim olduğu neredeyse bütün makâmelerde gözlemlenebilmektedir. Garib (çok bilinmeyen) kelimeler başta olmak üzere nahiv ve fıkıh bilmeceleri, ferâize dair bazı çözümlemeler, ters/düz okunabilen risaleler ve yüz meselede fıkıh konularının işlenmesine ek olarak birçok değişik konunun ele alınması ancak böyle bir gayeyle açıklanabilir.

Eserde çok sayıda mesel kullanılmasının temel gayesi, öncelikle ilim talebelerini, ikincil olarak *Makâmât*'ı okuyan halkı örf ve adetlerine dair bilgilendirmek ve onların toplumlarıyla olan bağlarını korumak olduğu kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda bizim tespit ettiğimiz toplam mesel sayısı tekrarlarla beraber üç yüz on yedidir. Bunlardan on dokuz tanesi birden fazla makâmede kullanılmıştır. Tekrarlar çıkarıldığında kullanılan toplam mesel sayısı iki yüz doksan dördttür. Bu meseller başta *Makâmât*'ın şerhleri, eser üzerine yapılan tahkik ve tercümelerden taranarak tespit edilmiştir.

Harîrî'nin mesel kullanımına dair ifadelerini incelediğimizde, temel kaynaklardaki bilgi ve uyarılarla örtüştüğü görülmekle beraber, *Makâmâtta* kullandığı mesellere baktığımızda, kullandığı mesellerin aslına müdahale ettiği, dolayısıyla mesel kullanımında dikkat edilmesi gereken şartlara aykırı davandığı görülmüştür. *Makâmâtta* tespit edilen üç yüz on yedi meselin bir kısmı herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan asıl metin muhafaza edilerek kullanılırken, bazıları ise, mana ön planda tutularak meseldeki lafızları müteradifleriyle değiştirmek veya meselin anlamı korunmakla beraber lafzı tamamen değiştirilmek suretiyle bazı tasarruflara tabi tutulmuştur. Bunun yanında mesellerdeki zamirlerin değiştirilmesi veya kelimelerde takdim-tehir yapılarak aslının bozulduğu da gözlemlenmiştir. Harîrî'nin mesel kullanımına muhalif olarak yaptığı bu tasarruflar mesellerin tam manasıyla tespitini zorlaştıran hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bazı meseller hakkında birden fazla hikâye rivayet edilmesi veya çok kısa ifadelerle açıklanması mesellerin anlamlarının belirlenmesini zorlaştıran etkenlerdendir.

İlim ve edebiyat dünyasında büyük iltifata sahip olan eserin Osmanlıda daha 15. yüzyıllarda tanınmış, ilmi ve edebi birçok çalışmada değinilmiş ve 18. yüzyıldan itibaren resmi eğitim müfredatına girmesiyle eser üzerine Türkçe tercüme ve şerhlerin artması, resmi programa dahil edilmesinin bir sonucu olarak okunmuştur.

Mesellerin, bir toplumun örf-adet ve kültürünün aktarımında büyük etkisi olduğu bilinen bir husustur. Hicri 2. Asırdan itibaren birçok mesel kitabının telif edilmesiyle kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır. Harîrî de *Makâmât*'ında büyük ihtimalle bu amaca matuf olarak üç yüz on yedi mesel kullanmıştır. Kùltürler arası bağlantı ve benzerliklerin tespiti noktasında önemli katkıları olan meselleri tam metni ile tespit edip yapılan tercümelere yansıtma hedefine katkı sunmak amacıyla *Makâmât*'a alınan birçok mesele Türkçe atasözü ve deyim karşılığı gösterilmiştir. Bu bağlamda mesellerin tercümesini yaparken incelediğimiz Ahmed Hamdi Şirvânî'ye ait tercümenin meselleri Türkçeye aktarma noktasında eksik kaldığını, Dâniş Ahmet Efendi'ye ait olan *Makâmât-ı Harîriyye Şerhi ve Tercümesi* isimli eserin ise Şirvânî'nin tercümesine nispeten meselleri tespit etme ve hikayelerine değinmek suretiyle mananın zihinde canlanmasına daha fazla katkı sağladığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet devrinde Sabri Sevsevil tarafından yapılan tercüme ise; meseller konusunda daha özenle hazırlanmış olup manayı cümle aralarına yansıtma ve Türkçe karşılıklarını daha net gösterme hususlarında daha başarılı olduğu gör÷lmüştür.

Eserde kullanılan mesellerin içerdığı genel konuların bilgi ve tecrübe, ahlaki hususlar, insani ilişkiler ve sosyal hayatla alakalı olduğu söylenebilir. Kullanılan iki yüz doksan dört meselin ağırlıklı olarak مَنْ أَفْعَلُ veyninde kullanılan veciz (öz-kısa-yaygın) mesellerden olduğu gör÷lmüştür. Bu kalıpta gelen mesel sayısı yetmiş bir tanedir.

Arap dilinde bazı özellikleriyle öne çıkmış şahısların mesel olarak kullanılması çokça karşılaşılan bir durumdur. Harîrî de bu konuda şahısların belli bir hikâye temeline dayanarak meşhur olmuş yönlerini içeren meselleri fazlaca kullanmıştır. Otuz sekiz mesel şahısların özelliklerini ifade eder biçimde kullanılmıştır. Bu mesellerin dilimizde bizzat karşılığı olmadığından, ifade ettiği konu esas alınarak Türkçe atasözü ve deyim karşılıklarının gösterilmesi gerektiği kanaatine vardık.

Harîrî'nin mezkûr eseri gerek Arap âleminde gerek İslam dünyasında büyük bir önemi haiz olması sebebiyle üzerine farklı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Özellikle çok sayıda şiirin yer aldığı eser, Harîrî'nin şiire hakimiyeti ve şairlik tarafı itibariyle incelenmeye muhtaç görünmektedir. Nesirde kullandığı eşsesli kelimelerle garib kelimelerin de ayrı bir çalışma konusu edilebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet, “İyâs b. Muâviye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/498. İstanbul: TDV Yayınları, 2001
- Ahmet Birinci, *İbni Nâkiyâ'nın Makâmeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, Konya: Tekin Kitabevi, 1999.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1993.
- Akün, Ömer Faruk. “Âlî Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/416-417. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Aliyyü'l-Karî, *el-Masnu' fî Ma'rifeti Ehâdisi'l-Mevzû'*. Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Halep: Dâru's-Selâm, 1436/2015.
- Âmirî, Ebû Akîl Lebîd b. Rabî'a, *Divânu Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî*, thk. Ömer Fâruk Tabba'. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1417/1997.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, thk: Abdülfettâh ebû Ğudde Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1422/ 2002.
- Askerî, Hasan b. Abduşşah b. Sehl b. Sa'îd b. Yahyâ. *Kitâbu Cemherati'l-Emsâl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1428/2008.
- Aslanoğlu, Mustafa, *Açıklamalı Atasözlerimiz*. İstanbul: Şelale yayınları, 1995.
- Âşık, Nevzat, “Hicri IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2. 1985. http://isamveri.org/pdfdrq/D00036/1985_2/1985_2_ASIGN.pdf
- Aybakan, Bilal, “Ebû İshak eş-Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/184-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aytaç, Bedrettin. “Abbasi Döneminde Nesir ve el-Harîrî”. *A.Ü.DCTF Dergisi*, 35/1 (1991)
- Ayverdi, İlhan, Ahmet Topaloğlu vd., *Kubbealtı Lugatı Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 1. Basım, 2007.
- Ayyıldız, Erol, “Makâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/417-419. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Muhammed Humeydullah. Mısır: Dâru'l-Me'ârif.

- Beydâvî, Nâsiru'd-dîn eş-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1438/2017.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 24. Basım, 2013.
- Cevzi, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Kayyım. *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muvaffak eş-Şeyh. Dımaşk: Dâru'l-İslâh, 2009.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Mu'cemu't-Târifât*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî. Beyrut: Lübnân: Dâru'n-Nefâis. 1440/ 2018.
- Dabbî, Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ b. Sâlim, *Emsâlü'l-Arab*, thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî. 1401/ 1981.
- Dabbî, Mufaddal b. Seleme b. Âsım, *Fâhir fî'l-Emsâl*, thk: Muhammed 'Usmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/ 2011.
- Dayf, Şevki, *el-Makâmetü*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1373/1954.
- Desâsî, Bârûn Silistirî, *Kitâbu'l-Makâmât me'a Şerhi Muhtâr*. Paris: Dâru Memleketi'l-Memleketi'l-Ma'mûre, 1304/ 1866.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 25. Basım, 2008.
- Diyarbakirli, Said Paşa. *Nuhbetü'l-emsâl*, hzl. Uğur Boran, (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.
- Doğru, Erdinç. *Modern Arapçadaki Deyimlerin Dilbilimsel Açıdan incelenmesi ve Yabancı Dil Öğretimindeki Yeri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Durmuş, İsmail, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/299-301. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Erdem, İdris, *el-Harîrî ve Mulhatu'l-İ'râb Adlı Eserinde Örnek Olarak Verdiği Cümle, Ayet ve Şiir Beyitlerinin Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ermiş, Hamza. *Mehmet Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Belagatındaki Yeri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Samarrâî. Dâru ve Mektebetü Hilâl.
- Ferrûh, Ömer, *er-Resâilü ve'l-Makâmât*, (Beyrut: Menşûrâtü Mektebeti mînemne, 1950), 23-24.

- Feyzû'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meâli*. Çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Gülle, Sıtkı, *el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1995. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Haddâd, Faysal Müftâh, *Mahtûtât fî'l-Emsâli, 'l-Arabiyye*, Lübnân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Hafâcî, Şihâbuddîn ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Hâşiyetü Şihâb el-Müsemmat 'Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî Alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rîfeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, Beyrut, 1413/1993.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Basrî, *Dürretü'l-Ğavâs fî Evhâmi'l-Havâs*, thk: Arafât el-Matricî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1998.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Basrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, trc. Sabri Sevsevil. İstanbul: MEB, 1989.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Basrî, *Makâmâtü'l-Harîrî el-Müsemme bi'l-Makâmâtü'l-Harîriyye*, Thk. Ahmed Abdüsselam et-Tıybî, 8. Baskı, Betrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed, *Makâmâtü'l-Harîrî el-Müsemme bi'l-Makâmâtü'l-Harîriyye*, thk. Ahmed Abdüsselam et-Tıybî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed. *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2020. 2. Basım.
- Haşim Velî, Roma Sefâreti Seniyyesi İmamı, *Makâmât-ı Harîrî Tercüme*. İstanbul: Bekir Efendi Karagöz Matbaası, 1326.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhim b. Mustafa, *es-Sihru'l-Halâl fî'l-Hikemi ve'l-Emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Havârizmî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Abbâs, *el-Emsâlü'l-Müvellede*. Abudabi: el-Mecme'u's-Sekâfî, 1424.
- Husrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Alî el-Ensârî el-Fihri. *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1929. 4. Basım 4 Cilt.
- İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. El-Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luga*, thk: Remzi Münir Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1987.

- İbn Kesîr, İmâdüddîn ‘İsmâîl b. ‘Umer, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, thk. Abdü’l-Hafiz Mensûr, Beyrut: Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, 2004.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem b. Ali Ebû’l-Fadl Cemâlüddin el-Ensârî, *Lisanü’l-Arab*. Beyrut: Dâru’s-Sâdır, 1414.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım, *Kitâbu’l-Emsâl*, thk. Abdülmecid Katamış. Dımaşk: Dâru’l-Me’mûni li’t-Türâs, 1401/ 1980.
- İbni el-Kayyim Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Emsâlü fi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, thk. Sa’îd Muhammed Nemr el-Hatîb. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1401/1981.
- İmri’ü’l-Kays, *Dîvânü İmri’ü’l-Kays*, thk. Abdurrahman el-Mustavî. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1425/2004.
- İrbîlî, Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmet b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir b. Hallikân el-Bermekî, *Vefâyâtü’l-A’yân ve Enbâi Ebnâi’z-Zemân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru’s-Sâdır.
- İsbahânî, Hamza b. Hasan. *Ed-Dürretü’l-Fâhire fi’l-Emsâli’s-Sâira*. thk. Abdülmecid Katamış. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 3. Basım, 2008.
- İsfahânî Hamza b. Hasan, *Sevâirü’l-Emsâl*, thk: Fehmi Sa’d. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988.
- İsfahânî, Ebû’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıp. *el-Müfredâtü fi Ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1431/2010.
- İsfahânî, Rağıp, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Kaçalin, Mustafa S. *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK, 2019.
- Kaplan, Orhan. “Roma Sefareti İmamı Hâşim Veli’nin Makâmât-ı Harîrî Tercümesi”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3/6 (2015). 211-235.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. “İbn Düreyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/ 416-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karaca, Ahmet Cevdet. *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kâşgarlı, Mahmûd. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, hzl. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu. Ankara: TDK, 2020.
- Katamış, Abdülmecid. *el-Emsâlü’l-Arabiyye Dirâseten Târîhiyyeten Tahlîliyyeten*, Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1988.

- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü’z-zünûn an esâmî’l-kütübive’l-fünûn*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye.
- Kaya, Mahmut, İslâmî Edebiyatta Şâheserler, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kefevî, Ebû’l-Bekâ Musa el-Hüseynî el-Kırîmî, *el-Külliyât*, thk. Muhammed Tâmir-Enes eş-Şâmî. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1435/2014.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü’l-kevserî*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 1436/2015.
- Kıftî, Cemâluddîn Ebû’l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu’r-Ruvât alâ Enbâhi’n-Nuhât*, Thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim. Kâhire: Dâru’l-Fikr, 1982.
- Kılıç, Hulusi, “Harîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kılıç, Muhammed Tayyib. “Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elgâz-ı Fıkhiyye”. Dicle üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17/ 1 (2015), 35- 98.
- Kızılkaya, Yakup, *Arap Dilinde Kâmin Meseller*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Koçak, İnci. “el-Harîrî’nin Makâmâtındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler”. *A.Ü. DCTF Dergisi*, 30/12 (1982). 185-192.
- Komisyon, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Sabah Gazetesi Yayınları.
- Kudûrî, Ebû’l Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Muhtasarü’l-Kudûrî*, trc. Soner Duman- Osman Güman. İstanbul: Bekâ yayıncılık. 2017.
- Kumeyha, Câbir. “Riyâdetü’l-makâmât beyne İbn Düreyd ve Bedî’üzzamân el-Hemezanî”, *el-Menhel*, LV/503, Cidde 1413/1993.
- Kur’ân-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Kattân, Menna‘ Halil. *Ulûmu’l-Kur’ân*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Kurt, Seda Aydın – Özyıldırım, Ali Emre., “Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi’nin Makâmât-ı Harîrî Tercüme ve Şerhi”, *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Ali Fuat Arıcı, 1902-1911. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası, 2019.
- Kurt, Seda Aydın. “On Dokuzuncu Yüzyılda Kaleme Alınan İki Makâmât-ı Harîrî Tercümesi: Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî’nin Makâmâ-i Şîrâziyye’yi Tercümelerinin Mukayesesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60/ 1 (2020), 57-70.

- Kurt, Seda. *Türk Edebiyatında Makâmât-ı Harîrî ve Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin Makâmât-ı Edebiyye-i Harîrîyye Şerhi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Külekçi, Numan, *Gani-zade Nâdirî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvanı ve Şeh-name'sinin Tenkitli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985.
- Manastırlı, Ahmed Efendi. *Makâmât-ı Harîrî Şerhi Makâmât-ı Edebiyye-i Harîrîyye Şerhi Melâhât-ı Dânişîyye* hzl. Seda Kurt. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mesud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mehmet Talu, İstanbul: Mektebetü't-Terike, 2015.
- Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 3. Baskı Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Türk Atasözleri I*, İstanbul: MEB, 1971.
- Mutarrizî, Ebû'l-Feth Nâsıru'd-dîn b. Abdi's-seyyid b., *el-Îzâh fî Şerhi Makâmâtî'l-Harîrî*. thk. Eymen Bekîrâtî, Ebû Dabî, BEA: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye.
- Mübarek, Zeki, *Nesrû'l-Fennî fî'l-Karnî'r-Rabî'*, (Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfeti, 2012), 200.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru ibn Hazm, 1430/2010.
- Mütercim, Asım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, hzl. Mustafa koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: YEK, 2013.
- Nâci, Muallim, *Sânihatü'l-Arab*. İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınevi, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim, “Enûşîrvân b. Hâlid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/256-257. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim, “Nizâmiye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Pullu, İdris, *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller, Dil ve Belağat Yönünden Özellikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd el-Fârisî, *Emsâlü'l-hadîs*, thk. Ahmed Abdülfettâh Temmâm, Beyrut: Müessesetü Kütübî's-sekâfiyye, 1409.

- Râsim Efendi, Seyyid Mustafa. *Tasavvuf Sözlüğü*, hzl. İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdülkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, dâru'l Ma'rife, Beyrût, 2014.
- Rizevî, Osman Nurî b. Mustafa. *Makâme-i Râziyye Tercümesi*, (1325)
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmus-ı Türkî*, hzl. Paşa Yavuzarslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 745.
- Sinan, Meryem Aybike, *Raziye Begüm Sultan*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2017.
- Sînî, Mahmud İsmail – Abdülaziz, Nâsîf Mustafa. *Mu'cemü'l-emsâli'l-arabiyye*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1992.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin, *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luğati e Envâihâ*, thk: Fuâd Ali Mansûr. Beyrut: dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebibekir Celalüddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb el-Arnaûd. Şeyh Mustafa Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015.
- Şerîşî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Abdi'l-Mü'min b. Mûsa el-Kaysî. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/ 2006.
- Şeşen, Ramazan, “İmâdüddin el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şîrvânî, Ahmed Hamdi, *Levâmi 'ud-Dekâik fî Tercemeti Mecâmi 'i'l-Hakâik*, thk. Hüseyin Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Şîrvânî, Ahmet Hamdi, *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*. İstanbul: Yahya Efendi Matbaası, 1290.
- Tâhûn, Ahmet b. Muhammed, *Emsâl ve Nemâzicü'l- Beşeriye mine'l-Kur'ani'l-Azim*. Cidde: el-Mektebetü'l-'Arabiyye es-Suûdiyye, 1988.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi. *Mevzûâtü'l-'Ulûm*, çev. Kemâleddîn Mehmed Efendî. Dersââdet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Turan, Hayrunnisa. “Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2916 Numarada Kayıtlı Makâmât Nüshasının Bazı Minyatürleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/48 (2017), 345-370.
- Vankulu, Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*, hzl. Mustafa koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Yeşil, Selman, *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Yılmaz, Selahattin, “Arap Edebiyatında Atasözleri (Meseller)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996).
- Yûsî, Hasan, *Zehrü'l-Ekemm fî'l-Emsâli ve'l-Hikem*, thk: Muhammed el-Hacî, Muhammed el-'Ehdar. Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1981.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, çev. Murat Sülün. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2018.
- Zerkeşî, Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî ulûmi'l-kur'ân*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Zeyyât, Ahmed Hasan- Mustafa, İbrahim. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. Kâhire: Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kāmûsü terâcim*. nşr. Züheyr Fethullah. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.

EK

Ek 1: Makâmâtta Kullanılan Meseller

Sıra No	Arapça	Türkçe	Makâme No
1	أَتَمِيمًا مَرَّةً وَ قَيْسِيًّا أُخْرَى	Bir kez Temimli bir kez Kayslı olur mu hiç? (s. 396)	37
2	أَحْشَقًا وَ سُوءَ كَيْلَةٍ	Kötü mal için bir de hile mi? (hem kel hem fodul) (s. 545)	49
3	أَبْخَلُ مِنْ مَادِرٍ	Mâdir'den daha cimri. (s. 424)	40
4	أَبْصَرُ مِنْ زَرْقَاءِ الْيَمَامَةِ	Yemâmeli gök gözlü hatundan daha iyi görür. (s. 558)	50
5	أَبْطَأُ مِنْ فَيْدٍ	Find'den daha yavaş. (Harmanına kar yağmamak.) (s. 511)	47
6	أَبْكَرُ مِنَ الْغُرَابِ	Kargadan daha erkenci. (s. 44, 542)	4-49
7	أَبْلَغُ مِنْ فُسَيْنٍ	Kuss'tan daha güzel konuşur. (s. 267, 425)	26-40
8	أَبْنُ بَدْجَتِهَا	İşin ehli, işin kurdu. (s. 150)	15
9	إِنَّكَ إِنْ بُوِجِكَ يَشْرَبُ مِنْ صُبُوحِكَ	Asıl evlat ocağında doğup büyüyendir. (Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan oğul olmaz.) (s. 275)	27
10	أَجْبَنُ مِنْ صَافِرٍ	Sâfir'den daha korkak. (s. 424)	40
11	أَجْرَأُ مِنْ أَسَامَةِ	Aslan gibi atılğan. (s. 542)	49
12	أَجْفَلْتُ إِجْفَالَ النَّعَامَةِ	Deve kuşu gibi kaçtım. (s. 308)	30
13	أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ	Hâtem'den daha cömert. (s. 480)	44
14	أَجُولُ مِنْ قُطْرُبٍ	Kutrub'dan daha hareketli. (s. 498, 541)	46-49

15	أَحْرَسُ مِنْ خَنْزِيرٍ	Domuzdan daha hırslı. (s. 546)	49
16	أَحْزَمُ مِنْ جِرْبَاءٍ	Bukalemundan daha temkinli. (s. 381, 542)	36-49
17	أَحْسَنُ مِنَ الدُّمْيَةِ	Dümye isimli puttan daha güzel. (s. 498)	46
18	أَحْسَنُ مِنَ النَّارِ	Misafire ikram için yakılan ateşten daha güzel. (s. 505)	46
19	أَحْسَنُ مِنْ بَيْضَةِ فِي رَوْضَةٍ	Folluktaki yumurtadan daha güzel, daha beyaz. (s. 504)	46
20	أَحْفَظُ مِنَ الْأَرْضِ	Topraktan daha çok koruyucu- emanete sahip çıkar. (s. 508)	46
21	أَحْفَظُ مِنَ السَّعْيِ	Şa'bî'den daha zeki. (s. 424)	40
22	أَحْلَمُ مِنَ الْأَخْنَفِ	Ahnef'ten daha yumuşak huylu. (s. 543)	49
23	أَحْمَقُ مِنْ رَجُلَةٍ	Semiz otundan daha ahmak. (s. 423)	40
24	أَحْوَلُ مِنْ أَبِي بَرَاقِشَ	Bulalemundan daha renkli/dönek. (s. 218)	22
25	أَحْيَرُ مِنْ بَقَّةٍ	Sivrisinekten daha şaşkın. (s. 424)	40
26	أَحْيَرُ مِنْ ضَبِّ	Kelerden daha şaşkın. (s. 147)	15
27	أَحْبُّ مِنَ النَّعَالَةِ	Tilkiden daha hilekâr. (s. 543)	49
28	أَخْنَلُ مِنَ الذَّنَبِ	Kurttan daha kurnaz. (s. 542)	49
29	أَجْرُ الدَّاءِ الْكَبِيرِ	Başka çıkar yol yoksa son çare dağlamak. (s. 307)	29
30	أَخْطَأْتُ إِسْنَهُ الْحَفْرَةِ	Kıçı çukura denk gelmedi-isabet edemedi. (s. 426)	40
31	أَخْلَفُ مِنْ غُرُقُوبٍ	Urkub'tan daha yalancı. (s. 142)	14

32	أَخْلَفُ مِنْ نَارِ الْخُبَابِ	Ateş gibi görünen hayvandan daha aldatıcı. (s. 414)	39
33	أَخُوكَ أَمْ الذَّنْبُ	Kardeşin mi yoksa kurt mu? (s. 452)	43
24	أَخُوكَ مَنْ صَدَقَكَ لَا مَنْ صَدَّقَكَ	Asıl kardeşin sana doğruyu söyleyendir, tasdik eden değil. (s. 528)	48
34	أَدْبَرَ غَيْرُهُ وَأَقْبَلَ هَرِيرُهُ	Güzel huyu gitmiş, kötü huyu gelmiş. (s. 494)	46
35	إِذَا عَزَّ أَخُوكَ فَهَنْ	Kardeşin üstünlük taslarsa da sen alttan al. (Sen bilirsın deyince değirmende kavga olmaz.) (s. 231)	23
36	أَذْهَلُ مِنْ صَبِّ	Aşıktan daha dalgın. (s. 147)	15
37	أَرِيهَا السُّهَى وَثُرَيْبِي الْقَمَرِ	Ben ona süha yıldızını göster diyorum, o ise ay'ı gösteriyor. (s. 380)	36
38	أَرْكَنُ مِنْ إِيَّاسٍ	İyâs'tan daha ferasetli. (Göz dediğin dağın ardını göreceksin, akıl dediğin başa geleceği bilecek.) (s. 74, 543)	7-49
39	اسْتَسْمَنْتُ يَا هَذَا ذَا وَرَمٍ	Sen hastalıktan şişeni şişman zannettin. Yanlış kaniya vardın. (s. 28)	2
40	اسْتَكْرَمْتَ فَارْتَبِطْ	Eline fırsat geçti onu koru. (s. 358)	33
41	اسْتَنْتَبَ الْفِصَالُ حَتَّى الْقَرْعَى	Yavru develer büyüklerle yarışa kalktı. (s.395)	37
42	أَسْرَعُ مِنْ هَا وَ لَا وَ أَقْلُ مِنْ لَفْظٍ لَا	Hâ ve lâ'dan daha hızlı gelip geçer, lâ harfinden daha az söze sahip. (s. 415)	39
43	أَسْرَى مِنْ جَرَادٍ	Çekirgeden daha dolaşkan. (s. 541)	49
44	أَسْلَطُ مِنْ سِلْقَةٍ	Kurttan daha hilekâr. (s. 541)	49
45	أَسِيرُ مِنْ مَثَلٍ	Meselden daha yaygın. (s. 401)	38
46	أَشْأَمُ مِنَ الْبُسُوسِ	Besûs isimli kadından daha fena, uğursuz. (s. 260)	26
47	أَشْأَمُ مِنْ عِطْرِ مِثْثَمٍ	Menşem isimli kadının miskinden daha uğursuz. (s. 499)	46

48	أَشْأَمُ مِنْ غُرَابِ الْبَيْنِ	Ayrılık kargasından daha uğursuz. (s. 261)	26
49	أَشْأَمُ مِنْ قَاشِيرٍ	Kâşir'den daha uğursuz. (s. 424)	40
50	أَشْأَمُ مِنْ قُدَّارٍ	Kudâr'dan daha uğursuz. (s. 178)	18
51	أَشَدُّ يَدَيْكَ بِعَزْرِهِ	İki elinle üzengisine yapış. (Dört elle sarılmak) (s. 400)	38
52	أَشْغَلُ مِنْ ذَاتِ النَّحِيبَيْنِ	İki tulumlu kadından daha meşgul. (s. 511)	47
53	أَصْبَرُ مِنْ ذِي ضَاغِطٍ	Deveden daha sabırlı. (s. 543)	49
54	أَصْدَقُ مِنَ الْقَطَا	Katâ kuşundan daha doğru sözlü. (s. 80)	8
55	أَصْرَدُ مِنْ عَنَزِ الْجُرْبَاءِ	Uyuz keçiden daha çok üşüyen. (s. 469)	44
56	أَصْرَدُ مِنْ عَيْنِ الْجُرْبَاءِ	Bukalemun gözünden daha az ısınan/ daha çok üşüyen. (s. 136, 469, 542)	14-44-49
57	إِصْنَعُهُ صَنْعَةً مَنْ طَبَّ لِمَنْ حَبَّ	İşini, sevdiğini tedavi eden doktorun yaptığı gibi yap. (s. 297)	29
58	أَضِيْ لِي أَقْدَحُ لَكَ	Sen beni aydınlat ben de sana yol göstereyim. (s. 453)	43
59	أَضْيَقُ مِنْ خَرَّتِ الْأَبْرَةُ وَ مِنْ سَمِّ الْخِيَّاطِ	İğne deşiğinden daha dar- daha zor durumda. (s. 517)	47
60	أَطْرَقَ إِطْرَاقَ الشَّجَاعِ	Yere bakan yürek yakan, saman altından su yürütmek. (s. 90, 347, 426)	9-32-40
61	أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبَ	Eş'ab'tan daha tamahkar (Az tamah, çok ziyan getirir) (s. 277, 543)	27-49
62	أَطْيَشُ مِنْ طَامِرٍ	Pireden daha oynak. (s. 424)	40
63	أَعْدَى مِنَ السُّلَيْكِ	Süleyk'ten daha hızlı koşan. (s. 100)	10
64	أَعْذَرُ مَنْ أَنْذَرَ	Uyarıda bulunan mazur sayılır. (s. 368)	34

65	أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأُتُوقِ	Akbaba yumurtasından daha değerli. (s. 393)	37
66	أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا	Oku ustasına ver. (İş bilenin, kılıç kuşananın, iş bilmeyen kasap ne bıçak kor ne masat.) (s. 62)	6
67	أَعْقُ مِنْ هِرَّةٍ	Kediden daha zararlı. (s. 517)	47
68	أَعْرَبُ مِنْ لَعْنَاءِ	Anka kuşundan daha garip, belirsiz. (s. 558)	50
69	أَعْلَمُ / أَكْذَبُ مِنْ سَجَّاحٍ	Seccâh isimli kadından daha namussuz/yalancı. (s. 422)	40
70	أَغْيَا مِنْ بَاقِلٍ	Bâkil'den daha yorgun. (s. 162, 267)	16-26
71	أَفْرَغُ مِنْ حَجَّامٍ سَابِاطٍ	Sabat Hacamatçısından daha işsiz. (s. 517)	47
72	أَفْرَغُ مِنْ فُوَادٍ أَمِ مُوسَى	Musa'nın annesinin yüreğinden daha boş. (s. 51)	5
73	أَفْصَحُ مِنْ سَخْبَانٍ / أُبْلَغُ	Sehbân'dan daha güzel konuşur. (s. 47, 162)	6-16
74	أَفْصَحُ مِنْ قَسٍ	Kus'tab daha güzel konuşur. (s. 267, 425)	26
75	أَفْضَحُ مِنْ حَبَقَّةٍ	Topluluk içinde yellenmekten daha rüsvay edici. (s. 424)	40
76	أَفْعَلُ كَذَا وَ خَلَاكَ دَمٌ	Sen yap günahı bana. (s. 335)	32
77	أَفْلَتَ وَ لَهُ خُصَااصٌ	Tabana kuvvet kaçıp canını kurtardı. (s. 278)	27
78	أَفْبَحُ مِنْ بَعْلَةٍ أَبِي دِلَامَةَ	Ebû Dilâme'nin katırından daha kusurlu. (s. 424)	40
79	أَفْبَحُ مِنْ قِرْدَةٍ	Maymundan daha çirkin. (s. 422)	40
80	أَقْدَمَ رَجُلًا وَ أَخَّرَ أُخْرَى	Ayağını bir ileri attı bir geri çekti. (İki arada bir derede kalmak.) (s. 148)	15
81	أَكْذَبُ مِنْ سَرَابٍ	Seraptan daha aldatıcı. (s. 284)	28

82	أَكْذَبُ مِنْ مُسَيَّلَمَةٍ	Müseylemeden daha yalancı. (s. 422)	40
83	أَكْسَى مِنَ الْبَصَلَةِ	Soğandan daha giyinik. (s. 255)	25
84	أَكْلُ مِنَ الْفِيلِ	Filden daha obur. (fil gibi yedikçe yer, karnı doymaz.) (s. 152)	15
85	أَلَمٌ مِنْ مَادِرٍ	Madirden daha alçak. (s. 424)	40
86	الْبَاحِثُ عَنْ حَتْفِهِ بِطَافِهِ	Tırnağıyla ölümüne sebep olacak şeyi aradı. (Kendi kuyusunu kendi kazdı.) (s. 14)	M
87	الْبَسُّ لِكُلِّ حَالَةٍ لِبُوسِهَا	Duruma göre şekil değiştir. (Güne göre kürk giyinmek gerek) (s. 348)	32
88	الْجَادِغُ مَارٌّ أَنْفَهُ بِكَفِّهِ	Burnunu sileyim derken kesen adam gibi. (Kaş yapayım derken göz çıkardı.) (s. 14)	M
89	الْحَقُّ بِالْقَارِظِينَ	Kârizân'a (yaprak toplamaya gidip daha dönmeyen) katıldılar. (Haber alınamaz oldu) (s. 277)	27
90	الَّذِي مِنَ الْغَنِيمَةِ الْبَارِدَةِ	Savaşmadan alınan ganimetten daha tatlı. (Bedava sirke baldan tatlı olur.) (s. 50)	5
91	الشَّرْطُ أَمْلَاكُ	Şart, en çok riayet edilmesi gereken şeydir. (s. 37)	3
92	إِلْعَاقُ الْعَسَلِ وَ لَا تَسَلْ	Balı ye nereden geldiğini sorma. (Üzümü ye bağını sorma.) (s. 465)	43
93	الْعُقُوقُ تُكَلُّ مَنْ لَمْ يَتَكَلَّ	Ataya karşı gelmek onların gözünde ölmektir. (Ulu sözü dinlemeyen ulur.) (s. 393)	37
94	الْفُرْصَةُ مَرْئَةٌ صَنِيفٍ	Fırsat yaz yağmuru gibidir. (s. 251)	25
95	أَلْقِ حَبْلَهُ عَلَى غَارِبِهِ	Onun ipini boyuna at. (Onu kendi haline bırakın/ne hali varsa görsün.) (s. 38, 271)	3-27
96	أَلْقِ دَلُوكَ فِي الدَّلَاءِ	Sende kovanı diğer kovaların arasına at. (Eken biçer.) (s. 168, 541)	17-49
97	الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ	Kırmızı ölüm. (Feci bir şekilde kılıçla doğranarak öldürülme.) (s. 129)	13
98	أَمْنَعُ مِنْ لِبْدَةِ الْأَسَدِ	Aslanın yelesine yaklaşımdan daha tehlikeli. (s. 394)	37

99	إِنَّ الْبُغَاثَ بِأَرْضِنَا يَسْتَنْسِرُ	Zayıf kuşlar bizim memleketimizde kartallaşüyor. (Abdal ata binmiş, bey oldum sanmış.) (s. 60)	6
100	إِنَّ الْجَوَادَ عَيْنُهُ قَرَارُهُ	İyi at gözünden, görünüşünden belli olur. (Adam olacak oğlak b.kundan belli olur.) (s. 129)	13
101	إِنَّ دَوَاءَ الشَّقِّ أَنْ تَحُوصَهُ	Yırtığın çaresi dikmektir. (s. 381)	36
102	إِنَّ كُنْتَ رِيحًا فَقَدْ لَاقَيْتَ إِعْصَارًا	Sen rüzgarsan fırtınayla karşılaştın. (sert kayaya toslamak, Rüzgâr eken fırtına biçer.) (s. 234)	23
103	إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا	Güzel sözde sihir vardır. (s. 543)	49
104	أَنَا ابْنُ جَلٍّ	Ben şanlı şerefli bir adamın oğluyum. (s. 412)	39
105	أَنْتَ تَتَّقُ وَ أَنَا مُتَّقٌ فَمَتَى نَتَّقُ	Sen çabuk kıvarsın ben hemen ağlarım, nasıl anlaşıcağız. (s. 279)	27
106	أَنْتَ فِي وَادٍ وَ نَحْنُ فِي وَادٍ	Sen bir vadidesin ben bir vadide, maksatlarımız çok farklı. (s. 367)	34
107	أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ	Erkek adam sözünde durur. (s. 36)	3
108	أَنْدَمُ مِنَ الْكَسِيِّ	Küsa'î'den daha pişman. (s. 98)	9
109	الْإِنْسَانُ عَبِيدُ الْإِحْسَانِ	İnsan iyiliğin kölesidir. (s. 170)	17
110	أَنْشَطُ / أَعْرُ مِنْ طَبِيِّ مُقْمَرٍ	Gece ay gören geyik gibi neşeli, sevinçten zıplıyor. (s. 541)	49
111	إِنْصِلَاتِ الْفَرَارِ	Habersiz kaçıp gitmek. (s. 123)	12
112	أَنْفٌ فِي السَّمَاءِ وَ اسْتٌ فِي الْمَاءِ	Başı gökte kıcı suda. (Ayrarı yok içmeye atla gider ...) (s. 517)	47
113	إِنْقَلَبَ ظَهْرًا لِبَطْنٍ	İş tersine döndü. (s. 129)	13
114	أَنْقَلِبُ مَعَ الرِّيحَيْنِ زَعْرَعُ وَرُخَاءُ	Gerek sert gerek yavaş her çeşit rüzgâra göre dönerim. (s.38)	3
115	أَنْتُمْ مِنْ رُجَاةٍ عَلَى مَا فِيهَا	İçindekini göstermede camdan şeffaf. (Ağzında bakla ıslanmamak.) (s. 178)	18

116	إِنَّمَا يُضَنِّ بِالضَّئِينَ	İyilik ancak iyilik yapana karşı yapılır. (s. 41)	4
117	إِنَّهُ لَيُخْرِقُ عَلَيَّ الْأَرَمَ	Bana kızdığından dış biliyor. (s. 182)	18
118	إِنَّهُ لَيَعْلَمُ مِنْ أَيْنَ تُؤْكَلُ الْكَتِفُ	O but'un nereden yeneceğini iyi bilir. (s. 540)	49
119	أَتَى يَلْتَقِي سُهَيْلٌ وَالسُّهَى	Süheyl yıldızıyla Sühâ yıldızı nasıl bir araya gelebilir? (s. 235)	23
120	أَهْدَى مِنَ الْقَطَا	Yol bulmada Kata' kuşundan daha başarılı. (s. 222)	23
121	أَهْلَكَ وَاللَّيْلَ	Karanlık basmadan hadi evine. (s. 154)	15
122	أَوْفَى مِنَ السَّمْوَالِ	Semev'el'den daha vefalı. (s. 236)	23
123	أَيَادِي سَبَا	Çil yavrusu gibi dağıldılar. (s. 175)	17
124	إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدِّمَنِ	Çorakta biten güzel gülden sakının. (s. 46)	4
125	الْإِنْسَانُ قَبْلَ الْإِنْسَانِ	Hayvanı sağmadan önce okşamak gerek. (s. 480)	44
126	بَاقِعَةٌ مِنَ الْبَوَاقِعِ	Tilki gibi kurnaz. (s. 505)	46
127	بِالرِّفَاءِ وَالْبَنِينَ	Evliliğiniz utlu, evlatlarınız hayırlı olsun. (s. 301)	29
128	بَدَأَتْ السَّمَاءُ نَفْيَةً	Gökyüzü bulutsuz olduğu gibi insanlardan uzak tek başına kaldı. (s. 254)	25
129	بَرَحَ الْخَفَاءُ	Gizlilik çözüldü, işin aslı ortaya çıktı. (s. 118)	12
130	الْبِطْنَةُ تَأْفِينُ الْفِطْنَةِ	Çok yemek zekayı yok eder. (s. 471)	44
131	بَيْتُ الْقَصِيدَةِ	Bulunmaz Hint kumaşı. (s. 369)	34
132	تَبَاعَدَ عَنْهُ تَبَاعُدَ الضَّبِّ عَنِ النَّوْنِ	Ondan, kelerin balıktan uzaklaşması gibi uzaklaştı. (s. 178)	18

133	تَجُوعُ الْحُرَّةِ وَ لَا تَأْكُلُ بِذُنُوبِهَا	Asil kadın aç kalır da yine de süt analık yaparak ekmek yemez. (s. 151)	15
134	تَحَكَّكَتِ الْعُقْرُبُ بِالْأَفْعَى	Akrep yılanı kafa tuttu. (s.395)	37
135	تَحَلَّلْتُ عَقْدَهُ	İpleri çözüldü, öfkeleri yatıştı. (s. 442)	42
136	تَخَلَّصْتُ قَائِبَةً مِنْ قُوبٍ	Yumurta yavrudan kurtuldu. (s. 101)	10
137	تَرَكَهُ عَلَى أَنْفَى مِنَ الرَّاحَةِ	O'nu avuç içinden daha tüysüz bıraktı. (s. 89)	9
138	تَشْكُو إِلَى غَيْرِ مُصِمَّتٍ	Sözüne aldırış etmeyene şikâyet ediyorsun. (s. 518)	47
139	تَضْرِبُ فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ	Soğuk demiri dövüyorsun. (Boşa kürek çekiyor.) (s. 515)	47
140	تَفَرَّقُوا شَعَرَ بَعَرٍ	Sağa sola dağılıp parçalandılar. (s. 564)	50
141	النَّيْبُ عَجَالَةَ الرَّائِبِ	Evlilik görmüş kadın hazır yemek gibidir. (s. 461)	43
142	جَاءَ بِالشَّقَرِ وَالْبُقْرِ	Yalan yanlış şeylerle geldi, aldatıcı sözler söyledi. (s. 331)	32
143	جَاءَ بَنَاتٍ غَيْرِ	Başkasının kızları, yalan yanlış söz. (s. 331)	32
144	جَاءَ نَاشِرًا أَدْنَاهُ	Kulaklarını dikerek geldi. (s. 182)	18
145	جَاءَ يَضْرِبُ أَصْدَرِيهِ	Omuzlarına vurarak döndü (Eli boş döndü.) (s. 490)	45
146	جَاءَ يَفْرِي الْفَرِيَّةَ	Onun yaptığı zor işi yaptı. (s. 219)	22
147	جَاءَ يَنْفُضُ مَذْرُوءَهُ	Kuyruk sokumunu oynatarak geldi, boş tehditler savurdu. (s. 490)	45
148	الْجَارُ قَبْلَ الدَّارِ وَالرَّفِيقُ قَبْلَ الطَّرِيقِ	Ev alma komşu al, yoldan önce arkadaş bul. (s. 546)	49
149	جَعَلْتُ شُعْلِي دُبْرَ أَذْنِي	İşimi kulak ardı ettim- önemsemedim. (s. 421)	40

150	جَعَلْتُهُ نُصْبَ عَيْنِي	Göz önünde bulundurdum. (s. 565)	50
151	جَلَاءُ الْجُوزَى	Onun vaatleri Cevza yıldızı gibidir, yaldızlı sözlerle kandırır. (s. 379)	36
152	حَاطِبُ لَيْلٍ	Gece karanlıkta odun toplayan adam gibi lafı kardı kattı. (s. 12)	M
153	حَالُ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ	Üzüntü ve sıkıntı şiir söylemeye mâni oldu. (s. 131)	13
154	حَدًّا حَدًّا وَرَاءَكَ بُنْدَقُهُ	Senin kuvvetine göre bir düşmanın vardır. (s. 425, 432)	40
155	حَدِيثُ خُرَافَةٍ	Hurafe'nin boş sözleri. (Ufak atta civcivler yesin.) (s. 46)	4
156	الْحَدِيثُ ذُو شُجُونٍ	Laf lafı açar, asıl konu kaçır. (s. 215)	22
157	حَذْوُ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ	İki ikiz gibi birbirinin aynı. (s. 43)	4
158	الْحَرَكَةُ بَرَكَةٌ	Harekette (çalışıp çabalamakta) bereket vardır. (s. 545)	49
159	حَلَفَ بِالسَّمَرِ وَالْقَمَرِ	Geceye de aya da yemin etti, gece konuşup durdu... (s. 253)	25
160	حِمَى الْكَلِيبِ	Küleyb'in korunaklı yeri. (s. 193)	19
161	حَيْثُ وَجِبَ أَنْ تَسْجُدَ بُلْتُ	Secde etmen gereken yere bevlettin. (s. 514)	47
162	حَيْنَمَا سَقَطَ لَقَطٌ	Nereye düşse orda rızık toplar-nerde akşam orda sabah. (s. 540)	49
163	خَيْرُ الْعِشَاءِ سَوَافِرُهُ	Akşam yemeğinin hayırlısı henüz ortalık kararmadan yenenidir. (s. 49)	5
164	دَمِثُ لِنَفْسِكَ قَبْلَ النَّوْمِ مُصْطَجِعًا	Yatmadan evvel kendine yer hazırla. (s. 45, 543)	4-49
165	دُدْتُ السِّبَاعَ ثُمَّ تَفَرَّسْتُ الصِّبَاغَ	Arslan kocayınca tilkinin maskarası olur. (s. 66)	6
166	ذَهَبَ مِنْهُ الْأَطْيَانُ	Gençliği ve dinçliği gitti. (Yaş yetmiş iş bitmiş) (s. 78)	8

167	دَهَبُوا تَحْتَ كُلِّ كَوْكَبٍ	Her biri bir yıldızın altında gitti, dağılıp paramparça oldular. (s. 482)	44
168	رُبَّ أَخٍ لَمْ تَلِدْهُ أُمُّكَ	Ne çok kardeşin var, halbuki annen doğurmamış. (s. 453)	43
169	رُبَّ أَكْلَةٍ تَمْنَعُ الْأَكْلَاتِ	Öyle yemek yemeler vardır ki, uzun bir süre yemek yiyemez eder. (s. 49)	5
170	رُبَّ رَمِيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ	Nice isabetli oklar vardır atıcıdan sadır olmaz. Bozuk saatte günde iki kez doğruyu gösterir. (s. 149)	15
171	رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ	Devesini kaptırdı, Huneyn'in çizmeleri ile döndü. (Ava giderken avlanmak.) (s. 105, 261)	10-26
172	رَضِيَ بِخُطَةِ الْحَسَفِ	Rezil ve hakir olmaya rıza gösterdi. (s. 43)	4
173	رَضِيَ مِنَ الْوَفَاءِ بِالْفَاءِ	Tam hakkı olmasa da aza da razı oldu, azıcık vefaya da rıza gösterdi. (s. 41)	4
174	رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ	Evine sağ salim dönmeyi ganimet saydı. (Zararın neresinden dönersen kardır.) (s. 278)	27
175	رَفَعَ عَقِيرَتَهُ	Avazı çıktığı kadar bağırdı. (Feryat figan etmek) (s. 134)	13
176	رَمَاهُ اللَّهُ بِثَلَاثَةِ الْأَثَافِي	Allah onu sacayağının üçüncüsü yaptı. (Allah belasını verdi) (s. 74)	7
177	رَمَاهُ اللَّهُ بِدَاءِ الدَّنْبِ	Allah onu açlık ateşine atsın, canını alsın. (Acıkmış kudurmuştan beterdir.) (s. 148)	15
178	رَفَّ رَأْلُهُ	Deve yavrusu gibi dikkatsizce koştu. (s. 454)	43
179	رَنْدَانٍ فِي وَعَاءٍ	Bir kaptaki iki çakmak taşı gibi aynı. (Benzer, birbirine muhtaç, eşit) (s. 230)	23
180	سَحَابَةٌ صَيْفٍ عَنْ قَلِيلٍ تَفْسَعُ	Fırsat yaz yağmuru gibidir. (s. 251)	25
181	سِدَادٌ مِنْ عَوْرٍ	Ölmeyecek kadar az şeye sahip. (s. 361)	34
182	السَّعِيدُ مَنْ وَعَظَ بَعِيرِهِ	Akıllı kişi başkasının halinden ibret alır. (s. 252)	25
183	سَقَطَ فِي يَدِهِ	Başı elleri arasına düştü. Pişman oldu. (s. 398)	37

184	سَمُّكُمْ هَرِيقٌ فِي أَدِيمِكُمْ	Yağınız kendi teninizde. (Ekmeğini yalnız yiyen yükünü yalnız taşır.) (s. 385)	36
185	سَوَاءٌ كَأْسُنَانِ الْمُسْطِ	Tarak dişleri gibi eşit. (s. 39)	4
186	شَرَّرَ وَ سَحَلَ	İki arada bir derede kakmak. (İki cami arasında kalmış beynamaza dönmek.) (s. 117)	12
187	شَعَلْتُ شِعَابِي جَدْوَى	Kendimden artmaz ki başkasına vereyim. (Himmete muhtaç dede, kime himmet ede.) (s. 519)	47
188	شَقَّ فُلَانٌ الْعَصَا	Falanca birliği bozdu. (Bir korkak bir orduyu bozar.) (s. 39)	4
189	شَمَّرَ ذَيْلًا، وَأَدْرَعَ لَيْلًا	Paçalarını sıva, zırhını giy. (s. 495)	46
190	شَيْئَسَنَةً أَعْرِفُهَا مِنْ أَحْزَمٍ	Bir huy ki, Ahzem'den aldığını bilirim. (Soydur çeker, b.ktur kokar.) (s. 480)	44
191	شَوَى أَخُوكَ حَتَّى إِذَا انْضَجَ رَمَدٌ	Kardeşin kebab yaptı ancak çok pişirip yaktı. (s. 393)	37
192	صَحِيفَةُ الْمُتَلَمِّسِ	Mütelemmis'in mektubu. (s. 104)	10
193	صَدَّقَنِي سِنَّ بَكْرِهِ	Bana asıl yaşını söyledi. (Takke düştü, kel göründü, kendini ele vermek) (s. 84)	8
194	صَرَخَ الْحَقُّ عَنْ مَخْضِهِ	Hakikat tam olarak ortaya çıktı. (s. 94)	9
195	صَلَدَتْ زَنَادُهُ	Çakmağından kıvılcım çıkmadı- bahşiş parlamadı. (s. 170)	17
196	ضَعَّ الْقَاسَ فِي الرَّأْسِ	Fesini başına giy- işine bak. (s.298)	29
197	ضِغْتُ عَلَى الْإِبَالَةِ	Dert üstüne dert. (s. 72)	7
198	ضَلَّ بَنُ ضُلٍّ	Yabancı oğlu yabancı. (Yabancı koyun kenara yatar, garip yiğidin dili kısa, boynu eğri olur.) (s. 296)	29
199	ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا	Dünyadaki çabaları boşa gitti. (Boşa kürek çekmek.) (s. 14)	M
200	عَلَى الْخَبِيرِ سَقَطَتْ	Tam adamına düştün. (Adamına rastlamak.) (s. 150)	15

201	عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ يُكْرَمُ الْمَرَأُ أَوْ يُهَانُ	Kişi imtihanda ya ikrama layık olur ya da aşağılanır. (Ak don, kara don geçit başında belli olur.) (s. 29)	2
202	عِنْدَ جُهِنَّةِ الْخَبَرِ الْيَقِينُ	Doğru haber Cüheynededir. (Çocuktan al haberi.) (s. 216)	22
203	عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمُ السُّهْا	Gece yürüyüp yol alanları sabah olunca kavmi över. (s. 453)	43
204	الْعَوْدُ أَحْمَدُ	Bazen geri dönmek övgüye daha layıktır. (s. 491)	45
205	غَانَقَهُ عَنَاقُ الْاَمِ لِّلَاَلَفِ	Ona elifin lam'a sarılması gibi sarıldı. (s. 326)	31
206	غُلٌّ قَمِلٌ	Tam bir baş belası, felaket, büyük bir işkence. (Avrat gibi düşman olmaz güler bildirmez, köpek gibi dost olmaz ular bildirmez.) (s. 463)	43
207	غَلَّقَ الرَّهْنُ بِمَا فِيهِ	Elindeki şey sebebiyle rehin mürtehinde kaldı. (s. 193)	19
208	الْفِرَارُ بِقِرَابِ أَكْيَسِ	İlk fırsatta kaçmak en akıllıca olandır. (Erkekliğin onda dokuzu kaçmaktır.) (s. 491)	45
209	فَرَشْتُهُ بِخَلَّةِ أَمْرِي	Ona sırlarımı açtım. (s. 260)	26
210	فُلَانٌ أَغْرَى مِنْ الْمَغْرَلِ	Falanca kirmandan daha çıplak. Fulsüahmere muhtaç (Altta yok üstte yok) (s. 251)	25
211	فُلَانٌ قَدْ نَصَبَ شَبَكَتَهُ	Falanca tuzaklarını kurdu. (s. 397)	37
212	فِي الصَّيْفِ صَيَّغَتِ اللَّبَنِ	Sen sütü yazdan kaybettin- geçti borun pazarı. (s. 468)	43
213	قَدْ بَيَّنَّ الصُّبْحُ لِذِي عَيْنَيْنِ	Sabah gözü olanlara zahir oldu. (Gün gibi açığa çıkmak) (s. 441)	42
214	قَدْ حَمِيَ الْوَطِيسُ	Ortalık yangın yerine dönmek. (İşler kızıştı) (s. 136)	14
215	قَدْ يَبْلُغُ الْخَضْمُ بِالْقَضْمِ	Bazen kolaylıklara zora katlana katlana ulaşılır. (Zahmetsiz rahmet olmaz.) (s. 89)	9
216	قَدْ يُؤْخَذُ الْجَارُ بِذَنْبِ الْجَارِ	Bazen bir komşunun günahını diğeri çeker. (S. 422)	40

217	قُدَامَةً	Kudâme gibi güzel konuşur (ağız laf yapmak) (s. 14)	M
218	قَرَعَ لَهُ ظُنْبُوبُهُ	O iş için dizlerini çok yordu/ çok çalıştı (peşinden çok koştu) (s. 204)	20
219	قَلْبَ لَهُ ظَهَرَ الْمَجَنِّ	Ona kalkanının arkasını çevirdi (sırt döndü) (s. 226)	23
220	كَالْقَابِسِ الْعَجَلَانِ	Ateş almaya gelen gibi aceleci. (s. 527)	48
221	كَأَنَّمَا أُتْشِطُّ مِنْ عَقَالٍ	Bağdan çözülmüş hayvan gibi. (s. 138)	14
222	كَذَابِغَةٍ وَ قَدْ حَلِمَ الْأَيْدِيمُ	Fesadı ortadan kalkan şey için kullanılır. (s. 327)	31
223	كُلُّ الْجِذَاءِ يَحْتَذِي الْحَافِي الْوَقْعُ	Çıplak ayak her ayakkabıyı kabul eder. (Aç ne yemez, tok ne demez.) (s. 522)	47
224	كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا	Avlarınızın tamamı vahşi eşeğin karnındadır, artık ava hacet kalmadı. (s. 390)	36
225	كُلُّ أَمْرِي أَعْرِفُ بِوَسْمِ قَدْجِهِ	Herkes okundaki alameti daha iyi bilir. (s. 60, 374)	6-35
226	كَمَا تَدِينُ نُدَانُ	Neyi borç verirsen onu alırsın. (Ne ekersen onu biçersen ne doğrarsan aşına, o çıkar karşına.) (s. 142)	14
227	كَمَا يَقَعُ الْحَافِرُ عَلَى الْحَافِرِ	İki iş birbirine denk geldi, tam birbirine uydu, üst üste bastı. (s. 227)	23
228	كَمُعَلِّمَةٍ أَمَهَا الْبِضَاءُ	Anana cima mı öğretiyorsun? (s. 395)	37
229	لَا أَرَى لَهُ أَثَرًا وَلَا عَنِّيْرًا	Onun ne izine rastladım ne de bir haberini duydum. (s. 401)	38
230	لَا أَطْلُبُ أَثَرًا بَعْدَ عَيْنٍ	Bir şeyin kendisi elimde iken onu bırakıp da sonra peşinden aramam. (Su akarken testiği doldur.) (s. 105, 153, 513)	10-15-47
231	لَا تُقَرِّغْ لَهُ الْعَصَا، وَلَا تُقَلِّقْ لَهُ الْحَصَا	Onun için asa vurulmaz, tecrübelidir hata yapmaz, o ufak taşlarla uyandırılmaz, başkasına ihtiyacı yoktur. (s. 537)	49
232	لَا تَنْدَى صِفَاتُهُ	Katı taş terlemez- ondan kuruş para çıkmaz. (s. 202)	20
233	لَا تَهْرَفْ بِمَا لَا تَعْرِفُ	Bilmediğin şeyi övme. (s. 459)	43

234	لَا عِطْرَ بَعْدَ عَرُوسٍ	Düğünden sonra koku sürünmek olmaz. (Bayramdan sonra gelen kınayı g.tüne yak) (s. 90)	9
235	لَا فِتِيلَ لِي وَ لَا تَقِيرَ	Ne elde var ne avuçta. (s. 262)	26
236	لَا يَسْقَى بِقَعْقَاعٍ جَلِيسُ	Ka'ka' ile oturan zararlı çıkmaz. (s. 213)	22
234	لَأُفْرِغَ بَابَ الْفَرَجِ	Bir çıkış yolu aramak. (s. 38)	3
238	لَأُمِرَ مَا جَدَعَ قَصِيرٌ أَنْفَهُ	Kasîr burnunu boşuna kesmemiş (Minareyi çalan kılıfını hazırlar) (s. 274)	27
239	لَبِستُ لَهُ جِلْدَ النَّمِرِ	Ona karşı kurt postuna büründüm. (s. 277)	27
240	لَقِيتُهُ صَكَّةً عُمَيِّ	Onunla Umeyy'in sıcaklığında, öğlen sıcaklığında görüştüm. (s. 272)	27
241	لَقِيتُ مِنْهُ عَرَقَ الْقَرَبَةِ	Onu çok yorgun, su tulumu gibi ter içinde gördüm. (s. 421)	40
242	لَمْ يَذْهَبْ مِنْ مَالِكَ مَا وَعْظُكَ	Malından kaybettiğin sana öğüt vermişse boşa gitmemiştir. (s. 369)	34
243	لَوْ كَانَ فِي عَصَا سَيِّرٍ	Ah, Asa'nın ipi olsaydı. (İmkânım olsaydı) (s. 202)	20
244	لَيْسَ مِنَ الْعَدْلِ سُرْعَةُ الْعَدْلِ	Soruşturmadan görevden almak adil bir davranış değildir. (Yargısız infaz) (s. 255)	25
245	لَيْسَ هَذَا فَاذْرُجِي	Senin yetiyeceğin bir yuva değil ki girmeye çalışasın. (Kendini nimetten saymak.) (s. 480)	44
246	مَا أَدْرِي أَيُّ الْجَرَادِ عَارُهُ	Onu hangi çekirgenin helak ettiğini bilmiyorum (Kim vurduya gitmek) (s. 212)	21
247	مَا أَشْبَهَ اللَّيْلَةَ بِالْبَارِحَةِ	Bu gece geçen geceye ne kadar da benziyor. (s. 546)	49
248	مَا بِهِ قَلْبَةٌ	Onun hiçbir kusuru yoktur. (s. 358)	33
249	مَا حَكَ ظَهْرِي مِثْلَ يَدِي	Sırtımı kendi elim gibisi kaşımadı. (Benden sana bir öğüt kendi ununu kendin öğüt.) (s. 361)	34
250	مَا عِقَالُكَ بِأَنْسُوطَةٍ	Çözülmesi zor düğüm. (Kolay lokma olmamak.) (s. 138-461)	14-43

251	مَا عِنْدَهُ خَيْرٌ وَلَا مِيرٌ	Ne serveti ne de yiyecek bir şeyi var, çok fakir. (s. 177)	18
252	مَا كُلُّ سَوْدَاءَ ثَمَرَةٍ مَا كُلُّ بَيْضَاءَ شَحْمَةٍ وَ	Her siyah hurma her beyaz da yağ değil. (Her gördüğün sakallı deden değil) (s. 381)	36
253	مَا لَهُ سَبْدٌ وَلَا لَبْدٌ	Ne kılı var ne yünü hiçbir şeye sahip değil. (s. 92)	9
254	مَا يَعْرِفُ الْحَيَّ مِنَ اللَّيِّ	Doğruyu yanlıştan ayıramaz. (s. 205)	21
255	مَا يَعْرِفُ قَبِيلًا مِنْ دَبِيرٍ	O karını zararını bilmez. (s. 205)	21
256	مَا يَلْقَى الشَّجِيءُ مِنَ الْخَلِيِّ	Dertsiz kişi dertli ile niçin eğlenir? (Damdan düşenin halini damdan düşen bilir.) (s. 480)	44
257	مَا رَبَّةٌ لَا حَفَاوَةَ	Bu ikram sana olan sevgiden değil, bir çıkar sebebiyle. (Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.) (s. 242)	24
258	الْمَالُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ شِقُّ الْأَبْلَمَةِ	Malı aramızda baklanın dümdüz bölünmesi gibi eksiksiz paylaşalım. (s. 521)	47
259	مَالِي بِهَذَا الْأَمْرِ يَدَانِ	Benim bu işte parmağım yok. (s. 387)	35
260	مُخْرَبِقٌ لِيَنْبَاعَ	Fırsatını bulunca atılmak için başını öne eğip sessizce bekleyen. (Yere bakan yürek yakan) (s. 58)	6
261	الْمَرْءُ بِأَصْغَرِيهِ	Kişi iki küçük uzvuyla tanınır; dili ve kalbi. (s. 373)	35
262	مَرْعَى وَلَا أَكُولَةَ	Malı var yiyeni yok. (s. 488)	45
263	مَعَ الْخَوَاطِي سَهْمٌ صَائِبٌ	Yanlış oklar arasında tutan da olur. (Bozuk saatte günde iki kere doğruyu gösterir.) (s. 397)	37
264	مَنْ أَشْبَهَ أَبَاهُ فَمَا ظَلَمَ	Babasına benzeyen anasını töhmette bırakmaz. (s. 547)	49
265	مَنْ طَلَبَ شَيْئًا وَجَدَهُ	Bir şeyi isteyen ona kavuşur. (Arayan mevlasını da bulur belasını da) (s. 541)	49
266	مَنْ لِي بِالسَّانِحِ بَعْدَ الْبَارِحِ؟	Benim için hayırlı mı şerli mi bilemedim? (s. 399)	37
267	مَنْ يَطْلُ ذَيْلُهُ يَنْتَطِقُ بِهِ	Fistanı uzun olan konuşur. (s. 268)	26

268	الْمَنِيَّةُ وَلَا الدَّيَّةُ	Utanılacak duruma düşmektense ölüm yeğdir. (s. 274)	27
269	مَوَاعِيدُ غُرُفُوب	Urkûb'un boş vaadler (atma Recep din kardeşiyiz) (s. 142)	14
270	نَظْرَةٌ مِنْ ذِي عُلُقَةٍ	Gönlü bağlanmış (Aşık) kişinin bakışı gibi. (s. 377)	35
271	تَفَحَّتْ فِي غَيْرِ ضَرَمٍ	Kor olmayan yere üfledin (boşa kürek çektin) (s. 28)	2
272	نَفْسُ عَصَامٍ سَوَدَتْ عِصَامًا	İsâm'ı efendi yapan bizzat kendisidir (Kurda ensen niye kalın demişler, kendi işimi kendim görürüm demiş) (s. 253)	25
273	هَانَ عَلَى الْأَمْلَسِ مَا لَاقِيَ الدَّبْرُ	Uyuzun derdi sağlama kolay gelir. (Damdan düşenin halini damdan düşen bilir.) (s. 519)	47
274	هَذَا الشَّبْلُ مِنْ ذَاكَ الْأَسَدِ	Bu yavru bu aslandandır. (Hık demiş burnundan düşmüş, Aç aç ile yatında dilenci doğar.) (s. 84, 142, 546)	8-14-49
275	هَلْ مِنْ مُعْرَبَةٍ خَبَرٌ	Gurbet illerden bir haber var mı? (s. 558)	50
276	هَلَمْ جَرًّا	Bu ve benzeri, çek götür... (s. 53)	5
277	هُمْ فِي أَمْرِ لَا يُنَادَى وَلِيْدُهُ	Bu şte onların esamesi okunmak, dikkate bile alınmazlar. (s. 549)	50
278	هُمَا كَفَرَسَى رَهَانٍ	İki yarış atı gibi, birbirinin aynı. (s. 522)	47
279	هُمَا كَنْدَامِي جَذِيمَةٌ	Cezîme'nin iki dostu (etle tırnak gibi olmak) (s. 238)	24
280	هُوَ أَبُو عُدْرَهَا	O, bu işi ilk yapandır (ilk koca) (s.13)	M
281	هُوَ يَسْوَى فِي الْحَرِيقِ سَمَكْنَهُ	O, yangında balığını kızartır, sıkıntıları fırsata çevirir. (s. 397)	37
282	وَلَا أَعْرِسُ الْأَيَادِي فِي أَرْضِ الْأَعَادِي	Düşmanıma iyilik yapmam. (s. 42)	4
283	وَأَقَقَ شَنْ طَبَقَةٍ	Tencere yubarlanmış kapağını bulmuş. (s. 425)	40
284	وَقَعُوا فِي هَيْاطٍ وَ مِيَاظٍ	Kargaşaya düştüler. (Kimin eli kimin cebinde belli değil, at izi it izine karıştı.) (s. 39)	4

285	وَيْلٌ أَهْوَنُ مِنْ وَيْلَيْنِ	Bir dert iki dertten iyidir. (s. 278)	27
286	يَا لِلْأَفْيَكَةِ	Kuru iftiraya bak. (s. 100)	10
287	يَأْتِيكَ بِالْأَمْرِ مِنْ فَصِّهِ	Sana işin aslından haber getirir. (s. 96)	9
288	يَحْبِطُ حَبْطُ عَشَوَاءِ	Geceleri bulanık gören deve gibi ayağını yere çarparak yürür. (Gönülsüz yenen aş ya karın ağrıtır ya baş.) (s. 191, 207)	19-21
289	يَدَاكَ أَوْكَتَا وَفُوكَ نَفَحَ	Ellerin bağladı ağzın üfledi, (Kendin ettin kendin buldun) (s. 376)	35
290	يَشُوبُ وَ يَرُوبُ	Bazen doğru yapar bazen hata eder. (s. 374)	35
291	يَضَعُ الْهِنَاءَ مَوَاضِعَ النَّقَبِ	O ilacı tam yaraya koyar. (İşini bilir ,yapar yakıştırır) (s. 400)	38
292	يَلَامِعُ الْقَاعَ وَ يَرَامِعُ الْبَقَاءِ	Çöl serapları ve çölün beyaz taşları. (İçi fos çıkmak.) (s. 202)	20
293	يَلْدَغُ وَ يَصِيئُ	Hem sokar hem bağırır. (Hem suçlu hem güçlü.) (s. 277)	27
294	يَنْزُو وَ يَلِينُ	Bazen serkeşlik eder bazen sakın davranır. (s. 277)	27

Ek 2: Makâmeler ve İçerdiği Mesel Sayısı

No:	Makâme Adı	Genel Konusu	Mesel sayısı
M	Mukaddime	Kitapta uygulanan metod hakkında genel bilgileri muhtevîdir.	6
1	El-Makâmetü's-san'âniyye	Kahramanımız Ebû Zeyd sahtekâr bir vaiz rolünde halkı kandırır.	0
2	El-Makâmetü'l-hulvâniyye	Ebû Zeyd, teşbihlerle bezenmiş sözlerle insanları etkilemiş ve söz söylemedeki becerisini ortaya koymuştur.	3
3	El-Makâmetü'd-dînâriyye	Ebû Zeyd, topal bir dilenci kılığında parayı hem övmüş hem yermiştir.	5
4	El-Makâmetü'd-dimyâtiyye	Ebû Zeyd'in, insanların çıkar ilişkisine göre değiştiğine dikkat çekmesi anlatılır.	13
5	El-Makâmetü'l-kûfiyye	Ebû Zeyd'in, menfaat sağlamak adına oğlunu kullanarak insanları kandırması anlatılır.	6
6	El-Makâmetü'l-merâğîyye	Ebû Zeyd, özgür yaşamayı korkuyla yaşanan yüksek makamlara yeğlemektedir.	6
7	EL-Makâmetü'l-berka'îdiyye	Ebû Zeyd, kör bir kocakarı rolüne bürünerek fakirliğin sıkıntılarını anlatmıştır.	3
8	El-Makâmetü'l-mearriyye	Ebû Zeyd oğluyla beraber babacan kâdiyı kandırmak amacıyla birbirlerinden şikayetçi olurlar.	4
9	El-Makâmetü'l-İskenderiyye	Karısıyla mahkemelik olan Ebû Zeyd'in zamanın sıkıntılarından yakınması anlatılır.	8
10	El-Makâmetü'r-rahbiyye	Ebû Zeyd'in, sapkın valiye ders vermek amacıyla genç oğlunu kullanarak valiye tuzağa düşürmesi.	7
11	El-Makâmetü's-sâviyye	Ebû Zeyd, mezarlıktaki cemaati vaaz ve nasihatiyle etkileyip ardından para dilenmektedir.	0
12	El-Makâmetü'd-dimeşkiyye	Meyhaneci bir sarhoş rolünde anlatılan Ebû Zeyd'in, bir grup yolcuyu, korunma duası öğretme bahanesiyle kandırması.	3
13	El-Makâmetü'l-Bağdâdiyye	Ebû Zeyd'in koca karı suretine bürünerek şairleri çarpması anlatılır.	5
14	El-Makâmetü'l-mekkiyye	Ebû Zeyd, hac mevsiminde zengin ve kültürlü kişilerin oğluna ikram ve ihsanının anlatır.	6

15	El-Makâmetü'l-faraziyye	Ebû Zeyd, kimsenin çözemediği zor bir ferâiz meselesini çözen fakih rolündedir.	11
16	El-Makâmetü'l-mağribiyye	Edebiyatın inceliklerine dikkat çekmek amacıyla tertem okunsa da aynı lafız ve manayı ifade eden cümleler kurar.	3
17	El-Makâmetü'l-kahkariyye	Ebû Zeyd'in soldan sağa doğru okunabilen iki yüz kelimelik risalesi anlatılır.	4
18	El-Makâmetü's-sincâriyye	Ebu Zeydi valiye gammazlayıp cariyesini elinden aldirtan komşusuna yaptığı hicivleri anlatılır.	6
19	El-Makâmetü'n-nusaybiyye	Ölüm hastalığından kurtulan Ebû Zeyd'in kinayeli sözlerle misafirlerine sofraya kurdurtması anlatılır.	3
20	El-Makâmetü'l-fârikîyye	Ebû Zeyd'in kahramanlıklarını sayıp döktüğü ölüsü için kefen parası toplaması anlatılır.	4
21	El-Makâmetü'r-râziyye	Ebû Zeyd, vaiz rolünde valiye ve devlet adamlarına nashatte bulunur.	4
22	El-Makâmetü'l-furâtiyye	İnşâ katipleri ile muhasebecileri mukayese edemeyen Ebû Zeyd'in rüşvetsiz iş yapılmadığına dikkat çekmesi.	5
23	El-Makâmetü's-şî'riyye	Ebû Zeyd, şiirini intihal ettiği gerekçesiyle oğulluğunu valiye şikâyet eder ve validen para koparır.	8
24	El-Makâmetü'l-katî'iyye	Ebû Zeyd'in kendisini küçümseyen edebiyatçıları nahiv bilmeceleriyle şaşkına çevirmesi anlatılır.	2
25	El-Makâmetü'l-kereciyye	Önceden zebgin iken malını kaybedip muhtaç hale düşen Ebû Zeyd'in fırsatları değerlendirmeye yönelik tavsiyeleri anlatılır.	8
26	El-Makâmetü'r-raktâ	Ebû Zeyd'in bir harfî noktalı bir harfî noktasız olarak yazdığı risalesi anlatılır.	8
27	El-Makâmetü'l-veberiyye	Ebû Zeyd'in, devesi kaybolan râvimizi önce kandırıp sonra arka çıkması anlatılır.	14
28	El-Makâmetü's-semerkandiyye	İmam rolündeki Ebû Zeyd'in noktasız harflerden oluşan bir cuma hutbesi irad edip ardından akşam şara içmesi anlatılır.	1
29	El-Makâmetü'l-vâsitiyye	Ebû Zeyd'in sahte bir nikah için helva yapıp insanları soyması ve noktasız nikah hutbesi irad etmesi anlatılır.	6
30	El-Makâmetü's-sûriyye	Ebû Zeyd'in dilenci törelerini dikkate alarak iki dilenci gence nikah kıyması.	1

31	El-Makâmetü'r-ramliyye	Yaya olarak hacca giden Ebû Zeyd'in hacı adaylarına yaptığı vaazlar anlatılır.	2
32	El-Makâmetü't-taybiyye	Ebû Zeyd'in Medineye giderken yüz fıkıh bimecesini cevaplaması anlatılır.	4
33	El-Makâmetü't-teflisiyye	Ebû Zeyd'in ağzını eğerek sakat rolü yapıp dervişleri kandırması anlatılır.	2
34	El-Makâmetü'z-zebîdiyye	Ebû Zeyd'in hür oğlunu köle diye satarak insanların ahlaki çöküşüne dikkat çekmesi anlatılır.	6
35	El-Makâmetü'ş-şîrâziyye	Ebû Zeyd'in şarabı kasdederek övdüğü evlatlık kızına çeyiz hazırlamak için para toplaması.	5
36	El-Makâmetü'l-maltıyye	Ebû Zeyd'in bir grup edebiyatçıyı sorduğu bilmecelele köşeye sıkıştırması.	8
37	El-Makâmetü's-sa'diyye	Ebû Zeyd'in, sözünü dinlemediği gerekçesiyle oğlunu kâdıya şikâyet edip para koparmaya çalışması.	14
38	El-Makâmetü'l-mervıyye	Edebiyat aşığı olan ravi Hâris b. Hemmâm'ın Ebû Zeydi dinlemesi ve edebiyatı yerenlerin zemmedilmesi.	5
39	El-Makâmetü'l-umâniyye	Ebû Zeyd'in, kabile reisini, hanımına kolay doğum muskası yazarak kandırması.	3
40	El-Makâmetü't-tebrîziyye	Pinti kâdı'dan altın koparmak için Ebû Zeyd ve karısının kâdı huzurunda küfürleşmeleri.	20
41	El-Makâmetü't-tinnîsiyye	Sahtekâr vaiz rolündeki Ebû Zeyd, önce cemaati çarpıyor ve ardından ravimizle içki içmeye gidiyor.	0
42	El-Makâmetü'n-necrâniyye	Kendini horlayan ediplere karşı Ebû Zeyd'in, bazı nesneleri bilmece yoluyla tanımlayarak aciz bırakması.	2
43	El-Makâmetü'l-bikriyye	Ebû Zeyd'in devesi, kız ve dul ile evlenmenin artı ve eksileri, edebiyatın karın doyurmadığı gerekçesiyle yerilmesi.	11
44	El-Makâmetü'ş-şeteviyye	Ebû Zeyd'in, birbirine ters iki manaya gelen kelimelerle tertip ettiği kasidesini para karşılığında açıklaması.	9
45	El-Makâmetü'r-remliyye	Ebû Zeyd ile genç karısı, cinsel yaklaşımları dava konusu yaparak kâdıyı aldatıp para koparırlar.	5
46	El-Makâmetü'l-halebiyye	Ebû Zeyd, öğretmen rolünde olup küçük çocuklara verdiği eğitimi gösterir ve edebiyat alanında kendini kanıtlar.	9

47	El-Makâmetü'l-hacriyye	Hacamatçı rolündeki Ebû Zeyd ile hacamat olmak isteyen oğlu tartışıp insanlardan para dilenirler.	15
48	El-Makâmetü'l-harâmiyye	Mahalle mescidindeki yaşlı adam esir kızını öne sürerek insanların gönlüne dokunur ve para yoplayarak uzaklaşır.	2
49	El-Makâmetü's-sâsâniyye	Oğluna nasihat eden Ebû Zeyd, dilenciliğin getirisini överken paranın verdiği itibara da dikkat çeker.	26
50	El-Makâmetü'l-basriyye	Ebû Zeyd'in tevbe edip kendini zühde vermesi anlatılır.	6
Toplam mesel sayısı:		317	

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: İsa AKBAŞ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Fırat Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. “Harîrî’nin <i>Makâmât</i>’ındaki Meseller ve Türkçe İfade Biçimleri” 13.05.2022 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Bildiri Sunumu.	